

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

7845/30

020060630

COBISS •

Janez Cvirn

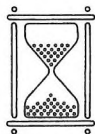
BOJ ZA SVETI ZAKON

Dr. Janez Cvirn, redni profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, z najnovejšo monografijo *Boj za sveti zakon* znova dokazuje vso svojo raziskovalno širino in pretanjeno erudicijo.

Pričujoča študija o prizadevanjih za reformo (sekularizacijo) poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je po svoji zasnovi ter pritegnjenih virih in literaturi pravzaprav dragocena novost v našem zgodovinopisju, ki problemsko in tematsko posega tako na področje politične, pravne, cerkvene kot tudi socialne zgodovine.

Ločnico med sakralnim in posvetnim vidikom zakona so v Habsburški monarhiji potegnili z določili jožefinskega poročnega patenta (1783), ki je institut zakonske zveze v celoti podredil državni regulaciji, njegova skorajda nespremenjena določila pa so se zasidrala tako v jožefinsko kodifikacijo civilnega prava (1786) kot v obči državljanski zakonik iz leta 1811. Določila so naletela na silovit odpor katoliške cerkve in samega svetega očeta in čeprav so glede večinskega katoliškega prebivalstva kar v največji meri upoštevala načela kanonskega prava, se cerkev ni nikoli sprijaznila z državnim nadzorom nad podeljevanjem poročnih dispenzov in še zlasti s pristojnostjo civilnih sodišč za vse zakonske (ločitvene) spore.

Janez Cvirn

BOJ ZA SVETI ZAKON

**Prizadevanja za reformo poročnega prava
od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne**

Ljubljana 2005
Zveza zgodovinskih društev Slovenije

CIP - Kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

347.61(091)

CVIRN, Janez

Boj za sveti zakon : prizadevanja za reformo poročnega prava od
18. stoletja do druge svetovne vojne / Janez Cvirn ; [prevod
povzetka Niko Hudelja]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev
Slovenije, 2005. - (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 30)

ISBN 961-91431-4-0

224938496

7845/30

N 25 -10- 2006/630

Publikacija izhaja kot dopolnjen separaten natis iz revije Zgodovinski časopis, letnik 59, 2005, številka 3-4 in in letnik 60, 2006, številka 1-2.

Zgodovinski časopis redno finančno podpirajo Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za šolstvo in šport.

Na ovitku je fotografija z naslovnice knjige Die deutsche Familie, Versuch einer Sozialgeschichte Von Ingeborg Weber - Kellermann suhrkamp taschenbuch

OD ZAKRAMENTA DO POGODBE

Načelo absolutne nerazvezljivosti izvršenega zakramentalnega zakona, ki ga je formulirala sholastična teologija visokega srednjega veka in ki je našlo svojo pravno obliko v kanonistiki,¹ je dobilo hud udarec z nastopom reformacije. Reformacija, ki je ponovno preverjala »svetost, trajnost in sporazumnost« poroke, je pomembno prispevala k temu, »da cerkev ni imela več toliko moči nad zakonsko zvezo, in sicer tako, da je desakralizirala poroko, nastopila proti koncilom, ki so sprejemali odločitve v nasprotju z zapisano božjo besedo, in zmanjšala vpliv prejšnjih cerkvenih sodišč. Tako je odprla vrata bolj sekularizirani različici zakona. Bolj natančno, omogočila je, čeprav sprva z omejitvami, ločitev in ponovno poroko, postavila trdne meje duhovnemu sorodstvu, vsaj kolikor je oviralo poroko, zelo zmanjšala obseg prepovedanih sorodstvenih stopenj tako za krvne sorodnike kakor za tiste v svaštvo in se otresla celotnega sistema spregledov.«²

Reformacija je bila izhodišče dolgotrajnega procesa, v teku katerega si je država »prisojila« pristojnosti nad institutom zakonske zveze, vključno z ločitvenim pravom. Na območjih, kjer se je oblikovala protestantska tradicija, so si države – pod vplivom razsvetljenskih idej – prizadevale, da bi se otresle cerkvenopravnih izvorov poročne prava in ga vključile v svoj pravni sistem.³ Z zanikanjem zakramentalnega značaja poroke (za Luthra je bil zakon »ein weltlich Ding, der weltlichen Obrigkeit unterworfen«)⁴ je bilo v protestantskih deželah zakoncem omogočeno, da se – v določenih primerih – razvežejo in ponovno poročijo. Pretežno laična poročna sodišča v protestantski Švici, Nemčiji, Skandinaviji, Škotski in v Franciji so že od samega začetka dovoljevala razveze zakona zaradi prešuštva in impotence, včasih pa tudi zaradi nevarnosti okužbe z nalezljivo boleznijo, hudobne zapustitve, obtožbe enega izmed zakoncev zaradi hudega zločina ali smrtne nevarnosti.⁵

Reakcija katoliške cerkve na Luthrova stališča so bili sklepi, sprejeti na 24. seji Tridentinskega koncila (1563), ki so vsebovali dvanajst kratkih kanonov in dolg disciplinarni dekret *De reformatione matrimonii*, znan pod imenom Tametsi.⁶ Medtem ko so kanoni zagrozili z izobčenjem vsem, ki bi nasprotovali stališčem cerkve glede zakonske zveze, npr. da je zakon zakrament (kanon 1), monogamen (kanon 2) in nerazvezljiv (kanona 5 in 7), pa da je v zakonskih zadevah izključno pristojna cerkev (kanon 12) itd.,⁷ je dekret Tametsi (=čeprav) prinesel spremembe v vse dele poročne doktrine.⁸ Dekret, ki je za veljavnost zako-

¹ Dirk Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte der Familie*, v: *Historische Zeitschrift*, 241, 1985, str. 338-339; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996, str. 252-253.

² Jack Goody, *Evropska družina*, Ljubljana 2003, str. 165.

³ Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 339; prim. tudi Ingeborg Weber-Kellermann, *Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte*, Frankfurt 1996, str. 57-58.

⁴ Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Ljubljana 1927, str. 390; Emil Friedberg, *Die Geschichte der Civilehe*, Berlin 1870, str. 6; prim. tudi: Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 339.

⁵ Sprememba poročne prava, ki jo je prinesel protestantizem, pa ni povzročila porasta števila razvez zakonov. Katedralno sodišče v Stavangerju na Norveškem, ki je pokrivalo veliko območje, je v letih 1571-1596 razvezalo le 18 zakonov, v Ženevi pa so v letih 1559-1569 razvezali le tri zakone. V letih 1525-1592 je bila stopnja razvez v Baslu le 0,57 promilov. Prim.: Merry E. Wiesner-Hanks, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice*, London-New York 2000, str. 78.

⁶ Po uvodnih besedah: »Tametsi dubitandum non est...«

⁷ Prim.: André Burguière – François Lebrun, *Der Priester, der Fürst und die Familie*, v: *Geschichte der Familie. Neuzeit*, Hg. André Burguière et al., Essen 2005, str. 122.

⁸ Prve spremembe dekreta Tametsi je prinesel šele 2. avgusta 1907 izdani dekret *Ne temere*, ki je začel veljati na velikonočno nedeljo leta 1908. Prim.: A. J., *Sprememba zakonskega prava vsled odloka 'Ne temere'*, v: *Voditelj v bogoslovnih vedah*, XI., 1908, str. 42-51.

na zahteval privolitev mladoporočencev ter javen obred pred pričami (*matrimonia publica*) in pristojnim duhovnikom (*parochus proprius*),⁹ je še enkrat potrdil zakramentalni značaj in absolutno nerazvezljivost krščanskega zakona, pristojnost razsojanja o vseh zakonsko-pravnih vprašanjih, vključno z zakonskimi (ločitvenimi) spori, pa dodelil izključno katoliški cerkvi.¹⁰ V skladu z dekretom Tametsi so bila v katoliških deželah za spore v zakonskih zadevah pristojna cerkvena škofijska sodišča (konsistoriji), ki so razsojala o nematerialni plati zakonskih zadev.¹¹ V zadnji instanci je imela odločilno besedo rimska rota kot redno sodišče svete stolice.¹²

V katoliških deželah je proces državne penetracije v institut zakonske zveze dobil nove impulze bistveno kasneje. V Habsburški monarhiji je začela država nekoliko bolj posegati v institut zakonske zveze in izključne sodne pristojnosti cerkve v zakonskopravnih zadevah sredi 18. stoletja.¹³ Marija Terezija, ki je z vrsto dekretov v petdesetih in šestdesetih letih poskušala predvsem liberalizirati sklepanje porok,¹⁴ je uvedla nekaj državnih oviralnih zadržkov, ki so bili v nasprotju z določili tridentinskega koncila. Tako je npr. 12. aprila 1753 v nasprotju s kanonskim pravom za veljavno sklenitev zaroke in zakonske zveze uvedla pogoj polnoletnosti (24 let) oz. dovoljenje staršev ali skrbnikov.¹⁵ V ingerence katoliške cerkve pa je posegla tudi na področju podeljevanja poročnih spregledov (*dispenz*), ki je bilo dotlej v izključni pristojnosti cerkve oz. svetega sedeža.¹⁶ Z dekretoma z dne 27. septembra 1777 in 23. januarja 1778 je pod kaznijo prepovedala direktne prošnje za spregled poročnih zadržkov v Rimu. Vsak avstrijski podanik, ne glede na stan, se je moral najprej obrniti na svojega rednega ordinarija, ki je presodil, ali se je za spregled treba obrniti na sveti sedež.¹⁷

Odločilen korak k »prisvojitvi« državne pristojnosti nad institutom zakonske zveze pa je storil cesar Jožef II. Že v drugem letu svoje samostojne vladavine (25. oktobra 1781) je »svojim« (nad)škofom ukazal, da v vseh kanonskih poročnih zadržkih – tudi tistih, ki so bili

⁹ T. i. »skrivne poroke« (*matrimonia clandestina*), sprva vse poroke brez sodelovanja cerkve, od razglasitve dekreta Tametsi pa v netridentinski obliki sklenjene poroke, so veljale le na območjih, kjer sklepi tridentinskega koncila niso bili razglašeni oz. na območjih, za katera je bil razglašen poseben papežev izrek. Razlikovanje se je ohranilo do uveljavitve dekreta Ne temere 1907; prim.: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 253, 414; Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 389; France Kosec, *Katoliško zakonsko pravo* z ozirom na državne avstrijske postavbe, Ljubljana 1894, str. 147-149; A. J., *Sprememba zakonskega prava*, str. 47-51.

¹⁰ Med pomembnejšimi kanoni so bili: »Si quis dixerit: matrimonium non esse vere et proprie unum ex septem legis evangelicae Sacramentis a Christo Domino institutum, sed ab hominibus in ecclesia inventum, neque gratiam conferre, anathema sit.« (kan. 1). »Si quis dixerit, ecclesiam non potuisse constituere impedimenta matrimonium dirimentia vel in iis constituendis erasse, anathema sit« (kan. 4). »Si quis dixerit, causas matrimoniales non spectare ad iudices ecclesiasticos, anathema sit« (kan. 12). Prim. Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. I.

¹¹ Prim.: Dušan Kos, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afeta Gallenberg 1740*, Knjižnica Annales 37, Koper 2004, str. 211-213, 216-217, 222-223.

¹² O zgodovini in pristojnostih rimske rote prim.: Alojzij Odar, *Sodbe rimske rote v zakonskih pravnih zadevah*, Ljubljana 1934.

¹³ Tu velja opozoriti na Kosovo ugotovitev, da lahko opazimo »vpletanje posvetnih sodišč v zadeve, ki bi po logiki sodile le na cerkvena (npr. incest, zapustitev zakonca, prešuštvo, sodomija, bigamija, prelomev zaroke itd.)«, že od 16. stoletja naprej. Kos, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah*, str. 229.

¹⁴ Prim.: Vlado Valenčič, *O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma*, v: ZČ XXII, 1968, str. 237-240.

¹⁵ Eduard Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, Leipzig 1876, str. 17-18; Werner Ogris, *Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit. Verlöbniß, Heirat, Verlassenschaft*, Wien-Köln-Weimar 1999, str. 16-18.

¹⁶ Thomas Dolliner, *Handbuch des in Oesterrich geltenden Eherechts*, Wien 1818, Band II, str. 12-13.

¹⁷ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 14; Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 151.

*Pred angleškim ločitvenim
sodiščem (18. stol.)*

v izključni pristojnosti svetega očeta – sami izrekajo spreglede na podlagi jure proprio.¹⁸ V skladu s tem so bili dušni pastirji pred sklenitvijo poroke dolžni upoštevati le tiste spreglede zadržkov, ki so bili podeljeni od pristojnega škofa.¹⁹ Od placeta na dispenze ni odstopil niti po »posredovanju« papeža Pija VI., ki ga je spomladi 1782 obiskal na Dunaju.²⁰ Z novima dekretoma iz 11. in 30. maja 1782 je Jožef II. vlogo Rima pri podeljevanju poročnih dispenz še dodatno omejil. Odslej je bilo treba zahtevo za spregled najprej javiti deželno knežjim oblastem. Šele ko so slednje odobrile vlogo, se je lahko prosilec obrnil na svojega škofa, potem pa se je ta – če je bilo nujno – lahko obrnil na sveti sedež. O spregledu poročnega zadržka je moral škof obvezno obvestiti prosilčevega župnika.²¹

Le nekaj mesecev zatem je Jožef II. posegel tudi v institut zaroke, ki je dotlej veljala skoraj toliko kot prava poroka in jo je bilo izjemno težko razveljaviti. S patentom z dne 30. avgusta 1782 je ukinil njeno obvezujočo moč.²² V patentu je med drugim poudaril, da zaroka ni koristna ne za državo in ne za »zasebnike«, saj da vodi v sklepanje škodljivih porok na silo. Odslej je bilo mogoče zaroko razdreti tudi v primeru, če je bila zaročenka noseča.²³ 16. januarja 1783 je sledila razglasitev celovitega poročnega patenta, s katerim je institut zakonske zveze (po mnenju katoliške cerkve) »ponižal« v navadno civilno pogodbo in ga podredil jurisdikciji civilnih sodišč.²⁴ V tem smislu je bil patent resnično »mejnik v zgodovini odnosov med državo in cerkvijo«.²⁵

¹⁸ Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 151; prim. tudi: Elisabeth Kovács, Beziehung von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert, v: Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Hrg. Erich Zöllner, Wien 1983, str. 45.

¹⁹ Dolliner, Handbuch, II., str. 14-15.

²⁰ Karl Eder, Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik, Kultur, Wien-München 1955, str. 47-48.

²¹ Dolliner, Handbuch, II., str. 17-18; Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 151; prim. tudi: Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 47.

²² Ogris, Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit, str. 80-82.

²³ Ibidem.

²⁴ Na splošno o tem: Johannes Mühlsteiger, Der Geist des josephinischen Eherechtes (Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs 5), Wien-München 1967.

²⁵ Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 20.

Jožefinski poročni patent

Z jožefinskim poročnim patentom z dne 16. januarja 1783, ki je potegnil ostro ločnico med sakralnim in posvetnim aspektom zakona, je absolutistična država želela zakonske zadeve urediti tako, da bi bile v skladu z načelom blaginje podanikov.²⁶ Poročni patent, ki je sprva veljal le v čeških in nemških dednih deželah (6. marca 1786 pa so njegovo veljavnost razširili tudi na Ogrsko),²⁷ je pod očitnim vplivom galikanizma izhajal iz načela o dvojni naravi zakonske zveze. Na podlagi stališča, da dobi zakonska zveza kot »naravna pogodba« (contractus naturalis) značaj zakramenta šele po cerkveni blagoslovitvi,²⁸ je institut zakonske zveze v celoti podredil državi regulaciji. »Zakon kot civilna pogodba... dobiva svoje bistvo, moč in namen v celoti in samo od deželno knežjih zakonov. Zato spada odločanje o preprih, nastalih v zvezi z njim, izključno pred deželno knežje sodne organe.«²⁹ Sklepanje porok je še vedno ostalo »v pristojnosti cerkve«, toda cerkev je morala pri tem upoštevati izključno državno pravo (določila patenta).³⁰

Patent, ki je bil zasnovan konfesionalno (vseboval je posebna določila za »nekatoliške kristjane«),³¹ je glede večinskega katoliškega prebivalstva v največji možni meri upošteval načela kanonskega prava.³² Toda ker je – v skladu s prejšnjimi predpisi – uvajal državni nadzor nad podeljevanjem poročnih dispenz³³ in ni priznaval nekaterih cerkvenih poročnih zadržkov, hkrati pa je v nasprotju z določili tridentinskega koncila uvedel kopico novih državnih zadržkov in spore v zakonskih zadevah dodelil pristojnosti civilnih sodišč, je naletel na odpor v vrstah avstrijskega episkopata in samega svetega očeta.

Za rimokatoliško cerkev je bila sporen že teološko-juridični temelj poročnega patenta. Člani kompilacijske dvorne komisije (Kompilationshofkommission), pododdelka vrhovnega sodišča (Oberste Justizstelle), ki so pripravili zakon, so namreč izhajali iz – za katoliško cerkev nesprejemljive – podmene, »češ da se pri zakonu da ločiti zakonska pogodba od zakramenta«, pri čemer naj bo prva – kakor vse druge civilne pogodbe – v pristojnosti države, cerkev pa naj ima zgolj pravico, da tej pogodbi s »svojim blagoslovom vtisne zakramental-

²⁶ »Denn die Ehen sind die Pflanzschulen des Staates, von ihrem Daseyn hängt die Fortdauer, von ihrer guten oder schlechten Einrichtung die Bevölkerung und Macht des Staates, die Erziehung der Kinder, die Brauchbarkeit und Rechtschaffenheit der Staatsbürger, mithin ein großer Theil der öffentlichen Sicherheit und Wohlfahrt ab.« Prim.: Thomas Dolliner, Handbuch des in Oesterrich geltenden Eherechts, Wien 1813, Band I., str. 36.

²⁷ Po smrti Jožefa II. leta 1790 so ga seveda takoj preklicali; prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 19.

²⁸ Ferdinand Maaß, Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790, III. Band. Das Werk des Hofrats Heinke 1768-1790, Wien-München 1956, str. 102; Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 15-16; Kušej, Cerkveno pravo katoliške cerkve, str. 391.

²⁹ [Joseph Kropatschek], Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. ergangenen Gesetze und Verordnungen, Wien 1785, Band II., str. 149, § 1; prim. tudi: Gernot Kocher, Rechtsverständnis und Rechtsreformen im aufgeklärten Absolutismus Österreichs, v: Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Hrsg. Von Erich Zöllner, Wien 1983, str. 68; Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 415; Lorenz Mikoletzky, Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten, Göttingen-Zürich 1990, str. 69.

³⁰ Ogris, Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit, str. 83.

³¹ Peter Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985, str. 10, in v op. 25 navedena literatura; Karl Vocelka, Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868, Wien 1978, str. 23.

³² Kušej, Cerkveno pravo katoliške cerkve, str. 391.

³³ § 16 jožefinskega poročnega patenta je glede dispenz določal: »Wofern jedoch in irgend einem besondern Falle sehr wichtige Ursache vorhanden wären, welche eine Ehe zwischen Personen rätlich machen, deren Verwandtschaft oder Schwägerschaft die Verbindung hindert, dann muß der Fall allzeit vorläufig Uns angezeigt, und nur erst nach von Uns erhaltener Erlaubniß mag sich weiter darüber an das geistliche Gericht gewendet werden...« Dolliner, Handbuch II, str. 17.

Patent vom 16ten Januar 1783.

Ueber die Gültigkeit oder Ungültigkeit des Ehevertrages, in so fern es die bürgerlichen Wirkungen desselben betrifft, folglich auch, in wie fern die erzeugten Kinder für ehelich oder unehelich zu betrachten seyn? wird folgende Ordnung bestimmt:

§. 1.

Die Ehe an sich selbst, als ein bürgerlicher Vertrag (Contract) betrachtet, wie auch die aus diesem Vertrage herfließenden, und den Vertrag errichtenden gegen einander zustehenden bürgerlichen Gerechtsame und Verbindlichkeiten erhalten ihre Wesenheit, Kraft und Bestimmung ganz und allein von den landesfürstlichen Gesetzen; die Entscheidung der hierüber entstehenden Streitigkeiten gehört also für die landesfürstlichen Gerichtsstellen.

*Jožefinski poročni patent
(1783)*

ni značaj.³⁴ V skladu s tem so menili, »da se lahko zakrament zakona le takrat pridruži poročni pogodbi, kadar je slednja veljavna.«³⁵ »Če je torej poročna pogodba kot civilna pogodba podrejena avtoriteti in zakonom države, je slednja odgovorna tudi za upravljanje zakramenta zakona, in v zadnji instanci odloča o tem, ali sta si mladoporočenca lahko ta zakrament medsebojno podelila in ga sprejela.«³⁶ V skladu s to teorijo naj bi smisel izgubili cerkveni (kanonski) poročni zadržki. Dvorni svetnik Heinke jih je imel za *leges civiles*, ki da lahko preprečijo ali anulirajo le poročno pogodbo.³⁷ V zadnji konsekvenci je to pomenilo, da škofje nimajo pravice podeljevati »spregledov« (dispenz) kanoničnih poročnih zadržkov iz oblasti, ki jim gre neposredno od Boga, ampak le kot zastopniki države, v imenu deželnega kneza.³⁸

Razlikovanje med poroko kot civilno pogodbo in poroko kot zakramentom je bilo v popolnem nasprotju z naukom katoliške cerkve. Papež Pij VI. je v pismu škofu Mottoli 16. septembra 1788 realno razlikovanje med poročno pogodbo in zakramentom označil za zmotno.³⁹ Cerkev je že od srednjega veka naprej učila, da je poroka sama po sebi zakrament, zato se ji je zdel Jožefov poročni patent v celoti sporen. Še zlasti nesprejemljiv pa se ji je zdel državni poseg na področje poročnih zadržkov. Zahteva, da škofje – ob vednosti državnih oblasti – podeljujejo tudi dispenze tistih poročnih zadržkov (*impedimentum matrimonii*), ki so bili prej rezervirani za svetega očeta (*reservatum pontificium*), pa uvedba vrste državnih in neupoštevanje nekaterih starih cerkvenih poročnih zadržkov, so v vrstah avstrijske cerkve sprožili silovit odpor.⁴⁰ Ker se je v praksi še vedno dogajalo, da so župniki od mladoporočencev zahtevali spregled tega ali onega cerkvenega zadržka, ki ga poročni patent ni priznaval, je Jožef II. z dekretom z dne 4. septembra 1783 od dušnih pastirjev še enkrat zah-

³⁴ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912, str. 9.

³⁵ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 102.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 103.

³⁸ Ibidem.

³⁹ To naziranje je papež Pij VI. (1779-1799) obsodil tudi z bulo *Auctorem fidei* (28. 8. 1794), s katero je nastopil proti nekaterim sklepom Pistojske sinode iz leta 1788. Prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 17.

⁴⁰ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 103-104.

⁴¹ Dolliner, Handbuch, II., str. 21-22. V naslednjih dveh letih je cesar izdal več ukazov, ki so se dotikali posamičnih cerkvenih zadržkov.

teval, da se pri dispenzah dosledno držijo določil poročnega patenta.⁴¹ Za cerkvene poročne zadržke, ki niso bili vsebovani v poročnem patentu, pridobitev spregleda ni bila več potrebna. Takšno stališče je zagovarjal tudi apelacijski sodnik von Horten, ki je leta 1785 na Dunaju izdal knjigo z naslovom *Ist es wahr, daß die k. k. Verordnungen in Ehesachen dem Sakrament entgegen stehen?*⁴²

Avstrijski škofje se s poročnim patentom niso želeli sprijazniti, toda cesar in njegovi svetovalci so bili neizprosni. Nezadovoljne škofove, ki so skušali s pastirskimi pismi svojim duhovnikom in vernikom sugerirati, češ da kanonska določila o zakonski zvezi še vedno veljajo, so oblasti onemogočile. Tako npr. dvorni svetnik Heinke osnutku pastirskega pisma lavantinskega škofa ni hotel dati državnega placeta.⁴³ Ker pa so se nekateri škofje na duhovščino in vernike obrnili s pastirskimi pismi brez cesarskega placeta, je Jožef II. (1784) pooblastil češko-avstrijsko dvorno pisarno, da skrbno nadzoruje izvajanje državnega poročnega patenta, škofom v nemških dednih deželah pa je ukazal, naj si v bodoče nihče več ne drzne pošiljati župnikom pisna navodila in razlage brez vednosti in dovoljenja deželnih oblasti.⁴⁴

Toda odpora avstrijskega episkopata in svetega sedeža niso izničili le represivni ukrepi.⁴⁵ Veliko pomembnejša je bila ustna obljuba, ki jo je Jožef II. dal kardinalu Migazziju, ko ga je ta prosil za dovoljenje, da se v nasprotju z določili poročnega patenta obrne za spregled nekega poročnega zadržka na sveti sedež. Jožef II. je njegovi prošnji ugodil in mu zagotovil, da bo tako tudi v bodoče, saj da ima državni zakon pred očmi le civilne (državlanske) posledice zakonske zveze.⁴⁶ (Načeloma naj bi dispenze za izključno cerkvene zadržke podeljevale cerkvene oblasti, medtem ko naj bi bile deželnoknežje oblasti pristojne za spreglede državnih zadržkov. Za zadržke, ki so bili »skupni«, se je bilo treba obrniti tako na cerkvene kot posvetne oblasti.) Kardinal Migazzi in papeški nuncij sta cesarjevo obljubo razumela kot avtentično in zavezujočo izjavo, ki je cesar ne bo mogel preklicati. S tem je bila avstrijskemu episkopatu in rimski kuriji dana možnost, da v bodoče jožefinski poročni patent tolerira ali vsaj ignorira. Prav zaradi cesarjevega ustnega zagotovila kardinalu Migazziju rimska kurija zoper določila poročnega patenta ni vložila formalnega protesta.⁴⁷

Cesar Jožef II. je pred zahtevami avstrijskega episkopata nekoliko popustil tudi pri vprašanju mešanih zakonov (med katoliki in »nekatoliškimi kristjani«). Poročni patent, ki je v § 36 priznaval nerazvezljivost katoliških zakonov, v § 50 pa je dovoljeval – pod določenimi pogoji – razvezo zakonov nekatoliških kristjanov, so 2. julija 1788 dopolnili z določilom, ki je nekatoliškim zakoncem dajal pravico do razveze zakona (in ponovne poroke) tudi v primeru, ko je eden izmed zakoncev po poroki prestopil v katoliško cerkev.⁴⁸ Odlok, ki je bil v nasprotju s cerkvenim zadržkom katolištva, je takoj naletel na odločno nasprotovanje avstrijskih škofov. Njihove pomisleke je v pismu cesarju (25. septembra 1788) strnil st. pöltenški škof Heinrich Kerens, ki je cesarja poučil, da je za katoliško cerkev zakon zakrament in kot tak nerazvezljiv. Cesar je njegovo pismo 15. novembra 1788 posredoval duhovniški dvorni komisiji, ki je menila, da so škofova stališča napačna.⁴⁹ Po Heinkejevem mnenju za ponovno

⁴² Dolliner, Handbuch, II., str. 21.

⁴³ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 105.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ključbovalnim dušnim pastirjem, kot npr. dunajskemu nadškofu in kardinalu Migazziju, je cesar na predlog kompilacijske komisije zagrozil celo z visokimi denarnimi kaznimi. Prim.: Maaß, Der Josephinismus, III., str. 106-107.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 108; prim. tudi: Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechtes (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905), Wien 1905 (dalje: Enquete), str. 102.

⁴⁹ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 109.

poroko dveh pravilno razvezanih protestantov ne more biti ovir, četudi je eden izmed njiju po poroki prestopil v katoliško cerkev. Izven katoliške cerkve zakon ni zakrament, za nekatolike pa je zgolj civilna pogodba, v pristojnosti deželni oblasti.⁵⁰ Ker katoliška cerkev nima oblasti nad drugače verujočimi in sama ne more spreminjati civilnih pogodb, ki so v pristojnosti deželnoknežje oblasti, naj bi tudi v primeru prestopa enega izmed zakoncev v katolištvo razvezljivost ostala bistvena zakonska in pogodbeno značilnost zakonske zveze.⁵¹

Toda tokrat Jožef II. ni upošteval mnenja duhovne dvorne komisije in Heinkeja. Zaradi protesta, ki ga je 11. februarja 1789 zoper dvorni odlok nanj naslovil papeški nuncij Caprara, je končno popustil in zaplet rešil z delno ugoditvijo zahtevam katoliške cerkve. Z dvornim dekretom z dne 15. aprila 1789 je – ne da bi preklical patent z 2. julija 1788 – vse deželne in cerkvene organe obvestil, da »daß diesem Geseze bis auf weitere Anordnung die Kraft benommen sey und alles in statu quo verbleibe.«⁵²

Določila Jožefovega poročnega patenta, ki so skupaj z judovskim poročnim patentom z dne 3. maja 1785 v skoraj nespremenjeni obliki prišla v prvi del jožefinske kodifikacije civilnega prava iz leta 1786,⁵³ so ostala v veljavi tudi v času vladavine Leopolda II.⁵⁴ Do bistvenih sprememb poročnega prava pa ni prišlo niti po nastopu vlade cesarja Franca II. (1792). Rimokatoliška cerkev je sicer na cesarja vztrajno naslavljala pritožbe z zahtevami po reviziji obstoječe poročne zakonodaje, toda Franc II. in njegovi jožefinsko usmerjeni svetovalci niso bili pripravljeni na bistvene spremembe. Med člani leta 1794 ustanovljene dvorne komisije za justične zakonske zadeve (Hofkommission in Justizgesetzsachen), ki je pod vodstvom dvornega svetnika in ravnatelja pravne fakultete Franza pl. Zeillerja (1751-1828) pripravljala besedilo občega državlanskega zakonika (ODZ),⁵⁵ so sprva prevladovala »cerkvi sovražna« stališča. »Praosnutek« ODZ je npr. dajal pravico podeljevanja spregledov cerkvenopravnih poročnih zadržkov izključno političnim oblastem. V razpravah glede razvezljivosti katoliških zakonov pa so člani komisije dolgo časa zagovarjali stališče, da je zakon izključno civilna pogodba, ki da jo je možno razdreti kot vsako drugo.⁵⁶ (V skladu s tem so se mnogi zavzemali za ponovno uveljavitev Jožefovega patenta z dne 2. julija 1788 glede razvezljivosti mešanih zakonov).⁵⁷ Toda iz strahu pred morebitnim »teološkim bojem« so v komisiji na koncu prevladala cerkvi prijaznejša stališča. Tako poročno pravo, vsebovano v drugem poglavju leta 1811 izdanega ODZ,⁵⁸ ni vsebovalo nekaterih za cerkev najbolj spornih rešitev.⁵⁹

⁵⁰ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 110.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Maß, III., str. 118-119; Enquete, str. 102-103.

⁵³ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 11; Dolliner, Handbuch, II., str. 23; Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 24.

⁵⁴ Nova kompilacijska komisija, ki ji je Leopold II. naložil presojo jožefinske (poročne) zakonodaje, se je v celoti strinjala z obstoječim poročnim patentom. Zato je njegovo veljavnost cesar še enkrat potrdil z dvornim dekretom z dne 6. 9. 1791. Prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 25.

⁵⁵ Franz Zeiller, Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer des Österreichischen Monarchie, 4. Bände, Wien und Triest 1811-1813; Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853.

⁵⁶ Enquete, str. 99.

⁵⁷ Enquete, str. 103.

⁵⁸ V delu ODZ, ki se je dotikal ženitnega prava, je Zeiller v veliki meri upošteval stališča znamenitega slovenskega pravnika Tomaža Dolinarja/Thomasa Dollinerja (1760-1839), od leta 1805 profesorja za cerkveno pravo na dunajski pravni fakulteti, ki sicer formalno ni bil član omenjene komisije. Prim.: E. Volčič, Tomaž Dolinar, v: Slovenski pravnik, 1905, str. 45-46; Vilfan, Pravna zgodovina, str. 394.

⁵⁹ Čeprav se je ODZ v bistvenih točkah skladal s kanonskim pravom, je bil hkrati tudi reakcija na jožefinizem. To je prišlo še do posebnega izraza pri ureditvi vprašanja poročnih dispenz. Prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 26.

Francoski intermeco

Jožefinski poseg v institut zakonske zveze, ki je bil od časa protireformacije trdno v rokah katoliške cerkve, je bil bistveno milejši kot v revolucionarni Franciji. Z liberalno francosko ustavo iz leta 1791, ki je sekularizirala zakonsko zvezo (sedmi člen ustave se je glasil: »Odslej se smatra zakon za zgolj civilnopravno pogodbo«),⁶⁰ je namesto katoliške cerkve postala glavna avtoriteta v »družinskih zadevah« država. Radikalen prelom s prejšnjim stanjem, ki se ni kazal samo pri uvedbi obvezne civilne poroke,⁶¹ ampak zlasti pri institutu ločitve, je bil logična posledica liberalnih idej, vsebovanih v ustavi. Dne 20. septembra 1792 je namreč izšel zakon o ločitvah, ki je dopuščal razvezo zakona v sedmih primerih: duševne bolezni, obsodbe enega izmed zakoncev na nečastno kazen oz. izgubo državljske časti, zločina, brutalnosti ali resnih poškodb partnerja, najmanj dveletne ločitve od partnerja, notorične razuzdanosti, najmanj petletnega izginotja brez sledi oz. emigracije.⁶² Poleg omenjenih primerov sta se lahko zakonca v prvih štirih mesecih zakona (po šestmesečnem poskusu sprave) razvezala tudi zaradi »nezdružljivosti temperamentov« ali »značajev«. Po preteku enega leta se je lahko vsak ločenec znova poročil.

Posledica nove liberalne zakonodaje je bil porast razvez zakonov. V letih 1792-1803 so v Franciji našeli kar 30.000 ločitev, kar je bila prava »revolucija« v primerjavi s prejšnjim stanjem.⁶³ Novo možnost razveze so bolj kot moški »izkoristile« ženske (postopek za razvezo je sprožilo trikrat več žensk kot moških), ki so z zakonom dobile priložnost za »osvoboditev«.⁶⁴ Toda število razvez vseeno ni bilo tako visoko, kot so napovedovali pesimisti. »Prvih petnajst mesecev po razglasitvi novega zakona so registrirali v Parizu komaj šest tisoč razvez.«⁶⁵ »Vse kaže, da jim tega ni preprečevala samo tradicija. Prepričani revolucionarji niso marali tvegati govoric, češ da so libertini. Četudi zakon – kot je dejal pariški vrhovni državni pravdnik Chaumette – zdaj ni bil več 'ne jarem in ne veriga', se je vlada še vedno zavzemala za zakonsko skupnost državljanov. Med novimi državnimi prazniki je bil tudi 'dan zakoncev'. Družina naj bi bila temelj države, in komur se je zdelo potrebno, da bi se dal razvezati, ta naj bi se kar najhitreje znova poročil, zakaj vodnikom revolucionarne Francije je bilo do prirastka še več kot državnikom starega režima.«⁶⁶ Čeprav je navadnim sankilotom in »besnim«, še bolj pa pripadnikom ljudskega gibanja »svobodna zveza« (union libre) pomenila živeti skupaj brez predsodkov preteklosti, je tudi v sankilotskem gibanju veljala »določena strogost in celo merica puritanizma«. Povprečen revolucijski par je bil sicer napreden, vendar legaliziran zakonski par.⁶⁷

⁶⁰ Lynn Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, v: *Geschichte des privaten Lebens* 4. Von der Revolution zum Großen Krieg, Hrsg. von Philippe Ariès und Georges Duby, Augsburg 2000, str. 35.

⁶¹ O uvedbi obvezne civilne poroke so v Avstriji razmišljali že leto dni po razglasitvi jožefinskega poročnega patenta leta 1783, toda na koncu se iz oportunitetnih razlogov zanjo niso odločili. Prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 23.

⁶² Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 35; Morus (Richard Lewinsohn), *Zgodovina seksualnosti*, Ljubljana 1961, str. 232.

⁶³ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36.

⁶⁴ Goody, *Evropska družina*, str. 114.

⁶⁵ Morus, *Zgodovina seksualnosti*, str. 232-233.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Michel Vovelle, *Kratka zgodovina francoske revolucije. Družbena gibanja in prelom mentalitet*, Ljubljana 1989, str. 108.

*Civilni poročni
obred v Franciji*

Po razglasitvi Napoleonovega civilnega zakonika (1804), ki je skrčil število razlogov za razvezo na tri⁶⁸ in tudi pri ločitvah okrepil pravice moških,⁶⁹ je število ločitev začelo upadati. V Lyonu, kjer so v letih 1792-1806 v povprečju našli 87 ločitev zakonov letno, je bilo v letih 1805-06 le še 7 ločitev letno.⁷⁰ Po letu 1816, ko je francoski parlament ukinil liberalna določila glede ločitve, pa so se razmere spet približale stanju pred revolucijo.⁷¹

S 1. januarjem 1812, ko je Code Napoleon začel veljati na območju Ilirskih provinc, se je tudi na delu slovenskega ozemlja uveljavila obvezna civilna poroka. Predporočni postopek se je precej razlikoval od tradicionalnega cerkvenega. Za veljavno sklenitev poroke sta bila potrebna le dva oklica (»javna razglasa«), ki so ju – v razmiku enega tedna – nabili na oglasno desko občinskega urada. Pri poroki so bile potrebne štiri priče, ki so se morale na koncu poročnega obreda podpisati v poročno knjigo. (Če so bile nepismene, jih je »podpisal« prisotni uradnik). Poroki so morali obvezno prisostvovati starši mladoporočencev, ki so morali dati pristanek k poroki, četudi sta bila ženin in nevesta polnoletna.⁷²

»Bodoča zakonca« (»der künftige Gatte« ter »die künftige Gattin«) sta civilno poroko sklenila na občinskem uradu. Župan (mair) ali pristojni uradnik, zadolžen za sklepanje porok, jima je moral najprej prebrati šesto poglavje petega dela Napoleonovega civilnega zakonika, nato pa vsakega od njiju vprašati, ali res želi vstopiti v zakon z drugim. Po odgo-

⁶⁸ Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 341; Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 35-36. Šesti paragraf Code civil je dopuščal razvezo zakona le v primeru kaznovanja zaradi zločina oz. kaznovanja na nečastno kazen (izguba državljske časti), brutalnosti in prešuštva. Dosega sporazumne razveze je bila precej otežkočena: moški je moral biti star najmanj 25 let in žena med 21 in 25 let, zakonca pa sta morala biti poročena najmanj 2 in ne več kot 20 let. Poleg tega je bilo za razvezo potrebno dovoljenje staršev.

⁶⁹ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36. Medtem ko se je lahko mož v primeru ženine nezvestobe takoj razvezal, je lahko žena pravico do razveze izrabila le v primeru, ko je mož domov pripeljal svojo konkubino. Pri prešuštvu je bila ženi zagrožena kazen do dveh let zapora, medtem ko prešuštvo moškega ni bilo kazensko sankcionirano.

⁷⁰ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36.

⁷¹ Ibidem; prim. tudi: 200 ans de Code civil, ur. J. Bouineau in J. Roux, Paris 2004, str. 100-101.

⁷² Prim.: Konrad Črnologar, *Die Ziviltrauungen unter der französischen Herrschaft*, v: *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 1904, str. 14-19.

voru obeh »bodočih zakoncev« z »da« je matičar »v imenu zakona« končno razglasil, da sta »z zakonom združena« (»durch die Ehe verbunden«). Zatem so »sklenitev zakona« vpisali v civilni poročni register, ki so ga morali podpisati tudi priče in uradnik.⁷³

»Poroka pod hruško« ali »poroka po cigansko«, kot so tedaj nekoliko hudomušno označevali civilne poroke, je pri prebivalstvu naletela na odpor in posmehovanje.⁷⁴ Iz ohranjenih civilnih poročne matične knjige (Civilstands-Register) mairije Šmarje (Sap) bi morda lahko sklepali, da je zaradi tega prišlo do padca števila sklenjenih zakonskih zvez. Medtem ko je bilo med januarjem in septembrom 1812 pred lokalnim šmarskim župnikom sklenjenih kar 14 porok, so v civilni poročni register po 30. septembru 1812, ko so začeli določila Napoleonovega civilnega zakonika izvajati v praksi, vpisali le štiri civilne poroke.⁷⁵ Seveda so si mladoporočenci po sklenjeni civilni poroki pridobili tudi blagoslov lokalnega župnika, saj drugače poroke niso imeli za veljavne. Toda naknadni cerkveni poročni obred se je smel zgoditi le »na tiho in brez večjih svečanosti«. »Ko sta prišla ženin in nevesta k izpraševanju, ju je smel župnik le 'skromno' povprašati, če ne nasprotuje zakonski zvezi kateri izmed 12 kanoničnih zadržkov. V treh cerkvenih oklicih pa se je moralo omeniti, da sta se ženin in nevesta oglasila že tudi pri deželski gosposki in opravila tam to, kar velewa zakon.«⁷⁶ Po odhodu Francozov se je hitro uveljavilo staro stanje. Guverner Lattermann je že 9. decembra 1813 ukazal, da se morajo vsi, ki so se v času francoskega medvladja poročili zgolj civilno, naknadno poročiti še cerkveno.⁷⁷ S 1. majem 1815 pa je tudi na Kranjskem in v beljaškem okrožju začel veljati avstrijski ODZ.⁷⁸ Ob njegovi razglasitvi je avstrijska vlada izjavila, »da priznava veljavnost zakonskih zvez, ki so bile po dotedanjih postavah pravilno sklenjene. Pripomnila pa je, da pričakuje, da so verniki ob tem važnem koraku življenja že zadostili tudi dolžnosti svoje vere in vesti, ali pa da bodo to vsak naknadno izpolnili.«⁷⁹ Hkrati so oblasti priznale tudi vse v francoskem času izvršene razveze in ločitve zakonov. Zahteve za ločitev zakona, ki so bile šele pred sodiščem, naj bi obravnavali v skladu z določili ODZ.⁸⁰

Obči državljanski zakonik in kanonsko pravo

Obči državljanski zakonik, ki je stopil v veljavo s 1. januarjem 1812, je poročno pravo urejal na podlagi konfesionalnega načela, saj je vseboval posebna določila za »nekatoliške kristjane« (protestante in pravoslavce) in za Jude, ki so se glede pogojev za sklepanje porok in ločitev (ter

⁷³ Črnologar, *Die Ziviltrauungen unter der französischen Herrschaft*, str. 17.

⁷⁴ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928-1938, str. 144.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 257-258. Lattermann je v ukazu z zadovoljstvom ugotavljal, »de vsak se je navukov nashe vere dershal, de po sakonu pred deshelsko oblastjo je tudi shel pred svojiga Duhovna, in je prejél zerkveno posvezhenje svoje sakonske svése: vendar je po oblasti, k' nam je isrozhenza, de bodo vse pomote sanaprej na stran djane, vsim sploh to postavo naprej pishemo, de sakon bo she li potlej véšal, ino véšal, ino sa popolnim terden sponnan, k' ga bo Duhoven posvetil, ino k' bo pred njim lastnost praviga Sakramenta dosegel.«

⁷⁸ Na območju nekdanjih Ilirskih provinc so ODZ uvedli postopoma. S 1. 5. 1815 je začel veljati na Kranjskem in v beljaškem okrožju, 1. 7. 1815 na severnem Tirolskem, v Vorarlbergu in Trstu, 1. 10. 1815 v Gorici, Istri, na Reki in južnem Tirolskem, 1. 1. 1816 v Dalmaciji in 1. 10. 1816 na dalmatinskih otokih. Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 33; prim. tudi: *Ehevorschriften, Eine Sammlung der staatlichen Gesetze, Verordnungen und Normalerlässe auf den Gebiete des österreichischen Eherechtes*, Wien 1891, str. 1.

⁷⁹ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 258.

⁸⁰ Ibidem.

razvez) razlikovali od določil za katolike.⁸¹ Paragrafi, ki so urejali poročno pravo večinskega katoliškega prebivalstva, so v največji možni meri sledili načelom kanonskega prava.⁸² Čeprav se je Josipu Grudnu avstrijsko poročno pravo zdelo le »medel snimek cerkvenega prava« (1912),⁸³ je na začetku dvajsetih let 20. stoletja Anton Lapajne upravičeno ugotavljal, da se je pri njegovi pripravi »zakonodavec držal preveč cerkvene in premalo lastne sistematike«.⁸⁴

Ob uveljavitvi vrste posebnih državnih oviralnih zadržkov, t. j. zadržkov, ki zakon zaradi »državnih učinkov storé neveljavnim, ne gledé na to, da bi bil zakon po cerkveni postavi veljaven«,⁸⁵ je ODZ v celoti upošteval večino bistvenih cerkvenih oviralnih zadržkov⁸⁶ za veljavno sklenitev zakonske zveze.⁸⁷ Poroke niso mogli skleniti že poročeni (zadržek zakonske vezi),⁸⁸ (krvni) sorodniki,⁸⁹ duhovniki in redovniki,⁹⁰ nedoraščeni in slaboumni,⁹¹ prešuštniki⁹² ter tisti, ki bi poskušali do razveze veljavno sklenjenega zakona kot pogoja za ponovno poroko priti z umorom zakonskega tovariša.⁹³ V skladu s kanonskim pravom je ODZ v celoti upošteval tudi zadržka verske različnosti⁹⁴ ter »skrivne poroke« (matrimonia clandestina), tj. poroke pred »nelastnim« župnikom.⁹⁵

Tudi pri presojanju veljavnosti sklenjenega zakona je bil ODZ v glavnem usklajen s kanonskim pravom. Med »razdiralnimi zadržki«, ki so lahko veljali kot razlog za razveljavitev zakonske zveze, je ODZ upošteval vse glavne zadržke cerkvenega prava. Katoliški zakon je bilo mogoče razveljaviti, če se je po poroki nedvoumno ugotovilo, da je bil eden izmed zakoncev vanj prisiljen. »Privoljenje v zakon je brez pravne moči, ako je bilo z utrjenim strahom izsiljeno. Ali je strah utrjen bil, se mora soditi po velikosti in verjetnosti nevarnosti, in po telesni in

⁸¹ V nadaljevanju uporabljam Cigaletov slovenski prevod ODZ: Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853.

⁸² Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 11.

⁸³ Prim.: Josip Gruden, *Kulturnobojni načrti*, v: Čas 1912, str. 10.

⁸⁴ Anton Lapajne, *Za odpravo pojma »zakonski zadržek«*, v: Slovenski pravnik, 1926, št. 1 in 2, str. 3.

⁸⁵ Sem so sodili zlasti pogoji za sklenitev poroke mladoletnih oseb (pod 24 letom starosti), ki so za poroko potrebovale privoljenje očeta oz. skrbnika, častnikov, vojakov in vojaških obveznikov ter hudodelcev, obsojenih na kazen »naj težje ali težke ječe«, in sicer od »dneva oznanjene mu sodbe naprej, in dokler njegova kazen terpi«. Ostale državne oviralne zadržke je vseboval § 53, ki je na splošno določal: »Pomanjkanje potrebnih dohodkov, dokazano ali občno znano slabo obnašanje, nalezljive bolezni ali namen zakona opoverajoče slabosti (hibe) tistega, s komur se hoče zakon skleniti, so pravni vzroki, privoljenje v zakon odreči.«

⁸⁶ »Zadržek oviraven je okoliščina, ki prepoveduje sklenitev zakona; ako pa se zakon vkljub oviravnemu zadržku vendarle sklene, je nedopustljiv, dasi veljaven.« Prim.: Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. 85.

⁸⁷ »Pojem se je pojavil šele v 12. stoletju in sicer za one zapreke, s katerimi je cerkev omejevala sklenitve zakonov... Obsegal je izvestne osebne lastnosti in stvarne okolnosti, ki so branile osebam, ž njimi obremenjenimi ali od njih prizadetim, se veljavno poročiti po cerkvenem pravu. Pozneje se je pojem nenaravno razširil na vse bistvene zahtevke za sklepanje zakona...« Prim.: Lapajne, *Za odpravo pojma »zakonski zadržek«*, str. 1-2.

⁸⁸ ODZ, §. 62.

⁸⁹ ODZ, §§. 65-66.

⁹⁰ ODZ, §. 63.

⁹¹ Ibidem.

⁹² ODZ, §. 67: »Zakon med osebama, ki ste skupej prešestvo doprinesle, ne velja. Prešestvo pa mora pred sklenjenim zakonom dokazano biti.« Franc Kosec v delu *Katoliško zakonsko pravo*, str. 118, navaja naslednji primer zadržka prešuštva: »... Kornelij živi prešestno z Berto, prijateljico svoje žene Julije; Julija se ne zmeni za to, ker tudi sama živi prešestno s Klvldijem. Kornelij in Julija se po sodnijskem potu ločita od mize in postelje in Kornelij nadaljuje svoje grešno življenje z Berto, kateri obljubi zakon. Čez nekaj časa umrje Julija, in Kornelij postane prost oziroma prihodnjega zakona, le ne oziroma zakona z Berto, ker mu nasprotuje zadržek prešestva.«

⁹³ ODZ, §. 68.

⁹⁴ ODZ, §. 64. »Zakonske pogodbe med kristjani in osebami, ki niso kristjanske vere, se ne morejo veljavno skleniti.«

⁹⁵ Prim.: opombo 8.

dušni kakovosti osebe, kateri se je žugalo.«⁹⁶ Privoljenje v zakon je bilo neveljavno tudi v primeru, »če ga je odpeljana, in še ne v svojo prostost postavljena oseba dala.«⁹⁷ Enako je bilo pri pomoti, kadar se je slednja »v osebi prihodnjega zakonskega družeta prigodila.«⁹⁸ V skladu s kanonskim pravom je bila razdiralni zadržek zakona tudi »trajna nezmožnost« oz. impotenca, ki jo je § 60 ODZ definiral takole: »Neprenehljiva nezmožnost, zakonsko dolžnost opravljati, je zadržek zakona, ako je že o sklepanju zakonske pogodbe bila. Samo časna, ali taka, tudi neozdravljiva nezmožnost, ki se je še le v zakonu pripetila, ne more zakona razvezati.«

Nič manj usklajen s cerkvenim pravom ni bil ODZ glede ločitvenega prava katolikov. Medtem ko je Judom in »nekatoliškim kristjanom« dopuščal razvezo zakona (in ponovno poroko),⁹⁹ je pri katoliki dosledno upošteval zakramentalni značaj poroke: »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smertjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.«¹⁰⁰ Drugi stavek omenjenega člena je uvajal absolutni zadržek katolištva, ki je bil v kasnejših bojih za reformo poročne zakonodaje najbolj na udaru. »Drž. zak. § 111 določuje, da je zakon za oba soproga absolutno nerazvezljiv, ako je ob času sklenitve zakona vsaj ena stranka bila katoliška, in ostane nerazvezljiv, dasiravno bi bivša katoliška stranka odpadla od katoliške vere. Ako se od dveh nekatoliških zakonskih eden vrne v katoliško cerkev, za tega zakon (ako je bil veljavno sklenjen in izvršen), ostane nerazvezljiv do smrti.«¹⁰¹

Seveda pa je ODZ vseboval tudi nekaj rešitev, ki so bile v popolnem nasprotju z načeli kanonskega prava. Poleg »prevelikih« državnih pristojnosti pri podeljevanju spregledov (dispenz) poročnih zadržkov¹⁰² je bilo za cerkev sporno že to, da je ODZ pri cerkvenem zadržku sorodstva priznaval le »krvno sorodstvo« in »svaštvo«, ne pa tudi »duhovnega« sorodstva (sorodstva, ki nastane vsled krsta oz. birme),¹⁰³ »postavnega sorodstva«¹⁰⁴ in »nespodobnega svaštva.¹⁰⁵ Nadvse problematičen se je cerkvi zdel § 45 ODZ, ki ni priznaval učinkov veljavno sklenjene zaroke kot oviralnega zadržka zakona s tretjo osebo in razdiralnega zadržka javne spodobnosti: »Iz zaroke ali poprejne obljube, se vzeti, v kakoršnih koli okolšinah ali pogojih naj se je dala ali prejela, ne izvira nobena pravna dolžnost, ne zakona skleniti, ne spolniti tega, kar je bilo na primerljaj odstopa izgovorjeno.«¹⁰⁶

⁹⁶ ODZ, § 55.

⁹⁷ ODZ, § 56.

⁹⁸ ODZ, § 57. V § 59 je bilo določeno: »Vse druge zmote zakoncev, kakor tudi vse prevare glede pričakovanih ali dogovorjenih pogojev ne nasprotujejo veljavnosti zakonske pogodbe.«

⁹⁹ »Upravičeno razlogi« za razvezo so bili: prešuštvo, poskus umora zakonskega tovariša, »hudobna zapustitev« in »nepremostljiva zopernost« (unüberwindliche Abneigung). Prim. Mikoletzky, Kaiser Joseph II., str. 69.

¹⁰⁰ ODZ, §. 111.

¹⁰¹ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 107.

¹⁰² Seveda so vprašanje dispenz poročnih zadržkov kasneje »rešili« v korist cerkve. Za vse poročne zadržke, ki so bili cerkveni in državni hkrati, so se morali prosilci najprej obrniti na ordinariat in šele nato na ustrezen državni organ. V primeru, da je ordinariat spregled zavrnil, ga tudi državne oblasti niso dale. V nasprotnem primeru pa so civilne oblasti vedno potrdile odločitev ordinariata. Prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 154; Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 196-197.

¹⁰³ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 133-137.

¹⁰⁴ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 137: »Postavno sorodstvo nastane po posinovljenju. Cerkev je ta zadržek sprejela iz rimskega državlanskega prava, ker se zdi nespodobno, da bi se moglo pozakoniti take osebe, ki med seboj živé v razmerju starišev in otrok in kot taki tudi pred postavo veljajo.«

¹⁰⁵ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 139-144. Kanonsko pravo je ločilo med »spodobnim« in »nespodobnim« svaštvom. Prvo naj bi segalo do četrtega in drugo do drugega sorodstvenega kolena. ODZ v členu 66 te razlike ni poznal. Priznaval je le svaštvo »iz veljavnega zakona«, ne glede na to, ali je bil zakon izvršen ali ne.

¹⁰⁶ § 46. je zgolj dopuščal, da ima v primeru razdrtega zaroke zaročenec, »na katerega strani se ni nobeden uterjen uzrok k odstopu zgodil«, pravico do povračila škode, če lahko dokaže, »da je zavoljo tega odstopa v resnici trpel.« Prim.: Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 14.

Z veliko nenaklonjenostjo je cerkev gledala tudi na tisto določilo ODZ, ki je dopuščalo sklepanje mešanih zakonov med katoliki in »nekatoliškimi kristjani« – ne glede na to, da se je takšna poroka lahko izvršila le pred katoliškim župnikom, ne pa pred pastirjem ali popom, ki sta lahko poroki le prisostvovala.¹⁰⁷ Sporno se ji je zdelo tudi določilo § 105, ki je dopuščalo ločitve od postelje in mize po sporazumni poti in brez preiskovanja »upravičenih« ločitvenih razlogov.¹⁰⁸ V popolnem nasprotju s cerkveno doktrino pa je bil § 58 ODZ, ki je med razdiralne zadržke uvrščal tudi »predhodno nosečnost« zakonske družice po tretji osebi (impraegnatio sponsae a tertio). Če se je po poroki pokazalo, da je bila žena noseča z drugim, je cerkev priznavala le možnost ločitve zakoncev »od mize in postelje«, ¹⁰⁹ za ODZ pa je bila »predhodna« nosečnost razlog razveljavitve zakona: »Zakonski mož, ki svojo ženo po ženitvi že od drugega nosečo najde, more razen primerljaja v §. 121 odločnega tirjati, da se izreče, da je zakon neveljaven.«¹¹⁰ »Ta državni zadržek je ena najnevarnejših priložnosti, zavoljo katere si cerkveno in državno zakonsko postavodajalstvo zamoreta navzkriž priti. Po cerkveni postavi bi bil prvi zakon veljaven in nerazvezljiv; po državni postavi bi bil razvezljiv (se vé, da le na soprogovo zahtevanje), in oba taka zakonska bi smela skleniti drug zakon, ki bi bil pred državo veljaven, pred cerkvijo pa neveljaven; cerkev bi zakonskega družeta, ki se vnovič pozakoni, imela ne samo za prešeštnika, priležnika, ampak za bigama in bi ga mogla kaznovati celo z izobčenjem.«¹¹¹

Iskanje kompromisa

V postnapoleonskem obdobju je sprva sicer kazalo, da bosta država in cerkev našli skupni jezik. Dne 26. avgusta 1814 je izšel dvorni dekret (št. 1099), s katerim so dopolnili v §111 definirani relativni zadržek katolištva. Dekret je določal, da se lahko razvezani nekatoliški kristjani ponovno poročijo le z osebami, ki niso katoliške vere.¹¹² Toda kmalu po dunajskem kongresu so se zadeve začele odvijati drugače.

Ob uvedbi avstrijskega ODZ v novem Lombardsko-beneškem kraljestvu (1. januarja 1816) so se odnosi med svetim sedežem in Dunajem do skrajnosti zaostрили.¹¹³ Glavni razlog zaostritve je sicer bil cesarjev samovoljni poseg v pravico imenovanja lombardsko-beneških

¹⁰⁷ ODZ, §. 77: »Ako se katoliška in nekatoliška oseba vzamete, se mora privoljenje pred katoliškim fajmoštrom v pričo dveh svedokov izreči; vendar sme na zahtevanje druge strani tudi nekatoliški dušni pastir pri tem slovesnem opravilu biti.«

¹⁰⁸ § 109 ODZ je med važne razloge »zavolj kterih se more ločitev z rabsodbo dopustiti« štel: »Če je bil toženc prešestva ali kakega hudodelstva kriv izrečen; ako je tožečega zakonskega družeta iz hudobije zapustil, ali razuzdano živel, zavoljo česar znamenit del premoženja tožečega zakonskega družeta ali dobre nravi (šege) rodovine v nevarnost pridejo; daleč življenju ali zdravju nevarne zasede (zalazbe); prehudo ravnanje z družetom, ali po razmeri oseb, sila občutljive, ponavljane žalitve; stanovitne, zavolj nalezljivosti nevarne telesne slabosti.«

¹⁰⁹ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 160-161.

¹¹⁰ ODZ, §. 58; prim. tudi: Gruden, Kuturnobojni načrti, str. 10-11.

¹¹¹ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 161, 236.

¹¹² Z dvornim dekretom z dne 17. julija 1835 (št. 61) so dotlej relativni zadržek katolištva spremenili v absolutnega. Po njem se tudi osebe, ki so bile ob sklenitvi zakona akatoliške, potem pa so prestopile v katoliško cerkev, niso mogle razvezati, ampak zgolj ločiti od postelje in mize. V drugo so se smele poročiti šele po smrti svojega zakonskega tovariša. Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek«, str. 10.

¹¹³ Maaß, Der Josephinismus, IV., str. 104-105.

škofov, ki je že od nekdaj pripadala papežu,¹¹⁴ toda tudi poročna določila ODZ so se svetemu sedežu zdela povsem nesprejemljiva, neskladna s kanonskim pravom in z določili tridentinskega koncila.¹¹⁵ Nezadovoljstvo z novim poročnim pravom je prišlo do polnega izraza ob zapletu s konfirmacijo novega ljubljanskega škofa Avguština Gruberja (1816).¹¹⁶ Ker se je – še kot dvorni svetnik pri milanskem guberniju – podpisal pod državni dekret, s katerim so v Lombardiji in Benečiji razglasili avstrijsko poročno zakonodajo, ga papež sprva ni hotel potrditi za ljubljanskega škofa.¹¹⁷ Popustil je šele potem, ko se je Gruber na Metternichov predlog obrnil na duhovnike in vernike ljubljanske dieceze s pastirskim listom, v katerem je poudaril, da določila ODZ o zakonskih zvezah ne nasprotujejo naukom katoliške cerkve.¹¹⁸

Ob zaostritvi odnosov s svetim sedežem zaradi cerkvenih razmer v Lombardiji-Benečiji (1816) je zlasti Metternich zagovarjal stališče, da bi država morala nekoliko razrahljati spone, ki jih je cerkvi nadel jožefinizem.¹¹⁹ Že 24. julija 1816, torej v času zapleta s konfirmacijo ljubljanskega škofa Gruberja, je cesarju predlagal revizijo tistih jožefinskih predpisov, ki so najbolj posegali v pristojnosti svetega očeta, za dokončno ureditev spornih vprašanj pa je cesarju predlagal celo sklenitev konkordata s svetim sedežem.¹²⁰ Čeprav so v državnem svetu prevladovali nasprotniki popuščanja katoliški cerkvi, je cesar – na Metternichov predlog – 18. oktobra 1816 imenoval posebno komisijo z državnim in konferenčnim ministrom grofom Georgom Walisom na čelu, ki naj bi pripravila izhodišča za pogajanja o konkordatu s svetim sedežem.¹²¹ Toda komisija, v kateri so prevladovali jožefinci (Lorenz, Jüstel in Dolliner), je po večmesečnem posvetovanju prišla do sklepa, da sklenitev konkordata ni nujna.¹²² Še več. Člani komisije so menili, da bi v primeru sklenitve konkordata s svetim sedežem morala država odločno vztrajati pri obstoječi avstrijski cerkveno-politični ureditvi in v nobenem primeru pristati na spremembo poročne zakonodaje.¹²³

Potem, ko je komisija 30. januarja 1817 predložila svoje poročilo, se je Metternich odločil podati v Rim. Toda pogajanja s svetim sedežem niso prinesla uspeha, saj stališča komisije za papeža niso bila sprejemljiva. Dne 19. julija 1817 je moral Metternich cesarju Francu I. priznati, da je zaradi prevelikih razlik med avstrijskimi stališči in stališči svetega sedeža sklenitev konkordata nemogoča.¹²⁴

¹¹⁴ Ko je v Lombardiji-Benečiji (1815) cesar Franc I. imenoval nove škofove, je papež, ki si je v obeh italijanskih provincah lastil pravico do nominacije, od škofov zahteval, da pridejo na posvetitev v Rim. Država jim je odhod v Rim prepovedala, kar je do skrajnosti zaostriło odnose s katoliško cerkvijo. Papež Pij VII. je cesarjevo pravico do nominacije škofov razširil na Lombardijo-Benečijo (in Dalmacijo) šele z bulo *Nihil Romani Pontifices* leta 1817. Prim.: Marko Trogrlić, *Die Tendenzen der österreichischen Dalmatienpolitik 1855-1865. Vier kirchenpolitische Beispiele*, v: *Südostforschungen*, Band 61/62, 2002/2003, str. 173.

¹¹⁵ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 110.

¹¹⁶ Prim.: France Kidrič, Avguština Gruber, v: *SBL I*, Ljubljana 1925-32, str. 266-268; Gruber je bil za ljubljanskega škofa imenovan 22. 6. 1815; papež je njegovo imenovanje potrdil šele 22. 7. 1816. 8. 9. 1816 je bil na Dunaju posvečen, 10. 11. 1816 pa v Ljubljani svečano umeščen.

¹¹⁷ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 110-111; France Kidrič, Avguština Gruber, v: *SBL I*, str. 266-268. Na Dunaju so govorili, da tiči vzrok zavlačevanja s potrditvijo Gruberjevega imenovanja v tem, da je bil nekdaj prostozidar. To je verjel tudi Jernej Kopitar.

¹¹⁸ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 111.

¹¹⁹ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 14.

¹²⁰ Maaß, *Der Josephinismus*, str. 112-113; Eduard Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz 1815-1850*, Wien 1971, str. 195.

¹²¹ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 116-117.

¹²² Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 195.

¹²³ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 120.

¹²⁴ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 195.

Knež Metternich

Ko se je cesar Franc I. s soprogo Karolino Avgusto spomladi 1819 odpravil v Rim, mu je ob odhodu papež Pij VII. izročil memorandum, v katerem je v petih točkah navedel sporno cerkveno ureditev v Avstriji. Ena izmed spornih točk je bilo tudi avstrijsko poročno pravo, ki ni bilo v skladu s kanonskimi določili. Cesar je papežev memorandum takoj poslal dvornemu svetniku Jüstelu, ki pa se zadeve ni lotil prednostno. Dne 26. novembra 1819 je cesar Franc I. izrazil pripravljenost avstrijske strani, da se začnejo pogajanja o sklenitvi konkordata. Po cesarjevem romanju v Rim spomladi 1819 je prišlo v številnih posamičnih primerih do razrahljanja jožefinske ureditve.¹²⁵

S predpisom o sodnem postopanju v zakonskih zadevah (1819) so do skrajnosti zaostrili možnost ločitve od postelje in mize ter razveze zakonov nekatoliških kristjanov.¹²⁶ Leta 1820 so oblasti dovolile vrnitev redemptoristov v avstrijske dedne dežele in jezuitov v Galicijo. Leta 1822 so dobili avstrijski škofje pravico, da sami nadzirajo teološki študij. Uredili so tudi več drugih cerkvenih zadev. Avstrijski poslanec v Rimu je bil v stalnih stikih z Metternichom in kardinalskim državnim sekretarjem.¹²⁷

Toda občasna pogajanja med avstrijsko stranjo in svetim sedežem niso prinesla trajnejših rezultatov. Marca 1827 je cesar spet izrazil pripravljenost uskladitve državnih zakonov s predpisi cerkve.¹²⁸ Dne 17. avgusta 1830 je od Metternicha zahteval, da pospeši pogajanja s svetim sedežem, 4. decembra 1832 pa mu je ukazal, naj začne pogajanja s papeškim nuncijem na Dunaju. Kmalu nato so se začela tajna pogajanja med dunajskim nadškofofom Mildejem in Metternichom ter papeškim nuncijem Ostinijem, ki pa zaradi cesarjeve smrti (1835) niso prinesla uspeha.¹²⁹

25. februarja 1835 je cesar zbolel za pljučnico. Tri dni kasneje je podpisal svoj cerkvenopolitični testament, v katerem je svojemu sinu in nasledniku na prestolu Ferdinandu naložil, naj

¹²⁵ Kolizije med državnim in cerkvenim pravom so v predmarcu redoma »reševali« s pomočjo specialne zakonodaje, ki je bolj kot prej upoštevala stališče cerkve. Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 28.

¹²⁶ *Vorschrift über das Verfahren in streitigen Ehe-Angelegenheiten*, v: *Provinzial Gesetzsammlung für das Herzogthum Steyermark und de Klagenfurter Kreis*, 1. Theil, Graz 1819.

¹²⁷ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 196.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 197.

vzpostavi harmonijo med cerkvijo in državo. Toda slaboumni cesar Ferdinand I. očetovega naročila ni mogel izpolniti. Namesto njega je z državo upravljala leta 1836 oblikovana »državna konferenca« z nadvojvodo Ludwigom na čelu (mlajšim bratom cesarja Franca I.), v kateri sta se za prevlado ves čas spopadala grof Franz Anton Kolowrat in kancler Metternich. Medtem ko si je slednji – tudi pod vplivom svoje tretje žene grofice Melanie Zichy – prizadeval za izpolnitev Francovega testamenta, je bil Kolowrat odločen pristaš jožefinske cerkvene ureditve.¹³⁰ Zaradi spora med protestantsko in katoliško cerkvijo v Prusiji glede reverzov pri mešanih zakonih,¹³¹ so v državni konferenci prevladala stališča jožefincev, da poročne zakonodaje ne gre spreminjati. Toda zaradi zaostrenih razmer med katoliki in protestanti na Ogrskem, kjer se je pri vprašanju mešanih zakonov ponavljala pruska zgodba – katoliški duhovniki so pri mešanih zakonih vztrajali pri reverzih –, je država pod vplivom Metternicha le nekoliko popustila. 22. maja 1841 je izšel poseben odlok, ki je na ozemlju monarhije, ki je spadalo v Nemško zvezo, pri mešanih zakonih od zaročencev zahteval garancijo, »da nekatoliška stranka ne bo motila katoliške stranke v spolnjevanju verskih dolžnostij, da bodo vsi otroci, rojeni iz tega zakona, izrejeni v katoliški veri, in da se bo katoliška stranka prizadevala svojega nekatoliškega zakonskega družeta pridobiti za katoliško vero«.¹³² V zameno za zaostroitev poročne prakse pri mešanih zakonih v neogrskih deželah monarhije je papež Gregor XVI. s posebno bulo (1841) na Ogrskem dovolil sklepanje mešanih zakonov le ob »pasivni asistenci« katoliških duhovnikov, državni sekretar Antonio Lambruschini pa je v posebni instrukciji (*Instructio Lambruschiniana*) priznal tudi tiste mešane zakone, ki so bili sklenjeni le pred protestantskim duhovnikom.¹³³

Ker pa z novo ureditvijo protestanti na Ogrskem niso bili zadovoljni (tudi zaradi tega, ker je *Instructio Lambruschiniana* ostala tajna)¹³⁴ in so se v komitatih napadi na katoliško cerkev nadaljevali, si je Metternich še naprej prizadeval, da bi država in cerkev uredili sporna vprašanja glede poročne zakonodaje. Ko je ogrski deželni zbor v letih 1843/44 na iniciativo liberalcev sprejel nov zakon o medkonfesionalnih razmerjih, ki je dopuščal sklepanje mešanih zakonov pred protestantskimi duhovniki (kraljevo sankcijo je dobil 13. novembra 1844),¹³⁵ je Metternich spet pozval cesarja Ferdinanda, naj končno izvede cerkveno-politični testament svojega očeta in med drugim uredi tudi vprašanje poročne zakonodaje.¹³⁶ Toda vsi Metternichovi apeli so bili zaman. Jožefinizem je ostal neosvojljiva trdnjava.

Na poti h konkordatu

Po izbruhu revolucije 1848 se je morala katoliška cerkev soočiti s številnimi »cerkvi sovražnimi« zahtevami, ki so globoko posegale v njen ustroj in organizacijo. Ob zahtevi po

¹³⁰ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 199.

¹³¹ Leta 1830 je papež Pij VIII. dovolil sklepanje mešanih zakonov v Prusiji le pod pogojem, da nekatoliški zakonec podpiše reverz, s katerim se obveže, da bo otroke vzgajal v duhu katoliške vere. Tega določila se je kölnski nadškof grof Clemens August von Droste-Vischering dosledno držal, zaradi česar so ga oblasti 20. 11. 1837 celo aretirale in za nekaj časa zaprle v trdjava Minden. Prim.: Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 89; Dieter Langewiesche, *Europa zwischen Restauration und Revolution*, München 1993, str. 67; glej tudi: Peter Hicinger, *Zakonski zaderžki*, v: *Zgodnja Danica*, 5. 4. 1849.

¹³² Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. 170-177; Hicinger, *Zakonski zaderžki*, v: *Zgodnja Danica*, 5. 4. 1849.

¹³³ Gabriel Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, Köln-Weimar-Wien 2004, str. 178.

¹³⁴ Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, str. 178.

¹³⁵ Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, str. 179; Judith Sztatmári, *Die ungarländische reformierte Kirche in den Jahren des Neoabsolutismus (1850-1860)*, v: *Südostforschungen*, Band 61/62, 2002/2003, str. 145.

¹³⁶ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 210.

ukinitvi celibata so se v liberalni javnosti že kmalu pojavile tudi zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke. Osnutek temeljnih pravic avstrijskega ljudstva (*Entwurf der Grundrechte des österreichischen Volkes*), ki ga je izdelal ustavni odbor, je v § 17 določal: »Civilna veljavnost zakona je pogojena s formalnim privoljenjem obeh mladoporočencev pred s strani države za sprejem poročne pogodbe določenim oblastnim organom. Cerkvena poroka se lahko sklene šele po sklenitvi civilnega zakona. – Verska različnost ni civilni poročni zadržek.«¹³⁷

Zahteva po uvedbi obvezne civilne poroke očitno sprva ni naletela zgolj na nasprotovanje. Peter Hicinger, ki je v Zgodnji Danici na začetku leta 1849 v seriji člankov predstavljal zakonske zadržke, je npr. menil, da bi bilo tudi v bodoče »nar bolj prav, ko se poroka le pred cerkveno oblastjo in ne pred deželsko godi«, toda v obvezni civilni poroki nikakor ni videl radikalnega posega v pravice katoliške cerkve: »Nekteri se morebiti bojé, de bo cerkvi v škodo, ako država svoje postave v zakonskih rečeh čisto od cerkvenih zadev loči; zatega voljo pa ni nikomur v strahu biti, dokler le država ne bo dajala cerkvenim nasprotnih zapoved, in cerkve ne bo k takim morala; na Francozkim ima cerkev zdaj veči svobodo v zakonskih rečéh, kakor kdaj, desiravno se poroke tudi pred deželsko gosposko godé.«¹³⁸

Toda na zahtevo po obvezni civilni poroki je avstrijski episkopat že kmalu reagiral odklonilno. Sinoda sufraganov salzburške nadškofije med 31. avgustom in 14. septembrom 1848 v Salzburgu, ki jo je sklical salzburški nadškof kardinal Friedrich Josef Schwarzenberg,¹³⁹ je na državni zbor poslala adresu, v kateri so škofje za cerkev zahtevali pravico do svobode in neodvisnosti od civilnih oblasti. Tudi škofje Ilirsko-kranjskega episkopata so na škofijski konferenci 17. decembra 1848 na državni zbor v Kroměřižu naslovili posebno izjavo, v kateri so – poleg vrste konkretnih zahtev – na koncu predlagali ureditev odnosov med državo in cerkvijo v obliki konkordata.¹⁴⁰

Ko so se z oktroirano ustavo z dne 4. marca 1849 nekoliko razrahljale jožefinske spone, ki so vklepale katoliško cerkev,¹⁴¹ je avstrijski episkopat – vedoč, da je država pripravljena na sklenitev konkordata s svetim sedežem – hitro začel iskati odgovore na vprašanje o novem pravnem položaju cerkve v Avstriji.¹⁴² Na željo kardinala Schwarzenberga (brata ministrskega predsednika Felixa Schwarzenberga) in sekavskega knezoškofa Josepha Othmarja Rauscherja¹⁴³ je notranji minister 31. marca 1849 povabil k posvetovanju na Dunaj vse škofove iz dednih dežel in celo nekatere predstavnike ogrskega in lombardo-beneškega episkopata. Sestanek škofov je bil na Dunaju med 29. aprilom in 20. junijem 1849 pod predsedstvom kardinala Schwarzenberga.¹⁴⁴ Udeležilo se ga je 29 škofov in 4 zastopniki škofov. (Med

¹³⁷ Wiener Zeitung (Extrablatt), 23. 12. 1848; Edmund Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, Wien 1911, str. 139; prim. tudi: Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 18-20.

¹³⁸ Hicinger, *Zakonski zadržki*, v: *Zgodnja Danica*, 29. 3. 1849.

¹³⁹ Friedrich Josef Schwarzenberg (Dunaj, 6. 4. 1809 – Praga, 27. 3. 1885), od leta 1836 salzburški nadškof; leta 1842 je bil izvoljen za kardinala z naslovom cerkve sv. Avgušтина. Leta 1850 se je odpovedal salzburški nadškofiji. Odšel je v Prago, kjer so ga 15. avgusta 1850 umestili za praškega nadškofa.

¹⁴⁰ Stane Granda, Škof Wolf in njegova škofija v letu 1848/49, v: Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994, str. 31; Franc Kralj, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje 1991, str. 181.

¹⁴¹ Cesarski patent o državljanskih pravicah, ki je izšel hkrati z oktroirano ustavo (RGI 1849/151), je vsem od države priznanim verskim skupnostim priznaval svobodo pri opravljanju njihovih dejavnosti. Prim. tudi: Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 21; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 126-127.

¹⁴² Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 22.

¹⁴³ Josef Othmar Rauscher (Dunaj, 6. 10. 1797 – Dunaj, 24. 11. 1875), od leta 1849 sekovski in leobenski škof, od leta 1853 dunajski nadškof, od leta 1855 kardinal.

¹⁴⁴ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 22; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 133-134.

pomembnejšimi udeleženci je bil tudi ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf). Rezultati škofovske konference, formulirani v pastirskem pismu z dne 17. junija 1849,¹⁴⁵ naj bi bili vladi v pomoč pri njenem nadaljnjem urejanju odnosa med katoliško cerkvijo in državo. Na sestanku so med aktualnimi vprašanji (šolstvo, cerkveno premoženje, pouk, cerkvena uprava, božja služba, cerkveno sodstvo itd.) še posebej natančno obravnavali tudi »zakonsko pravo«. Pri vprašanju zakona so škofje zahtevali tesnejšo usklajenost ODZ s kanonskim pravom, še zlasti pri vprašanju mešanih zakonov.¹⁴⁶

Z dvema ukazoma z dne 18. in 23. aprila 1850 je država izpolnila zahteve škofovskih konferenc iz let 1848/49 in tudi formalno prekinila z jožefinsko tradicijo.¹⁴⁷ Pristala je na svobodno občevanje škofov z Rimom, odpravila »kraljevi placet« (placetum regium) in škofom prepuстила, da samostojno upravljajo z notranjecerkvenimi zadevami.¹⁴⁸ Pomemben je bil zlasti prvi ukaz (18. aprila 1850), ki so ga Novice predstavile takole: »Kar so Cesar že potrdili, je: de si prihodnjič smejo škofje v cerkvenih zadevah naravnost z papežem dopisovati, kar dosihmal ni pripuščeno bilo, ker vsi dopisi so mógli poprej 'cesarsko dovoljenje' zadobiti. Ravno tako smejo tudi škofje za naprej svojim podložnim višjim duhovnam v cerkvenih zadevah naukaze dajati, brez de bi zató deželsko gospósko vprašali, samó de pri tacih ukazih, ki se očitno [javno] razglasé in očitne [javna] opravila zadevajo, morajo ob enim, ko te naznanila razglasijo, jih tudi deželski gospóski na znanje dati. – Cesar si pridržé pravico škofo in nadškofo izvoliti, vunder po stari navadi pri tem vselej svét škofijstva zaslišali. – Škofje imajo oblast vikši in nižji duhovne, ki se naménam cerkve nasproti obnašajo, odstaviti. – Cerkev zadobi oblast cerkvene kazni (štrafinge) naložiti. – Kjer je večina prebivavcov katoliške vére, ima cerkev oblast nad spodobnim praznovanjem cerkvenih praznikov čuti, ter vse pohujšljive veselice braniti in motljive težke dela prepovedati. Scer je v tem cesarskim ukazu gotovo zaupanje izgovorjeno, de cerkev ne bo oséb, ki so deržavljanskemu redu nevarne, v svoji družini terpéla.«¹⁴⁹

Z omenjenima zakonoma je bila odstranjena glavna ovira za pogajanja med državo in cerkvijo glede konkordatne pogodbe. Avstrijski episkopat je v soglasju s svetim sedežem videl predpogoj za ureditev cerkvenih razmer v Avstriji v ureditvi vprašanja zakonske zveze oz. v uskladitvi civilne zakonodaje o zakonski zvezi s cerkveno.¹⁵⁰ Pred začetkom pogajanj se je pravosodni minister Anton von Schmerling – namesto dotedanje »na pol kanonično-civilne zakonodaje« – nagibal k vpeljavi obveznega civilnega zakona po francoskem vzoru, pri čemer je sprva imel podporo večine vladnih ministrov.¹⁵¹ Toda po energičnem nastopu Othmarja Rauscherja je načrt o vpeljavi civilne poroke padel v vodo. Avstrijski episkopat se je v nasprotovanju civilni poroki trdno držal stališč papeža Pija IX., ki je leta 1852 v nalogu Acerbissimum glede civilnega zakona dejal: »Med Kristusovimi verniki torej ne more zakona biti, ki bi ne bil ob enem zakrament: vsaka zveza med moškim in žensko pri kristjanih, ki ni zakrament, ako bi bila tudi sklenjena na podlagi kake državne postave, je torej

¹⁴⁵ Slovenski prevod pastirskega pisma je objavljen v *Zgodnji danici*, 12. 7. 1849.

¹⁴⁶ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 23; Erika Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933* (=Österreich Archiv), Wien 1960, str. 26-81; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 26.

¹⁴⁷ RGBI 1850/156 in RGBI 1850/ 157; prim. tudi: Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 24; Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*, str. 48-59.

¹⁴⁸ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 134.

¹⁴⁹ Novice, 24. 4. 1850.

¹⁵⁰ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 25-26.

¹⁵¹ Ibidem.

Kardinal Rauscher

zgolj sramotno in pogubljivo prileštvo, kakoršnega cerkev tolikanj hudo obsojuje. Zakrament se torej od zakonske zveze (pogodbe) nikoli ne more ločiti.«¹⁵²

Dne 2. decembra 1851 je mladi cesar Franc Jožef imenoval posebno komisijo za izdelavo osnutka novega zakona o zakonski zvezi, ki naj bi služil kot podlaga za začetek pogajanj s svetim sedežem.¹⁵³ Po cesarjevi zamisli naj bi komisija poročno zakonodajo spremenila tako, da bi bili civilni učinki zakonske zveze odvisni od njene cerkvene veljavnosti. Rezultat dela komisije sta bila dva predloga (oba je sestavil Othmar Rauscher), ki ju je minister grof Leo Thun predložil cesarju 10. maja 1852. Prvi je bil osnutek zakona o ureditvi zakonov katolikov v celotni monarhiji, drugi pa instrukcija za cerkvena zakonska sodišča.¹⁵⁴

Na podlagi obeh predlogov so se lahko začela konkordatna pogajanja med avstrijskim cesarstvom in svetim sedežem. 14. septembra 1852 je cesar sprejel oba predloga kot podlago za začetek razprave z rimsko kurijo in za svojega opolnomočenca imenoval Othmarja Rauscherja.¹⁵⁵ Konkordatna pogajanja so se začela januarja 1853 (sveti sedež je v pogajanjih zastopal papeški nuncij na Dunaju, nadškof Michele Viale-Prelà) in so s presledki trajala vse do spomladi 1855.¹⁵⁶ Ena izmed najobčutlivejših tem na pogajanjih je bilo vprašanje ureditve zakonske zveze. Za razliko od svetega sedeža, ki je hotel zakonske zadeve urejati izključno v skladu s kanonskim pravom, je država vztrajala pri upoštevanju povsem državnih poročnih prepovedi.¹⁵⁷ Vseeno pa je s konkordatno pogodbo,¹⁵⁸ ki so jo razglasili na cesarjev rojstni dan

¹⁵² Citirano po: Zgodnja Danica, 19. 7. 1872; prim. tudi: Matjaž Ambrožič, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev, Ljubljana 2003 (Acta ecclesiastica Sloveniae 25), str. 39.

¹⁵³ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 26.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Imenovanje Othmarja Rauscherja za avstrijskega pogajalca naj bi dokazovalo, »da je bil jožefinizem še vedno zelo živ«, in to v času, »ko so se pogajali o dokumentu, ki naj bi bil pravzaprav njegov mrliški list.« Prim.: Jean-Paul Bled, Franc Jožef, Ljubljana 1990, str. 159.

¹⁵⁶ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 27.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Podrobneje o konkordatu: Weinzierl-Fischer, Die österreichischen Konkordate; Leischnig, str. 29 (v op. 49 navedena literatura).

(18. avgusta 1855), država prepustila institut zakonske zveze popolnemu nadzoru katoliške cerkve.¹⁵⁹

Da je zlasti na področju zakonske zveze v resnici šlo za »abdikacijo države pred rimsko kurijo«, kot je konkordatno pogodbo označil Josef Redlich,¹⁶⁰ je potrjeval njen deseti člen, ki je določal: »Ker vse cerkvene pravde in zlasti tiste, ki zadevajo vero, zakramente, duhovska opravila in z duhovsko službo združene dolžnosti in pravice, gredó le edino pred cerkveno sodnijo, jih bo presojal cerkveni sodnik, in tedaj ima ta sodnik tudi zakonske reči po svetih cerkvenih postavah in zlasti po tridentinskih zakonilih razsojati in samo državljanske nasledke zakona deželskemu sodniku odkazovati. Kar se tiče zarok, bo cerkvena oblast razsojevala, ali so zaroke in kedaj de zakon zadržujejo, deržé se pri tem določb, ki jih je dal tridentinski zbor in pa apostolsko pismo, ki se začne z: *Auctorem fidei*«. /.../¹⁶¹

Z bulo *Deus humane salutis auctor* so 3. novembra 1855 konkordat najprej razglasili kot cerkveni zakon, s cesarskim patentom 5. novembra 1855 pa še kot državni zakon,¹⁶² ki je veljal za celotno ozemlje Habsburške monarhije.¹⁶³

Cerkveno zakonsko pravo

Dne 8. oktobra 1856 je izšel cesarski patent, s katerim je – v skladu z desetim členom konkordatne pogodbe – Franc Jožef razglasil nov zakon o »zakonskih zadevah« katolikov v avstrijskem cesarstvu, ki je kar v 251. členih vseboval podrobne predpise o zakonu, njegovi sklenitvi, zadržkih, ničnosti, cerkvenemu sodišču in njegovih pristojnostih ter o ločitvi zakonske zveze.¹⁶⁴ Z zakonom o katoliških zakonih, ki je začel veljati 1. januarja 1857, je rimokatoliška cerkev spet vzpostavila popoln nadzor nad institutom zakonske zveze, kakršnega je imela pred izdajo jožefinskega poročnega patenta iz leta 1783. Novi zakon, ki je nadomestil določila drugega poglavja ODZ,¹⁶⁵ naj bi zgolj uskladal (in Einklang zu setzen) predpise dotlej veljavnega civilnega prava s predpisi katoliške cerkve,¹⁶⁶ toda v resnici se je v celoti naslonil na določila kanonskega prava,¹⁶⁷ pri oviralnih zadržkih za sklenitev zakona (sedaj so jih imenovali »prepovedi«) pa upošteval tudi vse zahteve države. Poleg določenih vsebinskih sprememb je bila glavna novost ta, da so bila po novem zakonu – kot pred jožefinskim poročnim patentom – za zakonske zadeve pristojna izključno posebna cerkvena zakonska sodišča (civilna so razsojala le o civilnopравnih učinkih zakonske zveze), ki so jih organizirali v vsaki škofiji. S tem se je država odrekla nadzoru nad sodno vejo oblasti.

Prva priloga zakona je v 77. členih natančno določala pogoje za sklenitev, razveljavitev in ločitev zakonske zveze.¹⁶⁸ Pri pogojih za sklenitev zakonske zveze se v vsebinskem smislu ni veliko spremenilo. Ob upoštevanju vseh državnih zadržkov za sklenitev zakonske zveze je novi zakon spet uveljavljal tiste cerkvene zadržke, ki jih ODZ dotlej ni upošteval.¹⁶⁹

¹⁵⁹ Papež Pij IX. je konkordat upravičeno razumel kot dokončno likvidacijo jožefinizma.

¹⁶⁰ Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I. Band, Leipzig, 1920, str. 454, 458.

¹⁶¹ Konkordatna pogodba je v slovenščini objavljena v *Zgodnji Danici*, 28. 2. 1856; glej tudi: Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*, str. 250-258; Vöcelka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 28-30, 180-195; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 31.

¹⁶² RGBI 1855/195.

¹⁶³ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 28; veljati je začel 13. 11. 1855.

¹⁶⁴ RGBI 1856/185.

¹⁶⁵ RGBI 1856/185, Artikel XIII.

¹⁶⁶ RGBI 1856/185.

¹⁶⁷ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 33.

¹⁶⁸ RGBI 1856/185. Anhang I. Gesetz über die Ehen der Katholiken im Kaiserthume Oesterreich.

¹⁶⁹ *Zgodnja Danica*, 18. 12. 1856. Cerkveni zadržki zakona.

Večjo moč so dobili zaroka in nekateri oviralni zadržki sorodstva, kot npr. svaštvo¹⁷⁰ ali duhovno sorodstvo,¹⁷¹ pravica do spregleda zadržkov pa je načeloma spet prišla v pristojnost cerkve. (Le pri osebah, mlajših od 14 let, osebah, ki so bile obsojene na smrt ali na daljšo zaporno kazen, ter osebah, ki so zagrešile predhodno prešuštvo, je bil pristojen »deželni knez«).¹⁷² Med razdiralnimi zadržki je odpadlo določilo § 58 ODZ, po katerem je lahko mož, ki je po poroki ugotovil, da je žena noseča z drugim, zahteval razvezo zakona. Naknadno ugotovljena predhodna nosečnost žene je bila po novem zakonu zgolj razlog za ločitev od postelje in mize.

Tudi sam postopek pred sklenitvijo veljavne poroke (npr. priložitev potrebnih dokazil, obvezen trikratni oklic v cerkvi oz. pred političnimi oblastmi)¹⁷³ se ni bistveno razlikoval od postopka, ki so ga določali ODZ in drugi predpisi. Zato pa se je od ODZ nekoliko razlikoval postopek pri ločitvah od postelje in mize in razveljavitvah zakonov, za katere so bila od 1. januarja 1857 pristojna izključno cerkvena sodišča.¹⁷⁴ Pri ločitvah (od postelje in mize) katoliških in mešanih zakonov je razlika obstajala že v tem, da Instrukcija ni poznala možnosti sporazumne ločitve (od postelje in mize), ampak le ločitev po »pravdni poti«. V skladu z določili Tridentinskega zbora je § 205 Instrukcije namreč določal, da se soproga ne moreta »svojevoljno ločiti, kadarkoli bi sama hotela«, ampak le na podlagi zadostnih, »po postavi določenih razlogov in še le po danem dovoljenji od cerkvene oblasti«.¹⁷⁵ »V tem oziru se državljanska postava razločuje od cerkvene, ker državljanska po § 105 drž. zak. določuje, da mora sodnik ločitev sprogoma dovoliti in jo v sodnijskih aktih zabilježiti, ako pred njim potrđita, da sta o ločitvi in o pogojih ozir premoženja in zreje otrok porazumljena.«¹⁷⁶ Druga pomembna »novost« je tičala v dejstvu, da so bila katoliška cerkvena zakonska sodišča pristojna za razsojanje o (ne)veljavnosti tako katoliških kot tudi mešanih zakonov (§§. 42, 43, 48).¹⁷⁷

V drugi prilogi zakona (*Instructio Austriaca pro iudiciis ecclesiasticis*), ki je vsebovala kar 252 členov, so bila dana podrobna navodila za cerkvena sodišča v zakonskih zadevah,¹⁷⁸ ki jih je sestavil dunajski nadškof Rauscher.¹⁷⁹ Nadvse podrobna instrukcija, ki je v uvodu definirala sestavo in pristojnosti cerkvenih zakonskih sodišč, organiziranih v vsaki škofiji,¹⁸⁰ je – izhajajoč iz svetosti in nerazvezljivosti zakona – do skrajnost zaostрила

¹⁷⁰ Zgodnja Danica, 18. 12. 1856: »Kakor je žlahta skoz štiri rodove zakonski zadržek, tako je tudi svakovščina zakonski zadržek skoz štiri rodove.«

¹⁷¹ Zgodnja Danica, 18. 12. 1856: »Kdor je koga kerstil ali birmal, si je ž njim duhovno v žlahti. Dalje si je tisti, ki je kerstil ali birmal, po duhovno v žlahti s starši keršeniga ali birmaniga. Kerstni ali birmanski botri so si po duhovno v žlahti s tistimi, ktere so vkerstu deržali, ali jim birmo zavezali. In kerstni ali birmanski botri postanejo po duhovno v žlahti s starši keršeniga ali birmaniga. Med kterimi je ta žlahta, ne smejo med seboj zakona skleniti.«

¹⁷² RGBI 1856/185, §. 37.

¹⁷³ RGBI 1856/185, §§. 13-21.

¹⁷⁴ RGBI 1856/185, Artikel XI.

¹⁷⁵ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 231.

¹⁷⁶ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 232.

¹⁷⁷ Izjemo so tvorili tisti nekatoliški zakoni, v katerih je eden izmed zakoncev šele po poroki prestopil v katoliško vero. V tem primeru je lahko nekatolik postopek za razveljavitev zakona sprožil pred tistim zakonskim sodiščem, ki mu je po svoji veroizpovedi pripadal (§. 44). Tudi v primeru prestopa obeh zakoncev v nekatoliško vero, je o veljavnosti zakona odločalo tisto sodišče, ki je bilo pristojno za zakonske zadeve nekatolikov (§. 56) V praksi so to bila civilna sodišča.

¹⁷⁸ RGBI 1856/185. Anhang II. Anweisung für die gestlichen Gerichte des Kaiserthumes Betreff der Ehesachen.

¹⁷⁹ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 33.

¹⁸⁰ Sestavljali so jih predsednik in najmanj štirje svetniki.

možnost razveljavitve zakonov. Vsako sodišču predloženo utemeljeno tožbo, v kateri je eden izmed zakoncev ali kakšen drug član katoliškega občestva izpodbijal veljavnost zakona,¹⁸¹ je moral najprej natančno raziskati preiskovalni komisar, ki je nato z dejstvi seznanil cerkveno sodišče. Pri delu sodišča (tudi pri zaslišanju prič in izvedencev) je moral ves čas sodelovati poseben od škofa imenovani, pobožen in v pravu razgledan »zagovornik zakona« (Vertheidiger der Ehe), ki je moral po »službeni dolžnosti« nastopati v prid ohranitev zakonske zveze. Postopek pred sodiščem in tudi pritožbeni postopek sta bila zasnovana tako, da sta favorizirala ohranitev zakona. To je še zlasti prišlo do izraza pri zahtevah za razveljavitve zakonske zveze zaradi nezmožnosti izpolnjevanja zakonske dolžnosti (impotence). Pri sumu impotence je moralo sodišče (s pomočjo izvedencev) nedvoumno ugotoviti, da je slednja obstajala že ob sklenitvi zakona in da torej zakon ni bil konzumiran. Toda tudi v tem primeru sodišče ni takoj odobrilo razveljavitve zakona, ampak je zakoncema naložilo, da še nekaj časa (vendar ne več kot tri leta) živita skupaj. Šele če sta po preteku določene dobe zakonca spet obnovila zahtevo za razveljavitve zakona in pred sodiščem s prisego potrdila, da se glede impotence ni ničesar spremenilo, je lahko sodišče (po potrebi tudi po novem preiskovalnem postopku in po obveznem posvetovanju s škofom) razglasilo neveljavnost zakona. V razsodbi je moralo biti jasno navedeno, da impotentni zakonec ne more skleniti nove zakonske zveze. (V primeru takšne razsodbe se je moral zagovornik zakona obvezno pritožiti na višjo instanco).

K ohranitvi zakonske zveze je bil naravnán tudi postopek pri ločitvah od postelje in mize.¹⁸² V skladu z instrukcijo, ki je izhajal iz stališča, da je mogoče ločitev od postelje in mize doseči le v skladu s cerkvenimi zakoni, je odpadla možnost sporazumne ločitve, ki je obstajala vse od jožefinskega poročnega patenta (1783).¹⁸³ Ločitev od postelje in mize je lahko »žaljeni zakonec« dosegel le po pravdni poti, seveda le v primeru nedvoumnega obstoja enega izmed upravičenih ločitvenih razlogov in po neuspešnem trikratnem poskusu sprave pred lokalnim župnikom. Tudi v tem primeru ločitve ni bilo enostavno doseči. Čeprav za razliko od postopka pri razveljavitvah zakonov ločitveni postopek ni poznal instituta »zagovornika zakona«, je instrukcija od sodnikov zahtevala, da v (pred)preiskovalnem postopku z zaslišanjem strank in prič ter po potrebi izvedencev povsem nedvoumno potrdijo ali ovržejo navedbe tožnika. Pri razsodbah naj bi sodišče izhajalo iz podmene, da je boljše ohraniti slab zakon kot »razbiti« družino.

¹⁸¹ Veljavnost zakona je lahko spodbijal bodisi »žaljeni zakonec« bodisi kak drug član katoliške cerkve; izjema so bili tisti, ki bi zakon utegnili izpodbijati iz lastne koristi (§. 115).

¹⁸² O ločitvi od postelje in mize govorijo §§. 205-251.

¹⁸³ Ločitev od postelje in mize (separatio a thoro et mensa; divortium partiale) je bila po jožefinskem poročnem patentu sprva možna le po sporazumni poti (§ 45). S to določbo je želel Jožef II. preprečiti mučne razprave, do katerih bi lahko prihajalo na ločitvenih pravih. Toda določilo § 45 v praksi ni vzdržalo, zato so poročni patent kmalu dopolnili. Z dvornim dekretom z dne 13. 10. 1786 so poleg sporazumnih ločitev dopustili tudi ločitve po pravdni poti: »Bey der im Ehepatente zur Scheidung von Tisch und Bett festgesetzten Einwilligung beyder Theile habe es zwar sein Bewenden; wenn jedoch der eine oder der andere Theil aus vorsätzlicher Bosheit in diese Scheidung nicht einwilligen wollte, solle hierüber die Gerichtsbehörde erkennen, die Parthey dieses Erkenntniß unansichtlich befolgen, und auf diese Art die Scheidung vor sich gehen.« Ker je bil omenjeni dekret izdan v času, ko je bil jožefinski državljanski zakonik z dne 1. 11. 1786 že v tisku, je v slednjem še vedno ostalo določilo o zgolj sporazumnih ločitvah. Toda v navodilu apelacijskim sodiščem so določili, da morajo sodišča omenjeni dvorni dekret dosledno upoštevati. Vseboval ga je že ODZ za Galicijo iz leta 1797 in poseben poročni patent za Salzburg iz leta 1808, nato pa tudi novi ODZ iz leta 1811. Prim.: Thomas Dolliner, Der österreichische Eheproceß, 2. verm. U. verb. Aufl., Band I., Wien 1848, str. 19-21.

Revizija konkordata

Konkordat je že ob razglasitvi naletel na nasprotovanje liberalnega meščanstva.¹⁸⁴ Liberalci so v konkordatu »videli neodpušljivo napako, ki je diskvalificirala režim, plod agresivnega klerikalizma, popolnoma nasprotnega duhu časa, ki je terjal čedalje večjo sekularizacijo družbe, torej nekaj drugega od tistega, kar se je zgodilo.«¹⁸⁵ Mnogim liberalno usmerjenim ljudem, kakršen je bil grof Anton Alexander Auersperg (Anstasius Grün), se je konkordatni sporazum zdel kot »Canosa... s katero naj bi Avstrija 19. stoletja delala pokoro za jožefinizem 18. stoletja.«¹⁸⁶ (Karl Stremayr ga je označil za »vazalsko pogodbo z Rimom«).¹⁸⁷ Konkordatu so nasprotovali tudi armadni vrh, ogrski episkopat in škofje v Lombardiji ter večji del jožefinsko usmerjenega visokega uradništva.¹⁸⁸ Jožefinistično navdahnjeni konservativci so obžalovali, da je vlada popustila pod pritiski cerkvene hierarhije in zmanjšala svojo avtoriteto. Podpis konkordata so – kot npr. Franz Grillparzer – občutili kot »krvavo klofuto«.¹⁸⁹ In so se, kot konservativni baron Kübeck, tolažili z mislijo, da »zaradi starosti ne bo(do) videl(i) posledic konkordata«.¹⁹⁰

Kljub zaostreni cenzuri in politični represiji, je po letu 1856 v Nemčiji izšla cela vrsta (anonimnih) brošur nasprotnikov konkordata, ki so bile močno razširjene tudi v Avstriji. Na udaru kritike je bila – poleg cerkvenega nadzora nad šolami – zlasti ureditev mešanih zakonov, ki je postavljala »nekatoliške kristjane« v podrejen položaj.¹⁹¹

Po obnovi ustavnega življenja je zahteva po ukinitvi konkordata kmalu postala ena izmed glavnih zahtev nemškega liberalnega (ustavovernega) tabora.¹⁹² Liberalni duh časa sicer ni nasprotoval religiji kot taki, zato pa je toliko bolj nasprotoval katoliški cerkvi kot instituciji, kleru in cerkveni hierarhiji. Ko je Schmerlingova vlada 8. aprila 1861 izdala t. i. protestantski patent,¹⁹³ ki je z razglasitvijo enakopravnosti protestantov (tako luteranov kot kalvincev) s katoliki na načelni ravni že prinesel določen poseg v konkordatna določila,¹⁹⁴ se je zdelo, da bo kmalu prišlo do ureditve za protestante spornih določil glede mešanih zakonov. Člen 14 protestantskega patenta je namreč napovedoval: »V zakonskih zadevah ostanejo začasno v veljavi določila občega državljanskega zakonika o poročnih zadržkih in prepovedih. – Po določitvi materialnega in formalnega protestantskega poročnega prava in po objavi predhod-

¹⁸⁴ Prim.: Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*, str. 86-98; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 32-42; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 34-40.

¹⁸⁵ Bled, Franc Jožef, str. 159.

¹⁸⁶ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 17; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 165.

¹⁸⁷ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 136.

¹⁸⁸ Njegovi nasprotniki so bili med drugim najvišji dvorni mojster knez Liechtenstein, general adjutant grof Karl Ludwig Grünne in policijski minister Johann Franz Kempen von Fichtenstamm. Odločen nasprotnik konkordata je bil tudi sloviti pisatelj Franz Grillparzer, ki je menil, da so glavni zagovorniki konkordatne politike »ženske, otroci, farji in Tirolci«. Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 34-35; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 33-34; Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, v: *Die Habsburgermonarchie*, Band IV. *Die Konfessionen*, Wien 1985, str. 551-554.

¹⁸⁹ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 34.

¹⁹⁰ Bled, Franc Jožef, str. 160.

¹⁹¹ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 36-42; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 35.

¹⁹² Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 36.

¹⁹³ RGBI 1861/41; *Wiener Zeitung*, 10. 4. 1861; prim. tudi: Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, str. 555; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 147.

¹⁹⁴ Prim.: Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 51; Leischnigg, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 37.

nih določb, katerih razglasitev si pridržujemo, naj bi sodstvo v evangeličanskih zakonskih zadevah izvajale izključno evangeličanske cerkvene sodne oblasti.«¹⁹⁵

Kljub napovedi vlade, da bo po določitvi evangeličanskega zakonskega prava v dogovoru s svetim sedežem rešila vprašanje mešanih zakonov, pri sklepanju katerih so bili protestanti v podrejenem položaju, do rešitve vprašanja ni prišlo. Nemški liberalni poslanec Eugen von Mühlfeld je 11. junija 1861 v državnem zboru predlagal sprejem celovitega verskega zakona, s katerim bi enkrat za vselej definirali odnose med državo in cerkvijo (osnutek je predvideval tudi vpeljavo obvezne civilne poroke), toda njegova pobuda ni prinesla želenega rezultata.¹⁹⁶ Državni zbor je sicer izvolil poseben konfesionalni odbor, ki naj bi v skladu z Mühlfeldovim predlogom pripravil ustrezen osnutek zakona, toda zaradi silovitega odpora katoliškega tabora (zlasti na Tirolskem) je vlada februarja 1862 preprečila obravnavo odborovega poročila v poslanski zbornici.¹⁹⁷ »Reforme poročnega prava – kot mnogih drugih nalog konfesionalnega odbora – niso izvedli.«¹⁹⁸

Državni minister Anton von Schmerling v (pred)prave katoliške cerkve ni hotel globlje posegati, zato se je med nemškimi ustavoverci okrepilo nezadovoljstvo z njegovo mlačno politiko.¹⁹⁹ Po razglasitvi enciklike *Quanta cura* in znamenitega Sylabusa (»seznama napak«) 8. decembra 1864, ki je kot zmotne označil tudi liberalne nazore o zakonski zvezi,²⁰⁰ je postala zahteva po reviziji ali ukinitvi konkordata vsesplošna. Povsem v ospredje političnih debat pa je konkordat in njegove določbe prišel v letu 1867.

V adresi državnega zbora z dne 5. junija 1867 je bila omenjena nujna potreba, »da se preko zakonodaje, navezane na ustavo, začne z revizijo konkordata v tistih stvareh, ki spadajo v področje državne zakonodaje.«²⁰¹ V državnem zboru sta se kmalu zatem pojavila dva predloga, s katerimi je poskušala liberalna večina izničiti določila konkordatne pogodbe. Proti predlogu Eugena von Mühlfelda (17. junija 1867), ki je znova predlagal popolno ukinitve konkordata in sprejem celovitega verskega zakona, ki naj na novo uredi odnos med državo in verskimi skupnostmi, je večina državnega zbora 20. julija 1867 podprla zmernejši predlog Eduarda Herbst, ki je predvideval delno revizijo konkordatne pogodbe v obliki treh specialnih zakonov:²⁰² zakona o zakonski zvezi, ki naj bi »zakonsko pravo« spet podredil civilnemu, zakona o odnosih med šolo in cerkvijo (v smislu popolne emancipacije šolstva od katoliške cerkve) in zakona o ureditvi interkonfesionalnih razmerij (v skladu z načelom enakopravnosti državljanov).²⁰³ Potem ko je konfesionalni odbor, v katerem so prevladovali

¹⁹⁵ Wiener Zeitung, 10. 4. 1861.

¹⁹⁶ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 147-148.

¹⁹⁷ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 148; Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, I., Graz 1972², str. 120-121, 124-125; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 36.

¹⁹⁸ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 124.

¹⁹⁹ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 37.

²⁰⁰ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 45; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 171-172.

²⁰¹ Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana 1970, str. 34; Andreas Gottsmann, *Der österreichische Kulturkampf am Beispiel der liberalen Schulgesetzgebung*, diplomsko delo, Univerza na Dunaju, Wien 1984, str. str. 28.

²⁰² Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 38-39; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 57-64; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 157.

²⁰³ Pred glasovanjem (20. 7. 1867) se je k besedi oglasil slovenski poslanec Luka Svetec in zagovarjal stališče tirolskega klerikalnega poslanca dr. Alberta Jägra, naj se avstrijska vlada in papeška kurija izjavita o tem, ali je konkordat pogodba ali zakon. V svojem nastopu je sicer zagovarjal katoliško stališče, toda hkrati je poskušal vzbuditi vtis, da govori z nevtralnega stališča – »ne kot prizadet katolik, ampak kot miroljuben politik, ki se boji verskih bojev in sviri pred njimi.« Melik, Slovenci in »nova šola«, str. 34, 38; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 59.

nemški liberalni poslanci,²⁰⁴ relativno hitro izdelal osnutke omenjenih zakonov, je poslanska zbornica oktobra 1867. začela z razpravo o prvih dveh zakonih.²⁰⁵ Zakon o zakonski zvezi je izglasovala 23. oktobra 1867, šolski zakon pa 29. oktobra 1867. Razprava o tretjem, interkonfesionalnem zakonu, se je v poslanski zbornici začela šele 2. aprila 1868 (sprejet je bil naslednji dan), torej že za tem, ko je v drugi polovici marca 1868 prva dva zakona (z minimalnimi spremembami) potrdila tudi gosposka zbornica: zakon o zakonski zvezi 23. marca 1868 in šolski zakon 30. marca 1868. Potem ko je 14. maja 1868 zakon o interkonfesionalnih razmerjih potrdila še gosposka zbornica (poročevalec je bil dr. Fran Miklošič), je cesar 25. maja 1868 vse tri zakone sankcioniral (»majski zakoni«).²⁰⁶

Odmevi protikonkordatnega boja na Slovenskem

Boj okoli konkordata²⁰⁷ je vnesel določeno dinamiko tudi v politično življenje na Slovenskem. V slovenski politični javnosti so prevladovali nasprotniki protikonkordatne zakonodaje. Katoliški tabor, ki je »razdrtju« konkordata nasprotoval že iz načelnih razlogov, je organiziral podpisovanje prokonkordatnih peticij, ki so jih iz vseh delov slovenskega ozemlja pošiljali v državni zbor.²⁰⁸ Tudi Bleiweisove Novice so liberalno gonjo proti konkordatu zavračale – čeprav ne s stališča interesov katoliške cerkve, temveč z drugačnimi argumenti. Na eni strani so menile, da vodijo nemški liberalci ves boj proti konkordatu zgolj zato, da bi odvrnili pozornost od pomembnejših problemov, npr. pravične notranje preureditve monarhije ter vzpostavitve nacionalne in jezikovne enakopravnosti. Na drugi strani pa so poudarjale velike zasluge slovenske duhovščine v narodnem gibanju in na šolskem področju.²⁰⁹

Strah, da bi z jasnimi stališči oslabili narodno gibanje, je prevladal tudi med slovenskimi državnozbornskimi poslanci. Za ohranitev konkordata sta se aktivno angažirala le poslanca Lovro Pintar in grof Barbo. V generalni debati o osnutku zakona o zakonski zvezi (21. oktobra 1867) je stališče manjšine odločno zagovarjal župnik Lovro Pintar. V svojem kratkem nastopu je poudaril, da je osnutek zakona v popolnem nasprotju z naukom katoliške cerkve. Po njegovem mnenju je konfesionalni odbor predvsem »spregledal« dejstvo, da je katoliški zakon zakrament, ki da spada edinole v pristojnost katoliške cerkve: »Zakon je od Boga postavljen institut. Jezus Kristus ga je povzdignil v zakrament Novega Testamenta, uprava zakramentov pa je dana v upravo zgolj in samo cerkvi.«²¹⁰ Nasprotoval je liberalnim nazorom, ki so na zakon gledali kot na civilno pogodbo. Še zlasti pa je napadel v zakonu predvideni »civilni zakon v sili«, ki naj bi bil zgolj od države privilegierani konkubinatu: »Ja, moja

²⁰⁴ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 57-58.

²⁰⁵ Pred začetkom obravnavе zakonskih predlogov v plenumu se je vprašanje konkordata zaostriilo do skrajnosti. Ko je na začetku oktobra prišlo v javnost besedilo adrese, s katero so avstrijski škofje 28. 9. 1867 od cesarja zahtevali, naj prepreči napade na pravice cerkve na področju šolstva in zakonske zveze, je Eugen von Mühlfeld na seji državnega zbora 9. 10. 1867 predlagal enostavno ukinitve konkordatne pogodbe. Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 39-40; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 64-66, 113-119; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 160.

²⁰⁶ RGBI 1868/47 (zakonska zveza), 48 (cerkev in šola), 49 (interkonfesionalna razmerja); Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 42; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 72-83.

²⁰⁷ Podrobno o tem: Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 51-162.

²⁰⁸ Vasilij Melik, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848-1918. Razprave in članki*, Maribor 2002, str. 329.

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 68-69.

gospoda, šola lahko ločite od države, saj šola ostane šola, pa naj jo nadzira cerkev ali država. Če pa ločite zakon od cerkve, se v rokah države spremeni v privilegiran konkubinat.«²¹¹

Poleg župnika Pintarja se je v obrambo konkordata aktivno vključil še kranjski poslanec grof Barbo, ki je ob zaključku generalne debate o šolskem zakonu (29. oktobra 1867) državnemu zboru predložil peticijo 840 dunajskih katolikov za ohranitev konkordata (ker je državnemu zboru ni hotel predložiti noben izmed dunajskih poslancev).²¹² Na drugi strani je v protikonkordatnem smislu dosledno govoril in glasoval le poslanec Vinko Ferer Klun, ki je že konec oktobra zapustil slovenski klub in se pridružil klubu levega centra. Ostali slovenski poslanci so poskušali do vprašanja revizije konkordata zavzeti nekakšno »nevtralno stališče«. »Večina teh poslancev je bila gotovo liberalno usmerjena. Gotovo to lahko rečemo za Svetca, Kluna, Lenčka, Lipolda in Černeta. Klun je stalno, Lenček pa večkrat glasoval v protikonkordatnem smislu in Lipold je predložil peticijo okrajnega zastopa v Laškem za ukinitvev konkordata. V celem pa je pri zadržanju teh poslancev (razen Kluna) igrala nedvomno vlogo težnja, ne priti v konflikt s katoliškim taborom, ne cepiti slovenske narodne stranke, pa tudi strah pred kritiko in posledencami s klerikalne strani. Včasih so se nekateri izognili glasovanju, večinoma pa so glasovali klerikalno, a če se je le dalo, so molčali.«²¹³

»Nevtralno« stališče slovenskih poslancev je že kmalu naletelo na kritiko v katoliškem taboru. Slovenski gospodar je že sredi oktobra 1867 zapisal: »Ko je v državnem zboru znani Mühlfeld zoper konkordat govoril in biškope onih dežel, ki so poslale svoje poročnike v državni zbor, grdo zasramoval, ni zinol besede ne prvosednik, ne eden ministrov, niti ne kdo od poslancev, marveč zahrul je po dokončanem govoru divji krah, kakor na komediji. – Kako dolgo bodo naši slovenski poslanci še poslušali te burke? Lepo je za ravnilo si vzeti: vse za Boga, cesarja in domovino! – pa lepše še in boljše je, delati po tem ravnilu. Kar se zdaj v državnem zboru kuje, to in marsikaj drugega, ni Slovencem po volji; zato niso dali zastopnikom poverjenja.«²¹⁴

Še bolj nezadovoljni s politiko slovenskih poslancev so bili slovenski svobodomiselní študentje na Dunaju. Dne 7. novembra 1867 so sklenili poslancem poslati adreso, v kateri so jim očitali, da se borijo za stvar, ki jo je že zdavnaj obsodil ves omikani svet: »V živo nas peče sramotni pečat, kterega ste s svojim ravnanjem vi na čelo pritisnili nam in vsemu našemu narodu, kterega bo svet, žalibog! sodil po njegovih poslancih – izvoljencih. Ni nam sicer neznan, da niste tako ravnali iz lastnega prepričanja ampak le vsled tiste nesrečne nam vsem znane zveze, ktera pa – in to je naše živo prepričanje – ni nikakor našemu narodu na korist. Vemo tudi dobro, da vam ne bo težko dobiti na ta neprijetni dopis hvalnih adres, kjer jih bo sto in sto podpisanih in tisoč podkrižanih iz vseh strani naše revne domovine. Za nami pa, to pač smemo reči očit, stoji slovenska inteligencija, ktera edina ima glas o takih zadevah.«²¹⁵ Toda adreso, ki so jo sicer izglasovali, si je na koncu upalo podpisati le 20 od 80 študentov (menda iz strahu pred svojimi sorodniki-duhovniki), zato ni bila nikdar odposlana.²¹⁶

Usoda študentske adrese lepo ilustrira položaj, v katerem so se znašli liberalno misleči ljudje. Konkordat se jim je zdel preživet, toda zaradi zavedanja pomena duhovščine v narodnem gibanju so se odrekli vseh javnih, odločnejših protikonkordatnih nastopov. Neznani

²¹¹ Wiener Zeitung, 22. 10. 1867.

²¹² Melik, Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867, str. 329.

²¹³ Melik, Slovenci in »nova šola«, str. 35.

²¹⁴ Slovenski gospodar, 17. 10. 1867.

²¹⁵ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, IV., Ljubljana 1961, str. 31.

²¹⁶ Prim. France Bernik, Pisma Frana Levca, I., Ljubljana 1967, str. 23-24.

dopisnik dunajskega lista Reform iz Štajerske je 5. decembra 1867 upravičeno ugotavljal, da slovensko razumništvo na Štajerskem ni najbolj prijazno konkordatu: »Da pa se slovenski olikanci vendar ne oglasijo, temu je vzrok to, ker se oni boje, da bi slovenska duhovščina narodno stvar zapustila; ker se kranjski narodni veljaki za konkordat potezajo; ker so drž. poslanci slovenski nesložni in neodločni.«²¹⁷

Da je »začasno molčanje slovenskih olikancev« verjetno »zgolj politika do priločnosti«,²¹⁸ je nekaj dni kasneje opozorila tudi Zgodnja Danica: »Sem ter tja se slišijo neki čudni, bolj ali manj očitni glasi, kakor da bi neki 'domorodci' svetnega stanu domače duhovstvo hotli imeti le za nekako podpornjo v domorodnem prizadevanji – dokler je potreba in sila, in ker si sami ne morejo kej; serčno radi pa bi hodili svoje pota, samo ako bi mogli na svojih nogah stati in se nasprotnikom braniti. To se pravi bolj jasno: oni so pripravljeni svoji veri in cerkvi herbet obrniti in ves nemški liberalizem sprejeti, vendar pa v slovenskem jeziku; njim je katoliška šola, katoliški zakon, konkordat itd. ravno tako tern v peti, kakor nemškemu 'liberalizmu', samo domorodstvo (i . e. domačemu jeziku) v prid se zderžujejo, da kar očitno v unih rog ne trobijo, ne pa zavoljo resnice in iz verskih nagibov.«²¹⁹

Toda slovenski liberalci niso želeli tvegati javne opredelitve proti konkordatu. Slovenski narod, ki je začel izhajati 2. aprila 1868, je še posebej pazil, da s svojimi stališči ne bi sprožil svetovnonazorskega razcepa. Prepričan je bil, da je »naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo«, zato se je odrekel javnemu nastopanju za svoje liberalne nazore in koncepte. Še več. Že v prvi številki je deklariral svojo katoliško usmerjenost: »Slovenski narod ne bo nikdar preziral, kako globoke korenine ima v našem narodu katoliška cerkev. Dobro nam je znano, za koliko blagega narodnega razvitka se imamo nji zahvaliti in koliko ga imamo še od nje pričakovati. Tedaj ne bodo samo našemu listu verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, ampak poganjal se bode npr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno premoženje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje.«²²⁰ In tudi kasneje se je držal stališča, kakršnega je definiral 7. aprila 1868: »Mi se za... konkordat ne bomo prevsopihali, vedi in vesti posameznega prepuščamo poiskati si v tej borbi svoje mesto. Izreči pa moramo, da po našem svetem prepričanju sedanja borba proti konkordatu drugega ni, kakor – nova megla... narejena, da ljudem pokriva oči.«²²¹

Odločitev gosposke zbornice glede zakona o zakonski zvezi (23. marca 1868)²²² so z navdušenjem pozdravili le slovenski študentje na Dunaju. Nadvse »aktivno« so se udeležili vsesplošnega rajanja, ki je zajelo prestolnico.²²³ Fran Levec je v pismu (24. marca 1868) Jerici Dolinarjevi takole opisal slovensko udeležbo v proslavljanju sprejetja prvega protikonkordatnega zakona: »Zadnje tri dni je bilo kaj veselo na Dunaju. Vse mesto je norelo, ker je gosposka zbornica sprejela zakonsko postavbo ter s tem podrla konkordat. Ko bi se to ne bilo zgodilo, gotovo bi bili doživeli na Dunaju revolucijo. Tudi Slovenci smo bili v soboto večer in v nedeljo za tega voljo prav židane volje, Jurčič, Kos in jaz smo jo dve noči vozi-

²¹⁷ Slovenski gospodar, 12. 12. 1867.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Zgodnja Danica, 20. 12. 1867.

²²⁰ Slovenski narod, 2. 4. 1868.

²²¹ Slovenski narod, 7. 4. 1868.

²²² Proti sprejemu zakona o zakonski zvezi so med drugim glasovali tudi grof Ferdinand Brandis, grof Franz Coronini in lavantinski škof Maximilian Stepischnegg. Ljubljanski knez in škof Vidmar »pa so med obravnavo zavoljo bolehnosti zbornico zapustili.« Za sprejem zakona sta poleg Auersperga glasovala tudi sloviti slavist Fran Miklošič in v Mariboru rojeni admiral Wilhelm von Tegethoff. Prim.: Zgodnja Danica, 3. 4. 1868.

²²³ Zgodnja Danica, 3. 4. 1868. Večer 21. in 22. sušca 1868 na Dunaju (Spisal Lovro Pintar); prim. tudi: Vocel, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 126-128.

li in razun dobrega dunajskega piva nas je navdušala tudi sladka zavest, da je zmagal liberalizem zoper absolutizem in ultramontanizem. Nekaj vrčkov in bokalov smo ga udušili! Aleluja!»²²⁴

V domovini so »razdrtje« konkordata sprejeli veliko bolj zadržano. Sprejema zakona o zakonski zvezi v gosposki zbornici so se še najbolj razveselili v Mariboru, saj je mariborski župan »razposlal policaje po vsem mestu, ki so razsvetljavo zapovedali. Nova doba je gnala veliko vika in krika po ulicah in je tudi pridno okna razbijala – ne le pri bogoslovcih in škofii, ampak tudi po drugih hišah, katerih stanovniki ali niso bili doma, ali niso vedili, ali niso sveč imeli. Pri nekem gospodu, ki ni imel precej sveč v rokah, je v prvo nadstropje priletel za pest debel kamen v sobo med otroke! Revi vdovi, ki je že spala, so poterli vse 4 okna. Govorilo se je po mestu, da so fantje dobili od gospodov šestice, da naj pobijajo nerazsvitljene okna. 'Grazer Volksblatt' pravi o Mariboru, da se je bila razširila misel, da je cesarovič rojen, in bil je večji del mesta razsvetljen. Do poli 12. so lomastili.«²²⁵

Precej bolj skromna je bila razsvetljava Ljubljane, ki so jo poskušali organizirati ljubljanski »ustavoverci«. »Razun na kongresnem tergu, nekterih hiš gorenjega velikega terga in po nekoliko gosposkih in dunajskih ulic, so le tu pa tam na enem ali drugem oknu raztresene kake samotne sveče gorele. Mirno se more reči, da komaj dvajseti del oken mesta je bil razsvitljen, predmestja pa celo ne... Celotno mesto ni imelo nič prazničnega, razun če se k temu štejejo obilne patrole, ki so hodile po ulicah in cestah. Nobenega znamenja veselja ni bilo slišati. Nikakoršna glasba ni navadne tihote poživiljala. Ravno nasproti – zamolkla britkost je stiskala srca našega ljudstva...«²²⁶ »Drznemo se reči«, je v prvi številki Slovenskega naroda zapisal Fran Levstik, »da v mestu ni bil dvajseti del oken razsvetljen, v predmestjih so pa bile posamezne lučce prav bele vrane.«²²⁷ Čeprav so si ljubljanski ustavoverci prizadevali »cele tri dni in priprave delali, je vendar bilo vse skup jalo in jako mlačno.« »Še radovednih ljudi je bilo silo malo ob 8. uri zvečer, ob 9. uri pa je človek le še na kako patroljo – katerih je bilo precej veliko število na nogah – naletel, ki je korakala po temnih ulicah. Ob 10. uri je vladal pa že prav svet mir po vsem mestu, celotne patrolje so se srečevale bolj na redko in razen mestnih plinovih svetilnic je pokrivala gosta tema belo Ljubljano.«²²⁸

Ko se je Fran Levec na začetku aprila vrnil v Ljubljano, je 14. aprila 1868 v pismu Jurčiču (na Dunaj) politične razmere v kranjski prestolnici opisal takole: »Kmalu sem se prepričal, da v slovenski družbi ne smeš imenovati in zagovarjati besed svoboda, liberalnost, odprava konkordata itd., če hočeš veljati za poštenega domoljuba. Z mnogimi sem govoril o tej zadevi, pa le eden ni bil takih misli, kakor smo bili mi, ki smo včasih sedeli skupaj pri Kornhuberju. Ko sem vprašal o tej reči Levstika, mi je dejal: 'Pustimo farje pri miru, saj jih bo vlada sama pobila!' – Vse vpije: 'Počemu so nam te nove postave? Ali so potrebne? Ravnopravnost naj vpelje Beust, ravnopravnost, davke naj nam zniža itd. Vse to je humbug! V Avstriji ni iskati svobode itd. itd. S šolsko postavo hoče Beust samo narodne duhovnike pehniti iz ljudskih šol in postaviti vladne učitelje, katere bo teroriziral, da bodo germanizirali mladino.« In je zgroženo dodal: »Samo dva Slovence sta razsvetlila okna zaradi odprave konkordata: Fidelis Terpinec in pa Ivan Vilhar. Narodni hišni posestniki, napr. Souvan, Bleiweis, Medjatka itd. pa so svojim strankam odpovedali stanovanje, ako razsvetle!!!«²²⁹

²²⁴ Prim.: Bernik, Pisma Frana Levca, I., str. 29.

²²⁵ Zgodnja Danica, 3. 4. 1868.

²²⁶ Ibidem; opis ljubljanske iluminacije je Zgodnja Danica povzela po Triglavu.

²²⁷ Slovenski narod, 2. 4. 1868.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Bernik, Pisma Frana Levca, I., str. 64-65.

Po mnenju Levca naj bi bil glavni razlog za takšno razporeditev sicer liberalno usmerjenih »narodnjakov« v Ljubljani dejstvo, da je omenjene zakone sprejela Beustova vlada: »Mladi Slovenci, katerih je precejšnje število, niso taki ultramontanci, njim bi bile nove verske in šolske postave skozi in skozi po godu – da jih ni izdalo novo ministrstvo, katerega ne priznavajo. Mislim, da ako bi izdalo take postave kako federalistično ministrstvo, bi jih sprejeli z veseljem. Beustu pa ne zaupajo nič...«²³⁰ Toda zdi se, da je prevladal strah pred možnim razkolom v narodni stranki.

Po sprejemu zakona o zakonski zvezi in novega šolskega zakona v gosposki zbornici je zlasti katoliški list Zgodnja Danica z vsemi silami udarjal proti novi zakonodaji. V vsaki številki je navajala izjave svetega očeta (Pija IX.), ki je imel civilni zakon za »ostuden in pogubljen konkubinatus«, za »postavni konkubinatus z naj večji nevarnostjo dušnega pogubljenja« in »naj ostudniši sad konkubinatusa«.²³¹ Toda hkrati je upala, da cesar ne bo popustil »svoboduhi« in zakonov ne bo sankcioniral. Poslanec Lovro Pintar je v poročilu o razpravi in glasovanju o interkonfesionalnem zakonu v gosposki zbornici zapisal: »Presvitli cesar do zdaj še nobene [postave] ni potrdil. Mislim, da ga skerbi v obličju vsega sveta sv. Očetu papežu slovesno dano besedo snesti, svoboduhi pa ga naganjajo, da naj to stori; nekteri časniki mu celo s puntom žugajo, če se bo obotavljal, drugi pa tirjajo, da naj poslanci celo davka ne dovolijo, ako cesar tih postav ne poterdi. Vse tako kaže, da je volja cesarjeva, da bi se s papežem porazumela, in bi se ta reč pošteno poravnala, toda kdor vé, kako je državni zbor posebno zakonsko postavo zdelal, ne bo nikdar upal, da bi jo sv. Oče papež kdaj mogli poterediti.«²³² Toda 25. maja 1868 je Franc Jožef vsem trem novim zakonom vendarle podelil sankcijo.

Majski zakoni

Z zakonom z dne 25. maja 1868 je stopilo v veljavo v času konkordata suspendirano drugo poglavje ODZ o zakonskem pravu za katoličane in je »sodna oblast v zakonskih rečeh katoličanov« spet prišla v pristojnost civilnih sodišč.²³³ Veljati so spet začeli vsi tisti cerkveni in državni zadržki sklenitve zakona, kakršni so bili v rabi pred sklenitvijo konkordata. Glavna novost zakona pa so bile določbe »o pogojnem dopuščanju, sklepati zakon pred svetnimi gosposkami«, saj je zakon uvedel institut »civilne poroke v sili«. Ali kot je določal člen II.: »Kadar dušni pastir, komur po predpisih občnega državljanskega zakonika gre pravica, oklicovati zakon, ta oklic odreče, ali kadar kateri izmed dušnih pastirjev, katerih reč je, sprejemati slovesne izreke privoljenja v zakon, zaprošen zastran tega od zaročencev, oklic odreče ali pa slovesne izreke, da privoljujeta v zakon, sprejeti noče spričo takega zadržka, kateri po državnem postavodavstvu ni za zadržek priznan, na voljo je zaročenima, napraviti tako, da jima svetna gosposka zakon okliče, in pred to gosposko oddati slovesno izreko privoljenja v zakon.«²³⁴

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Zgodnja Danica, 3. 4. 1868.

²³² Zgodnja Danica, 24. 4. 1868. Medverska postava (Spisal Lovro Pintar, državni poslanec). Pintar je v svojem govoru v državnem zboru nasprotoval določilu prvega člena interkonfesionalnega zakona (RGBI 1868/48), ki je jemal veljavnost reverzom v mešanih zakonih: »V meševitih zakonih so sinovi očetove, hčere pa materine vere. Vendar pa smejo zakonski, predno sklenejo zakon, ali po sklenjenem zakonu pogoditi se tako, da bode veljalo nasprotno razmerje, ali pa da bodo vsi otroci očetove ali vsi materine vere. Nezakonski otroci so materine vere. Reversi (zavezni listi) izdani načelnikom ali služabnikom ktere cerkve, ali verske združbe, ali pa drugim osebam zastran vere, v kateri se imajo otroci odgojiti in učiti, nimajo nikake moči.« Pintar se je zavzel, naj se zakonca zedinita o veri svojih otrok pred sklepom zakona. Prim. tudi: Zgodnja Danica, 1. 5. 1868.

²³³ RGBI 1868/46; Wiener Zeitung, 26. 5. 1868; prim. tudi: Ehevorschriften., str. 1; Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 44.

²³⁴ Ibidem.

Civilni zakon v sili sta zaročenca lahko sklenila pred »c. kr. politično okrajno gosposko« (okrajnim glavarstvom) oz. pred občinskim uradom (v občinah z lastnim statutom) tistega okraja, v katerem je imel sedež duhovnik, ki je »sklepanje zakona odrekel« (§. 1). Pravico, zahtevati oklice in sklenitev civilne zakonske zveze pa so imeli le tisti zaročenci, ki so lahko, bodisi s pisnim spričevalom duhovnika ali z izjavami dveh prič dokazali, da »se je duhovnik branil to storiti« (§. 2). Po oklicu, ki je moral biti tri tedne nabit na uradni razglasni desk okrajnega glavarstva oz. občine (§. 5), se je poroka lahko izvedla v prisotnosti dveh prič pred okrajnim glavarjem (ali njegovim namestnikom) oz. pred županom občine z lastnim statutom (§. 7). Okrajna glavarstva oz. občine z lastnim statutom so morale voditi knjigo oklicev in poročno knjigo (§. 9). §. 10 pa je določal: »Zastran ločitve in zastran razveze zakona veljajo za zakone pred svetno gosposko sklenjene tudi določbe občnega državljanskega zakonika, pri čemur izvršuje opravke dušnim pastirjem odkazane politična okrajna (občinska) gosposka, v okolišu ktere je uradni sedež za te opravke postavno poklicanega dušnega pastirja.« Seveda sta po sklenjeni civilni poroki zakonca lahko zaprosila tudi cerkveno blagoslovitev svojega zakona (§. 11).

Porok med katoličani »in nekatoliškimi kristjani« se je podrobneje dotikal tudi zakon o interkonfesionalnih razmerjih z dne 25. maja 1868,²³⁵ ki je v § 1 določal: »V meševitih zakonih so sinovi očetove, hčere pa materine vere. Vendar pa smejo zakonski, predno sklenejo zakon, ali po sklenjenem zakonu pogoditi se tako, da bode veljalo nasprotno razmerje, ali pa da bodo vsi otroci očetove ali vsi materine vere. Nezakonski otroci so materine vere. Reversi (zavezni listi) izdani načelnikom ali služabnikom ktere cerkve, ali verske združbe, ali pa drugim osebam zastran vere, v kateri se imajo otroci odgojiti in učiti, nimajo nikake moči«. Državno nepriznavanje reverzov pri mešanih zakonih je bilo za cerkev popolnoma nesprejemljivo,²³⁶ zato ga v praksi ni želela upoštevati. V vseh slovenskih škofijah so v primeru mešanega zakona od zakoncev še naprej zahtevali podpis reverza, v katerem se je moral »nekatoliški« zakonec obvezati, da svojega partnerja ne bo »motil« pri spolnjevanju verskih dolžnosti in da bodo otroci, rojeni iz takega zakona, »izrejeni v katoliški veri«.²³⁷ V koprski škofiji so s škofijsko okrožnico z dne 19. septembra 1876 npr. predpisali naslednjo obliko reverza:

»Jaz (ime, priimek, stan) s tem vpičo dveh podpisanih prič namesto prisega slovesno izrečem:
 - da moje prihodnje soproge (soproga) I. I. nikakor ne bom motil v spolnovanju katoliške vere;
 - da bom vse v tem zakonu rojene otroke dal po katoliško krstiti in odgojiti;
 - da ne prej in ne po poroki pred katoliškim župnikom ne bom šel k nekatoliškemu pastorju za sklenitev zakona po nekatoliškem obredu.«²³⁸

Vztrajanje pri reverzih pa je bilo tudi posledica dveh drugih določil interkonfesionalnega zakona, ki so cerkev navdajali s strahom pred zlorabami. Sporen se ji ni zdel le člen 4, ki je vsaki 14 let stari osebi dopuščal »izbiranje« vere »po svojem lastnem prepričanju«, ampak tudi člen 7, ki je razveljavljajal določila členov 768/a ODZ in 122/c, d kazenskega zakonika. Prvi je določal, da »se sme razdediniti [...] kdor je od kristjanstva odpadel«, drugi pa, da je »kriv hudodelstva, kdor kristjana k odpadu od kristjanstva zapeljati ali kak kristjanski veri nasproten kriv nauk raztrositi skuša.«²³⁹

²³⁵ RGBL 1868/48; Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 45.

²³⁶ Za modifikacijo prvega člena je v državnem zboru nastopil tudi Lovro Pintar. Prim.: Zgodnja Danica, 24. 4. 1868. Medverska postava (Spisal Lovro Pintar, državni poslanec).

²³⁷ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 171.

²³⁸ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 172.

²³⁹ RGBL 1868/48.

Majski zakoni so naleteli na odločno nasprotovanje katoliškega tabora.²⁴⁰ »Konkordat je razdertina, močno orožje nam je odpadlo«, je v komentarju majskih zakonov zapisal dr. Lavoslav Gregorec, »ali mladi David je tudi s slabo vrečo (fračo) in kamenom 'in nomine Domini exercitum' veliko opravil.«²⁴¹ V boju z državo se je tudi katoliški tabor na Slovenskem nekoliko identificiral z dejavnostjo kardinala Othmarja Rauscherja in bojovitega linškega škofa Franza Josefa Rudigierja,²⁴² ki je – v skladu s papeževo alokucijo z dne 22. junija 1868²⁴³ – v svojem pastirskem pismu majske zakone označil za »nične in neveljavne«. ²⁴⁴ Ko so zaradi odpora avstrijskega episkopata minister za pravosodje, minister za uk in bogočastje in notranji minister 1. julija 1868 izdali ukaz za izvedbo zakona o zakonski zvezi,²⁴⁵ so tudi škofje na slovenskem ozemlju odgovorili z instrukcijo kleru, kakšen odnos naj zavzame do nove zakonodaje.

Lavantinski škof Maximilian Stepischnegg je v navodilu svojim dušnim pastirjem²⁴⁶ izhajal iz stališča, da »zakonodavna in sodnijska oblast zastran sv. zakona pripada sveti cerkvi«, zato je napovedal, da se bo tega »ordinarijat po vsaki ceni deržal; zatoraj bo cerkvena sodnija, ki obstoji tudi za naprej, presojevala in sklepala: zastran veljave zakonske zveze pred Bogom in v vesti; zastran tega, je li zakonskim dovoljeno začasno ločiti se, ali ne; kakor tudi zastran tega, je li zaroke (Eheverlöbnisse) koga vežejo ali ne.«²⁴⁷ Duhovniki naj bi bili pozorni tako na cerkvene kot državne oviralne zadržke za sklenitev zakonske zveze. Pri državnih zadržkih, ki jih cerkev ne priznava, »se ima dušni pastir vsega daljnega djanja zderžati in zaročence opominjati, naj od zveze odstopijo. Če je pa zaderžek takošen, da posvetna oblast sicer nima nič zoper zakonsko zvezo, cerkvena oblast pa zaderžka ali celó ne, ali berž spregledati ne more (če je namreč zato še le v Rimu prositi), si naj dušni pastir na vso moč prizadeva, da zaročenci v civilni zakon ne stopijo, ki bi le takim utegnil všeč biti, ki cerkvenega sklepa čakati nočejo. Pri tem ima dušni pastir zaročenca podučiti, da je civilni zakon pregrešna, pred Bogom vselej in do konca neveljavna zveza.«²⁴⁸

Lavantinski škof je duhovnikom svetoval, naj bodo previdni zlasti pri zarokah, »da se rajši pravično odpravijo, kakor da bi vzrok bile nesrečnemu civilnemu zakonu.«²⁴⁹ V primeru, da bi se zakonci kljub vsemu »podali« v civilni zakon, »nima dušni pastir ž njimi nič več opraviti. Če pa tirja od njega posvetna oblast odgovora zavolj tega, naj pové, da v tem prigodku ne more ne oklicati, ne poročiti, ker mu to njegova cerkvena služba storiti prepoveduje.«²⁵⁰ Škof je svojim duhovnikom naročil, naj strankam, ki se želijo civilno poročiti, ne dajejo »spričevanj iz farnih knjig« (posredovali naj bi jih le na zahtevo pristojne politične oblasti). V odnosu do civilno poročenih (»očitnih grešnikov«) je škof duhovnikom sicer sve-

²⁴⁰ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 47–48.

²⁴¹ Zgodnja Danica, 19. 6. 1868.

²⁴² Franz Josef Rudigier (Parthenen, 7. 4. 1811 – Linz, 19. 11. 1884), od 19. decembra 1852 škof v Linzu.

²⁴³ Papež je 22. junija 1868 v Rimu zbranim avstrijskim škofom liberalne majske zakone označil kot »zavržene, obsodljive in nagnusne« (*leges abominabiles*).

²⁴⁴ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I, str. 371; Melik, *Slovenci in »nova šola«*, str. 35.

²⁴⁵ RGBI 1868/Nr. 80; prim. tudi: *Ehevorschriften*, str. 38–44.

²⁴⁶ Zgodnja Danica, 24. 7. 1868. Navod mil. knezo-škofa Lavantinskega, kako se imajo dušni pastirji ravnati glede novih zakon. postav; škof Stepischnegg je leta 1869 v Drobtnicah objavil še obsežen spis z naslovom: *Kerščanski zakon po nauku katoliške cerkve*, str. 3–32.

²⁴⁷ Zgodnja Danica, 24. 7. 1868.

²⁴⁸ *Ibidem*.

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ *Ibidem*.

toval »previdno« ravnanje, toda hkrati je odločno zahteval: »Po nobeni ceni se pa ne smejo matere, ki v takem zakonu porodijo, vpeljavati kakor zakonske žene. – Tudi se takim poročenim v zakramentu pokore odveza prej dati ne smé, dokler nima duhovnik dovolj poročstva, da se svojega očitnega pohujšanja iz serca kesajo in, kolikor je le mogoče, skušajo iz pregrešne zveze stopiti ali pa, če je to mogoče, da se hočejo po keršansko zvezati. – Po kristjansko se smejo le pokopati, ako z Bogom spravljani umrejo.«²⁵¹

Otroke, rojene v civilnem zakonu, naj bi župniki v krstnih knjigah vpisovali v rubriki »opazke«.²⁵² Pri (civilnih) ločitvah pa naj ne bi župniki v nobenem primeru »sodelovali«. »Zakonski se veljavno ločiti ne smejo, kakor le vsled sklepa cerkvene sodnije. Če pa bi vendar to po posvetni oblasti doseči skušali, in bi ta odpravila obé stranki k dušnemu pastirju zavoljo pomirjenja (obči derž. zak. §. 104), jih sicer duhovnik naj primerno poduči in na svete zakonske dolžnosti opominja, pa spričevala o trikratnem opominu jim dati ne smé, da nebi nekako s posvetno gosposko v tej reči sodeloval. Pri takih pa, ki so v civilnem zakonu, ako se hočejo po tem ločiti, ne smé dušni pastir ničesar v tej zadevi storiti.«²⁵³

Vsebinsko podoben pastirski list je 9. julija 1868 izdal ljubljanski škof Jernej Vidmar. V njem je med drugim rečeno: »Cerkveni trid. zbor je v tej reči določila dal, katerim se mora vsak katoličan podvreči. Naj verni posvetno postavo tako spolnjujejo, da ne bodo božje in cerkvene postave žalili [...] Cerkevno zakonsko postavodajavstvo ostane v svoji moči, če je tudi državna postava spremembe napravila [...] Verniki so zavezani po smertnim grehom spolnovati zapovedi, ki jih je cerkev dala zastran zakona [...] Civilni zakon je po določitih trid. zbora (sej. 24.) sam po sebi neveljaven, ako bi tudi nobenega cerkvenega zadržka ne bilo, zato, ker ni sklenjen pred zadevnim dušnim pastirjem... Kteri v civilnem zakonu živé, so imeti kakor očitni grešniki. Njih greh je toliko večí, ker s tim cerkvene postave zaničujejo in cerkveni srenji veliko pohujšanje dajejo. Taki se zamorejo odvezati le takrat, ako pregrešno zavezo raztergajo, ali pa se dajo veljavno poročiti, če kak zadržek ni na poti...«²⁵⁴

Zgodnja Danica contra Janko Sernek

V takšnem razpoloženju so si le redki liberalno usmerjeni posamezniki upali javno pozdraviti majske zakone. Eden izmed prvih je bil liberalni odvetnik dr. Janko Sernek, ki se je julija 1868 v Slovenskem narodu nadvse trezno lotil predmeta, »do ktereга dve naši najvišji oblasti: cerkev in država mislite imeti last«.²⁵⁵ Seveda je bil za to deležen ostrih napadov s katoliške strani.

V primerjavi z Mühlfeldovim predlogom, ki je »hotel vzeti cerkvi vso oblast v zakonskih zadevah, tudi poroko«, se je Sernecu zdel maja 1868 sprejeti zakon o zakonski zvezi veliko zmernejši in pravičnejši. Sernek je sicer menil, da so napačna stališča tistih, ki zakonsko pogodbo primerjajo z vsako drugo pogodbo, ki jo overi notar (npr. pri nakupu hiše), da je »zakon [...] združenje celega življenja« in da »spada poroka pod cerkev, ki ima upravljati z božjimi ustanovitvami, da je po pravici cerkev določila poroko za zakrament«, toda jasno je zagovarjal stališče, da gredo pravice določati pogoje za sklenitev in razveljavitev zakonske zveze ter njeno ločitev bolj državi kot cerkvi. »Odkar [...] sta se ločili duhovna in posvetna

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ Citirano po: Zgodnja Danica, 19. 7. 1872; prim. tudi: Ambrožič, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar, str. 43.

²⁵⁵ Janko Sernek, Nove postave. II. O zakonu, v: Slovenski narod, 21. 6. 1868.

Janko Serbec

oblast, svojila si je vsaka pravo določevati zakonu pogoje, kakor tudi zavire, pod katerimi se ne sme zakon sklepati. Gotovo to pravico le moremo pripoznati eni oblasti, ne pa obema. Drugače pridemo do tega, da država druge pogoje postavlja, ko n. pr. cerkev. Pa se tedaj sklene zakon, ki ni veljaven po državni postavi, vendar velja po cerkveni, in narobe; to pa je gotovo nesreča za soproga, za otroke in sploh za človeško društvo, ki se spodtika nad prepriom v zapovedih dveh svojih najvišjih oblasti.«

Odgovori na vprašanja, »koliko let že mora imeti ženin, ali mora privoliti v zakon njegov oče, ali sodnija, ali se smé izvoliti nevesto iz svoje žlahte, in do ktereга kolena; ali mora dokazati, da ima potrebne dohodke za živež v zakonu, ali smé vojak, ali obsojeni hudodelnik zakon sklepati itd.«, so po Sernečevem mnenju v pristojnosti države, saj gre za pogoje, »ki ne ležé v duši, za katero cerkev skrbi«. Zato je menil, da je »nova postava o zakonu [...] po pravici zopet državni oblasti prisvojila določbo o tem, pod katerimi pogoji se sme sklepati zakon.« Država pač mora »ostati neodvisna v pravniških zadevah, in nevolja se loteva pravnika, ako n. pr. sveti oče z ostrimi besedami obsojajo nove postav; saj take postav spadajo v delokrog vsake države.«

Nekatere razlike med cerkvijo in državo glede pogojev za sklenitev zakonske zveze se Serneču niso zdele tragične, kot niso bile tudi pred konkordatom. »Pa cerkev se je tudi poprej, dokler je vladala državna postava po zakonu od l. 1811 do 1856, ravnala po tej postavi, in ni bilo takrat ničesar slišati o zakonih, ktere bi cerkev spoznala za neveljavne, država pa za veljavne; cerkev je opravljala vse poroke, in bil je ljubi mir med državo in cerkvijo v tej zadevi.« Prav zaradi razlik med cerkvenimi in državnimi stališči vpeljani institut civilne poroke v sili se mu je zdel več kot upravičena novost nove poročne zakonodaje. Civilna poroka v sili se mu je zdela »sredstvo, zakon skleniti po državnih pogojih, ako so ti pogoji navzkriž s cerkvenimi«. Seveda pa je menil: »Naj bi nikoli ne prišlo do take poroke pri nas!«

Serneč, ki je v članku duhovnike pozival, naj bodo potrpežljivi in spoštujejo državna določila glede pogojev za poroko (kot so jih pred letom 1856), je zagovarjal tudi državne pristojnosti pri ločitvah od postelje in mize, torej pri začasnem razdruženju zakona »zavolj zavir proti vspešnemu nadaljevanju zakona«. »Ali je takšna zavira postala (n. pr. prešestvo, tepeži, hudodelstvo), to vprašanje se ravno tako tiče zunanjih in pravnih razmer, kakor v začetku zakona pogoji k zakonu. Na dalje se pri ločitvi mora tudi skrbeti za prihodnje pravne razmere med sprogoma, za izrejo otrok itd. Vse to spada pod državno oblast, ona tudi vse lahko razsodi z eno samo pravdo, namesto da bi bila o ločitvi pravda pred škofovo sodnijo, potem

pa še druga pravda pred državno sodnijo zavoljo pravnih razmer.« Toda hkrati se mu je zdela vloga duhovnika v ločitvenem postopku (trikratni poskus sprave med zakoncema) premajhna. »Ako je cerkev storila poroko, ako je takrat sklenola društvo med ženinom in nevesto za celo življenje, tedaj bi se moral tudi slišati glas duhovnikov pri pravdi o ločitvi. Tedaj bi želeli, da ima duhovnik tudi sedež pri državni sodnji, kedar gre za ločitev.«

Nadvse zmerni in trezni nazori dr. Janka Serneca so naleteli v taboru katoliške cerkve na odločno zavračanje. Zgodnja Danica je zoper njega uprizorila pravo gonjo. V članku Janko Sernec in nove zakonske postavbe²⁵⁶ je neznani avtor (Luka Jeran?) Sernecu očital, »da je vsa razprava g. odvetnika s hudimi pomotami preprežena, toraj jako nevarna vsem bralcem, ki stvari bolj na tanko ne poznajo.« Kritiku se je zdelo »krivo« že Sernečevo naziranje, češ da je težko presoditi, katera stran (država ali cerkev) ima prav v sporu okoli zakonske zveze. »Njemu je kat. cerkev le 'stranka', ki se zastran zakonskih pravic z nasprotno 'stranko' prepira. In kakor v odvetniški pisarnici stranke, tako hoče g. odvetnik cerkev in državo zaslišati in potem s svojim pravdniskim umom razsoditi, katera stranka da ima prav.« Če bi se Sernec »povzdignil do pravega pojma katoliške cerkve«, potem se po mnenju kritika ne bi spraševal, ali ima v sporu prav cerkev ali država.« »Katoliška cerkev ni 'stranka', kakor tudi država ne, marveč obé ste, vsaka v svojem krogu, neodvisni, samooblastni družbi, po volji Božji obstoječi, tako da niti država cerkve, niti cerkev države v njenem živobitju in delokrogu motiti ne smé.« Predvsem pa gre pri zakonskih rečeh za dogme in vsak »olikan katoličan« vé, »da je sv. katoliška cerkev v dogmatskih rečeh nezmotljiva.«

Po mnenju pisca naj bi bila prva in poglobljena zmeta Sernečevih razmišljanj ta, »da po navadi jožefinskih pravdnikov loči poroko kot zakrament od zakonske pogodbe, o kateri le poverhi in negativno govori, ne prišteva zakona k pogodbam (vertrag) svetnim.« Napačno naj bi bilo tudi njegovo stališče, češ da je cerkev »poroko določila za zakrament«. Cerkvi velja »le čin, ko se zakon sklene, za zakrament«. Seveda pa bi po piščevem mnenju Sernec moral nehati ločiti med zakramentom in zakonsko pogodbo, »ker niste to dve, ampak le ena reč«. Zakon namreč postane »zakrament v slovesni poroki, pred dušnim pastirjem in drugimi pričami sklenjeni, ko se zaročenci neločljivo zvežejo. Tedaj zadobijo zakramentalno milost, svoje dolžnosti sveto in stanovitno dovrševati sebi in vsim svojim v časni in večni blagor. Eden in isti čin: medsebojno vdanje pred dušnim pastirjem – stori zakrament.«

Prav tako zmotno naj bi bilo Sernečevo zagovarjanje pristojnosti države pri določanju pogojev za zakonsko zvezo. »Ako je prejem svetega zakramenta in medsebojno vdanje zaročencev en in isti čin, je ni razun sv. cerkve oblasti na zemlji, ktera bi pravico imela, stavljati zakonske zadržek.« Trditi nasprotno je lahko po mnenju Sernečevega kritika – v skladu s Tridentinskim cerkvenim zborom – razlog za izobčenje. »Če je sv. zakon eden izmed 7 svetih zakramentov – in to je in bo vkljub vsemu in vsakemu pritvarjanju do konca sveta – in če se privoljenje zaročencev (consensus) od zakramenta nikakor ločiti ne more, ker je prav to privoljenje v sv. zakrament vzvišano: gotovo nihče o pogojih veljavnega zakona govoriti nima, kakor edino le sv. cerkev, ktera tudi pri družih zakramentih pogodbe stavlja, pod katerimi se vredno in veljavno prejmejo.« Sernečevo dokazovanje, da si je država po pravici spet pridobila pristojnost na zakonskimi zadržki, naj bi bilo popolnoma napačno. S tem, ko je posvetna oblast »večidel povzela zakonske zadržke iz kanoniškega prava«, je po piščevem mnenju »ipso facto pripoznala, da sv. cerkev prav dobro pogoditi vé, kaj služi človeškemu društvu v srečo in kaj ne.« Seveda pa je cerkev vedno priznavala državi pravico do stavljanja posebnih prepovedi. Prav konkordatna zakonska postava je vsebovala kar 8

²⁵⁶ Zgodnja Danica, 7., 14. in 21. 8. 1868. Dr. Jan. Sernec in nova posvetna postava.

državnih zakonskih prepovedi, »na katere se je od strani cerkvenih organov natančno gledalo«. »Kar pa kat. cerkev nikoli opustiti ne more, je princip, vsled katerega pripada postavodajna oblast o zakonu nji, ker je zakon zakrament, a ne svetna pogodba, ter prav za prav pri kristjanskem zakonu o pogodbi še govoriti ni.«

Kritik se je močno obregnil ob Sernečevo obžalovanje, da se je po sprejemu nove zakonodaje vnela borba »med državo in med kat. škofi, celó med sv. Očetom, ki ne dajejo radi iz rok one oblasti, ktero so pridobili v zakonskih zadevah po – konkordatu.« Po piščevem mnenju je s konkordatom država cerkvi le »njeno neizgubljivo pravico« povrnila, pravico, za katero je bila cerkev v prejšnjem obdobju prikrajšana. »Posvetna oblast ni odstopila svojega, temuč povernila je, kar ni bilo nikoli njeno.« Zato je odpor cerkve upravičen. »Če mi kdo suknjo jemlje, jaz se pa branim in jo trdno držim: bo menda – po dr. Sernečevem pravu – uni prav imel, ako reče: veš ti, jaz sem samostalen človek, in ker mi je tvoja suknja po godu, mi jo moraš pustiti, drugač mi kratiš moje samostalno bitje!!« Sernečeva trditev, češ da tudi do leta 1856 ni bilo nič slišati »o zakonih, ktere bi cerkev spoznala za neveljavne, država pa za veljavne«, se je zdela kritiku povsem netočna. Cerkev naj bi se držala predpisov ODZ (1811), »ker drugač ni mogla, ker je vsemogočna burokratija jožefinska zapovedovala, vsako samostalnost zaduševala.« Pod državnim pritiskom je morala cerkev poročati tudi ljudi, ki po kanonskem pravu niso izpolnjevali pogojev za veljavno poroko, saj država ni priznavala vrste cerkvenih zadržkov. Zato je bilo v tem času v Avstriji sklenjenih veliko neveljavnih zakonov. Prav zaradi tega je po sklenitvi konkordata papež Pij IX. 17. marca 1856 avstrijskim škofom podelil pravico, da priznajo v prejšnjem obdobju po cerkvenem pravu neveljavno sklenjene zakone. V predkonkordatnem času je torej cerkev »kot sužnja tudi v zakonskih zadevah državi morala služiti« in šele konkordat je naredil konec vsemu temu neredu.

Tudi Sernečevo pritrjevanje pristojnosti posvetnih sodišč v zakonskih zadevah se je zdelo kritiku nesprejemljivo. Sernečevo stališče, da pripada državi tudi pravica do ločitve zakona, se mu je zdelo popolnoma napačno. »Če g. odvetnik dobro premisli, kar je bilo rečeno o bistvu zakramenta sv. zakona, se lahko prepriča, da, kakor pogoji k začetku zakona, tako tudi vprašanje, ali so se ti pogoji spolnovali ali ne, se ne tiče samo 'zunanjih in praznih razmér', ampak da so to cerkveno-pravne razmere, ki izvirajo iz zakona kot zakramenta, pri katerih posvetna oblast zato besede imeti ne more, ker gre tukaj za nasledke zakramenta, ki se dan za dnem pri zakonskih kažejo in kazati morajo, in o katerih gre sodba le cerkvi.« Sploh pa pri cerkvenih zakonskih obravnavah, ki potekajo v obliki »okrajšane civilne pravde« (summarischer Civilprocess), »vse, kar je zgolj svetnega, policijskega, kriminalnega, preiskuje državna sodnija, in njene razsodbe, kot podatki za obravnavo, imajo določilno veljavo pri cerkveni sodni[ji].« V skladu z Instrukcijo namreč »Cerkve le izreče, ali je zakon veljaven ali ne, ali je ločitev pravična, pred Bogom veljavna, ali ne; – vse drugo določuje svetna oblast, ker je s tem cerkvena oblast pri kraji.« Zato se je Sernečevo zagovarjanje instituta »civilne poroke v sili« kritiku zdelo »goropadna bedarija«, kajti civilna poroka naj ne bi bila ničesar drugega »kakor od vlade privilegirano prileštvo.«

Civilni zakon v sili

Ko se je jeseni 1868 okrepil boj katoliške cerkve zoper majske zakone, se je del nemške ustavoverne stranke vedno bolj nagibal k radikalni rešitvi problema. Novi »stari« zakoni, ki so institut zakonske zveze spet podredili državi in nekoliko upoštevali versko različnost državljanov, so namreč še vedno bili v nasprotju z določili decembrske ustave iz leta 1867. Čeprav slednja formalno ni več priznavala nobene dominantne državne religije, ampak le

legalno priznane verske skupnosti, tudi majski zakoni niso anulirali določila § 111, ki je – skupaj z dvornima dekretoma iz let 1814 in 1835 – uvajal zadržek katolištva.²⁵⁷ Še vedno je veljal tudi zadržek verske različnosti, ki je onemogočal sklepanje porok med kristjani in Judi (ter muslimani). Zato so v nemškem »ustavovernem« taboru tudi po sprejemu majskih zakonov (1868) nadaljevali s prizadevanji za ureditev poročnih zadev v duhu ločitve cerkve in države.

V ta okvir sta sodila dva zakona z dne 31. decembra 1868, ki sicer nista bistveno posegla v (pred)pravice katoliške cerkve. Zakon »zastran poskušnje, spraviti med sabo zakonske, ki hočejo ločeni biti«,²⁵⁸ ki je ukinjal dolžnost treh pravnih poskusov pred pristojnim župnikom, je vlada sprejela zaradi odpora katoliške cerkve pri izpolnjevanju tistega določila zakona o zakonski zvezi z dne 25. maja 1868, ki je od župnika zahteval, da pred začetkom postopka ločitve trikrat poskuša spraviti zakonca in jima ob neuspehu izda potrdilo. Ker župniki zakoncem, ki so se želeli ločiti, potrdila o trikratnem poskusu sprave marsikje niso hoteli izdati, je vlada razširila pristojnost civilnih sodišč tudi na postopek sprave. »Dolžnost, v §§ 104, 107 in 132 obč. drž. zak. naložena zakonskim, da morajo sklep, ločiti se, svojemu rednemu dušnemu pastirju razodeti, je preklicana. Svobodno jim je pa, če hočejo ta sklep svojemu rednemu dušnemu pastirju razodeti in izprosi od njega pismeno spričevalo o tem, da je on poskušal spraviti jih..., da je pa to bilo zastoj.«²⁵⁹ Če zakonca nista želela trikratnega pravega poskusa izvesti pred župnikom ali jima le-ta ni hotel dati potrebnega potrdila, so trikratni pravni poskus (z osem dnevnim zamikom) izvedli na sodišču, pred uradnim začetkom ločitvenega postopka.²⁶⁰

Zakon o mešanih zakonih pripadnikov različnih krščanskih konfesij, ki ga je vlada sprejela v želji po emancipaciji nekatolikov,²⁶¹ pa je v bistvu nadgradil dva ministrska odloka z dne 30. januarja 1849 (RGBI 1849/107) in 14. julija 1854 (RGBI 1854/193), ki sta deloma spremenila določila §§. 71 in 77 ODZ.²⁶² Pri poroki med katolikom in »nekatoliškim kristjanom« sta se lahko mladoporočenca po lastni presoji odločila, ali se bosta poročila pred katoliškim ali nekatoliškim duhovnikom.²⁶³ »Kadar gre za zakon med raznovernimi kristjani, naj se slovesna izreka privolitve v zakon oddaja vpričo dveh svodkov (prič) pred rednim dušnim pastirjem bodi ženinovim bodi nevestinim ali pa njegovim namestnikom.«²⁶⁴

Zaradi odpora katoliške cerkve majskim zakonom se novo »meščansko ministrstvo« s Carlosom Auerspergom na čelu ni želelo odločiti za radikalnejše korake, ki so jih v državnem zboru zahtevali nekateri ustavoverni poslanci. Glavni razlog za obotavljanje je gotovo tičal v stališču Franca Jožefa, ki je že na prvi seji vlade po razglasitvi majskih zakonov dal svojim ministrom jasno vedeti, da ne bo dovolil nadaljnjih posegov v pravice kato-

²⁵⁷ § 111 ODZ se je glasil: »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smertjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.« Dvorni dekret z 26. 8. 1814 je določal, da se »nekatoliški kristjan« po veljavni razvezi zakona ne more poročiti s katolikom (do smrti svojega zakonskega tovariša iz prvega zakona). Dekret z dne 17. julija 1835 pa je določal, da se ne sme »oseba, ki je bila ob sklenitvi zakona akatoliška, pa je kasneje prestopila v katol. cerkev in bila razvedena od svojega nekatoliškega soproga, ob življenju tega skleniti nobenega veljavnega zakona.« Prim.: Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek, str. 10.

²⁵⁸ RGBI 1869/3; prim. tudi Ehevorschriften, str. 46-50.

²⁵⁹ RGBI, 1869/3, § 1.

²⁶⁰ RGBI, 1869/3, § 2.

²⁶¹ RGBI 1869/4.

²⁶² RGBI 1869/4; § III; Ehevorschriften, str. 51.

²⁶³ RGBI 1869/4, § II; Ehevorschriften, str. 53.

²⁶⁴ RGBI 1869/4, § II.

liške cerkve: »Z razglasitvijo teh treh zakonov je na področju zakonodaje ustvarjeno novo stanje, ki bo trajno le tedaj, če se bo pustilo pri miru. Pričakujem torej, da bo način izvajanja in izpolnjevanja omenjenih sklepov na upravnem področju tak, da bo pregnana vznemirjenost, ki jo je morda povzročila njihova formulacija, in da se bo čedalje trdneje dokazalo, da je do njih prišlo samo zato, ker je bilo neogibno treba spremeniti ustavni sistem.«²⁶⁵

To se je jasno pokazalo že januarja 1869, ko je poslanec dr. Eduard Sturm v državnem zboru stavil predlog za sprejem zakona o obvezni civilni poroki.²⁶⁶ Vlada, v kateri so sicer sedeli njegovi strankarski tovariši, je menila, da bi že parlamentarna obravnava Sturmovega predloga lahko prilila olje na ogenj nezadovoljstva katoliškega tabora, zato je naredila vse, da bi prišel čim kasneje v parlamentarno proceduro. Konfesionalni odbor, ki se je na njegovi podlagi ukvarjal s pripravo osnutka ustreznega zakona, se je le počasi in zmerno loteval svoje naloge.

Odločitev vlade je novinarju Pollacku pravosodni minister Herbst pojasnil takole: tudi vlada naj bi bila načeloma za uvedbo obvezne civilne poroke in torej tudi za Sturmov osnutek tozadevnega zakona, vendar meni, da za obravnavo Sturmovega predloga ni primeren trenutek. Sturmov zakonski osnutek naj bi bil »v nasprotju z religiozno-katoliško vestjo prebivalstva«,²⁶⁷ zato naj bi bilo iz taktičnih razlogov z obravnavo takšnih in podobnih predlogov bolje počakati.²⁶⁸ S tem želi vlada pretežno katoliškemu prebivalstvu dokazati, da njeni dotedanji ukrepi niso bili naperjeni zoper cerkev ali vero, ampak da je vrnila državi zgolj tiste pristojnosti, ki ji gredo.

Ko je novinar Pollack Herbstu zatrdil, da se mnogi navdušujejo nad obvezno civilno poroko, mu je Herbst odgovoril: »prebivalstvo Dunaja in intelegentnejši del meščanstva drugih mest pri tem ni odločilno; treba je računati z veliko večino manj izobraženih in samostojno mislečih ljudi, na katere ima, kot je znano, odločilen vpliv duhovščina.«²⁶⁹ In je dodal: »Priti z novimi zakoni, ki bi jih utegnili razumeti kot poseg v pravice katoliške cerkve, bi pomenilo okrepitev tiste agitacije, ki vladi že tako prinaša dovolj neprijetnosti.«²⁷⁰

Med razlogi za obotavljanje je Herbst navedel naslednje: »Vlada... upravičeno domneva, da bo kler prenehal z opozicijo zoper majske zakone, če ne bo novih posegov v pravice katoliške cerkve.«²⁷¹ Takšno zagotovilo naj bi vladi dal nek »odličen predstavnik klera in klerikalne stranke«. Ker si vlada želi predvsem mir, da bo imela dovolj časa za »druge pomembne naloge«, bi bilo po Herbstovem mnenju nesmiselno zavrnilo »ponujeno roko sprave«.²⁷²

Ko je Pollack izrazil prepričanje, da bi vlada morala nadaljevati z liberalnimi reformami in na novo urediti odnose s cerkvijo, mu je Herbst odgovoril: »Ja, ali mislite, da bo parlament soglašal z uvedbo obvezne civilne poroke? Pravim vam, da je to dvomljivo že pri poslanski zbornici, večine v gosposki zbornici pa za kaj takega zagotovo ne bi bilo mogoče pridobiti.«²⁷³ Toda največjo oviro naj bi po Herbstovem mnenju predstavljal cesar. Tudi če bi vlada soglasno podprla Sturmov predlog, tudi če bi predlog dobil podporo v poslanski in

²⁶⁵ Bled, Franc Jožef, str. 312-313.

²⁶⁶ Heinrich Pollak, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten: Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Bd. 2, Wien 1895, str. 118.

²⁶⁷ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 119.

²⁶⁸ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 120.

²⁶⁹ *Ibidem*.

²⁷⁰ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 121-122.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ *Ibidem*.

gosposki zbornici, zagotovo ne bi dobil cesarjeve sankcije, kar naj bi Franc Jožef vladi nedvoumno sporočil preko grofa Taaffeja.²⁷⁴

Tudi Taaffe-Hasnerjeva vlada se je cerkvenopolitičnih vprašanj lotevala oportunistično.²⁷⁵ Poslanec dr. Carl Rechbauer je 26. januarja 1870 v državnem zboru med drugim predlagal, naj bi konfesionalni odbor spet začel z obravnavo osnutka zakona o civilni zakonski zvezi.²⁷⁶ Osnutek zakona, ki je izhajal iz načela, da je zakon izključno civilna pogodba neodvisna od cerkvenih določil (in kot tak pod določenimi pogoji razvezljiv), je konfesionalni odbor poslanski zbornici posredoval 22. marca 1870, toda za njegovo obravnavo ni bilo dovolj časa.²⁷⁷ Tako je poslanska zbornica 31. marca 1870 sprejela le besedilo zakona (cesarjevo sankcijo je dobil 9. aprila 1870) o zakonskih zvezah med osebami, ki ne pripadajo nobeni v Avstriji »zakonsko priznani«²⁷⁸ cerkvi ali »verski družbi«. Zakon, ki ni pomenil večjega posega v pravice in pristojnosti katoliške cerkve, je za osebe, ki niso pripadale nobeni v državi priznani verski skupnosti²⁷⁹ ali so se razglašale za »brezverce«²⁸⁰ (konfesionalslos), dopuščal možnost sklepanja civilne poroke v sili. Mladoporočenca sta se lahko poročila pred okrajnim glavarjem ali županom občine z lastnim statutom.

Kmalu po odpovedi konkordata 30. julija 1870²⁸⁰ so se odnosi med državo in cerkvijo (tudi glede instituta zakonske zveze) začeli počasi normalizirati. Katoliška cerkev, ki se je sprva očitno bala, da bo prišlo do množičnega sklepanja civilnih porok (v sili), se je lahko kmalu prepričala, da nova zakonodaja ni prinesla bistvenih sprememb. Civilne poroke v sili so bile izjemno redke in očitno tudi nepriljubljene.²⁸¹ Vseeno pa so vnašale napetosti v odnose med državo in cerkvijo, ki civilnih porok (v sili) ni priznavala. Nasprotno. Škofje so katolikom, ki bi se poročili le civilno, grozili celo z izobčenjem.²⁸² Številne pritožbe zoper takšno in podobno ravnanje cerkvenih poglavarjev so dosegle tudi državni zbor, zato so nekateri poslanci predlagali uvedbo kazenskega postopanja zoper cerkveno nepriznavanje in neupoštevanje državnih zakonov.²⁸³ Toda tako radikalnih ukrepov si vlada ni hotela privoščiti.

Auerspergova vlada je na področje cerkvenih in konfesionalnih razmer posegala izjemno previdno, saj je želela preprečiti vsak morebiten konflikt s cerkvijo. Že leta 1871 vlada začela pripravljati zakon, s katerim naj bi uredili položaj katoliške cerkve in drugih verskih skupnosti v skladu z ustavo in zgodovinsko danimi razmerami, ter zakon, s katerim naj bi pravico spregleda posameznih poročnih zadržkov odvzela deželnim oblastem in jih dala v

²⁷⁴ Pollack, Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten, str. 123; o cesarjevem stališču do reformnih predlogov glej: Fritz Fellner, Kaiser Franz Joseph und das Parlament, v: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 9, 1956, str. 312 in sl.

²⁷⁵ Kolmer, Parlament und Verfassung, II, str. 41.

²⁷⁶ Ibidem.

²⁷⁷ Kolmer, Parlament und Verfassung, II, str. 42.

²⁷⁸ RGBI 1870/51; Ehevorschriften, str. 54-55; Kolmer, Parlament und Verfassung, II, str. 42.

²⁷⁹ »Starokatolike«, ki niso priznavali dogme o papeževi nezmotljivosti, je država uradno priznala za versko družbo z ukazom ministrstva za uk in bogočastje z dne 18. 10. 1877 (RGBI 1877/99), pripadnike »mohamedanske vere po hanefitiškem obredu«²⁸⁰ pa šele z zakonom z dne 15. julija 1912 (RGBI, 1912/159). Prim.: Hans Hoyer, Die altkatholische Kirche, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985, str. 616-632; Karl Gabriel, Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie, Frankfurt am Main 2003, str. 88-100.

²⁸⁰ Za odpoved osvoženega konkordata je država izkoristila razglasitev dogme o papeževi nezmotljivosti, ki jo je razglasil 18. 7. 1870 prvi vatikanski koncil. Prim.: Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 174-178.

²⁸¹ V Ljubljani so prvo civilno poroko v sili sklenili šele leta 1872. Prim.: Zgodnja Danica, 12. 7. 1872. Civilni ali svetni zakon.

²⁸² Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 250.

²⁸³ Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 250-251.

pristojnost političnih okrajnih oblastev (okrajnih glavarstev).²⁸⁴ Toda priprava zakonskih predlogov se je vlekla. Tik pred prekinitvijo zasedanja državnega zbora je minister Stremayr (3. junija 1872) v odgovoru na interpelacijo poslanca Carla Rechbauerja poudaril, da vlada osnutkov ustreznih cerkvenopolitičnih zakonov še ni dokončala, ker je preobložena z delom. Liberalna večina v državnem zboru se je zadovoljila s Stremayrjevo obljubo, da bo osnutke poslala v poslanske klopi na začetku novega zasedanja. Ker pa tudi v sedmi sesiji državnega zbora vladni zakonski osnutki niso prišli v poslanske klopi, je 13. marca 1873 poslanec Rechbauer vložil novo interpelacijo; v njej je vlado spraševal o obljubljenih zakonskih predlogih o ureditvi položaja katoliške cerkve in obvezni civilni poroki.²⁸⁵ Odgovora ni dobil, saj je 24. aprila 1873 cesar zaključil sedmo sesijo, 7. septembra 1873 pa je razpisal nove direktne volitve v državni zbor.²⁸⁶

Potem ko je cesar v prestolnem govoru (5. novembra 1873) izrazil željo, naj novi parlament zamaši praznino, ki je nastala po ukinitvi konkordata,²⁸⁷ je vlada pohitela. 21. januarja 1874 je poslanec predstavila štiri zakonske osnutke, s katerimi naj bi dokončno uredili vsa sporna razmerja med državo in katoliško cerkvijo.²⁸⁸ V nemškem liberalnem taboru so se mnogim poslancem zdeli osnutki polovičarski. Zlasti jih je motilo, da se noben zakonski osnutek ni dotikal reforme poročne zakonodaje v smislu obvezne civilne poroke.²⁸⁹ Predstavniki nemške levice so z različnimi predlogi poskušali doseči dopolnitev zakonskih osnutkov. Poslanec Josef Kopp je tako na seji 21. januarja 1874 – sklicujoč se na cesarjev prestolni govor – predlagal, naj poslanska zbornica izvoli poseben 36-članski odbor, ki naj po obravnavi vseh do tedaj stavljenih predlogov (bodisi s strani vlade ali poslancev) izdela potrebne osnutke zakonov proti zlorabi duhovniške oblasti, o državnem nadzoru nad verskimi združenji, o pravnem položaju starokatoliških cerkvenih občin, o predizobrazbi kandidatov za duhovniški stan, o zakonski zvezi in civilnem vodenju matičnih knjig.²⁹⁰ Pri utemeljevanju svojega predloga (podpisalo ga je še 32 poslancev) je Kopp še posebej poudaril nujnost uvedbe obvezne civilne poroke. Toda njegov predlog v državnem zboru ni dobil potrebne podpore. Zanj je glasovalo le 57 poslancev, proti pa jih je bilo 147.²⁹¹ Večina poslancev je glasovala za predlog poslanca Pergerja, naj Koppov predlog posredujejo že obstoječemu konfesionalnemu odboru, kjer pa se seveda dolgo časa ni premaknil iz mrtve točke.²⁹²

Katoliški tabor je takoj začel napad na vladne zakonske osnutke²⁹³ in bil pri tem deloma uspešen. Pod njegovim vplivom gosposka zbornica ni hotela potrditi zakona o pravnem položaju samostanskih skupnosti, tako da so maja 1874 dobili cesarjevo sankcijo le zakon o zunanjem pravnem položaju katoliške cerkve, zakon o verskem skladu in zakon o zakonskem priznanju verskih skupnosti.²⁹⁴ Poskus, da bi reformirali poročno pravo, je popolnoma propadel.

²⁸⁴ Ibidem.

²⁸⁵ Ibidem.

²⁸⁶ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 271, 277.

²⁸⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung* II., str. 286.

²⁸⁸ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315.

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ *Wiener Zeitung*, 22. 1. 1874.

²⁹¹ *Wiener Zeitung*, 27. 1. 1874.

²⁹² *Wiener Zeitung*, 27. 1. 1874; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315.

²⁹³ Npr. Katoliško društvo v Slovenj Gradcu je 8. 2. 1874 sprejelo resolucijo, s katero je ostro napadlo osnutke novih zakonov kot krčenje pravic katoliške cerkve. *Marburger Zeitung*, 15. 2. 1874.

²⁹⁴ RGBI 1874/50; RGBI 1874/51; RGBI 1874/68; prim. tudi Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315; Ulrike Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary: The Second Marriage of Franz Conrad von Hötzendorf*, v: *Austrian History Yearbook*, XXXII, 2001, str. 75.

Podobno kot v letih 1868/69 pa je bila nova verska zakonodaja za cesarja maksimum, preko katerega ni hotel stopiti. Na drugi strani pa je liberalna večina v državnem zboru kmalu morala spoznati, da v spremenjeni politični in gospodarski situaciji po zlomu dunajske borze ne more več igrati na »kulturnobojne« strune. Med prebivalstvom, ki se je v gospodarski krizi znašlo v nezavidljivem socialnem položaju, so se hitro prijetla antiliberalna gesla: glavni krivec za zlom dunajske borze in gospodarsko krizo je postal brezbožni liberalizem.²⁹⁵ Zato je večinska staroliberalna struja v cerkvenopolitičnih vprašanjih začela voditi poudarjeno oportunistično, preračunljivo politiko, ki je naletela na ostro kritiko radikalnejših poslancev nemške ustavoverne stranke. Vlada se ni hotela spuščati v boj z mlino na veter, ampak je zgolj poskušala na čim lažji način uresničiti obljube, ki jih je dala že pred sklicem novega, na direktni volilni pravici izvoljenega parlamenta. Vse radikalnejše predloge mladoliberalnih poslancev je odločno zavračala,²⁹⁶ jih poskušala omiliti ali celo izigrati. Takšna taktika vlade je prišla do polnega izraza tudi pri nadaljnjih predlogih za reformo poročne zakonodaje.

Januarja 1874 v poslanske klopi poslani vladni zakonski osnutki so zanesli kulturni boj tudi na slovensko politično prizorišče. Štirje slovenski liberalni državnozborni poslanci so na Dunaju odločno podpirali predlagane konfesionalne zakone. Poleg dr. Josipa Vošnjaka se je za njihov sprejem najbolj angažiral dr. Radoslav Razlag, ki je s svojim nastopom v državnem zboru (7. marca 1874) slovenskim liberalcem priboril precej simpatij nemških ustavovercev.²⁹⁷ O tem je Vošnjak 25. marca 1874 poročal v pismu Josipu Jurčiču: »Sploh imamo Mladoslavenci precej prijetno stališče in dasi nas je malo, nas vendar zelo spoštujejo. Razlag, kakor se mi kaže, ima morebiti res še imenitno prihodnost. S svojim govorom o konfesionalnih vprašanjih si je pridobil dosti simpatij celo med dunajskim občinstvom. Cesar sam je že poprašal, kdo so ti 'Jungslavenen'. Zato je bilo prav pametno, da nismo stopili v noben klub.«²⁹⁸

Slovenski narod je seveda odločno podprl stališča mladoslavenskih poslancev. Zlasti Fran Šuklje in Janko Kersnik ter istrski duhovnik Lovro Rakovec (Cismontanus) so se v listu odločno zavzeli za sprejem predlaganih zakonov in s svojim pisanjem privedli kulturni boj »do pravih pravcatih mlakuž«.²⁹⁹ Nasprotno v katoliškem Slovencu niso imeli nobenega posluha za predlagane spremembe. V vladne predloge se je najbolj zaletaval neki Kaulus (verjetno Karel Klun), ki je slovenske liberalne poslance zaradi zavzemanja za konfesionalne zakone označil za izdajalce.³⁰⁰ Toda že kmalu po sprejemu novih zakonov so mladoslavenci začeli opuščati »kulturni boj«. Slovenski narod je 8. julija 1874 pomirljivo zapisal: »Nam vsem je poštenih kompromisov potreba«.

Konfesionalni odbor je za pripravo novega poročnega zakona in zakona o vodenju civilnih matičnih knjig, ki ju je 21. januarja 1874 predlagal poslanec Kopp, oblikoval poseben komite, ki pa dolgo časa ni prišel do konkretnih sklepov.³⁰¹ Njegovi člani so sicer menili, da bi bilo bolje, če bi istočasno reformirali formalno in materialno poročno pravo, toda hkrati so se dobro zavedali, da za tako radikalen poseg v obstoječe poročno pravo čas ni najbolj primeren. Načrt celovite reforme so tako kmalu opustili in so se raje skoncentrirali na izdelavo novele k poročnemu pravu, s katero naj bi ukinili v §§ 63 in 64 ODZ vsebovane poročne

²⁹⁵ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 313.

²⁹⁶ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 314.

²⁹⁷ Prim.: Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1988, str. 108.

²⁹⁸ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, III., Ljubljana 1958, str. 358-359.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ Slovenec, 17. 2. 1874; Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, III., str. 358.

³⁰¹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334.

zadržke.³⁰² Toda tudi z delom na delni spremembi poročne zakonodaje je komite le počasi napredoval. Do februarja 1875 so se njegovi člani uspeli zediniti le o tem, da je zakonska zveza izključno civilna pogodba; kmalu je postalo jasno, da z vpeljavo obvezne civilne poroke spet ne bo nič.³⁰³

Zaradi počasnega dela komiteja je poslanec Kopp 19. novembra 1875 v državnem zboru vložil nov predlog zakona, s katerim bi spremenili tudi določila §§ 111, 116 in 119 ODZ glede razvezljivosti mešanih zakonov v smislu anuliranja zadržka katolištva.³⁰⁴ Koppov predlog je 26. novembra 1875 prišel v prvo branje, toda s 97 proti 91 glasovi so se poslanci odločili, da ga ne bodo dali v nadaljnjo obravnavo konfesionalnemu odboru.³⁰⁵

Ne dolgo zatem, 1. decembra 1875, je konfesionalni odbor podal svoje poročilo o delu na zakonskih osnutkih v smislu zahtev poslanca Koppa z dne 21. januarja 1874. Odbor je izdelal več predlogov sprememb materialnega poročnega prava, vsebovanega v ODZ. Medtem ko je manjšina v konfesionalnem odboru predlagala enostavno razveljavitev §§ 63 in 64 ODZ, je predlog večine predvideval nekaj sprememb, ki so se dotikale poročnih zadržkov katolištva, verske različnosti, višjega reda in slovesne obljube za člane kakšnega od papeža potrjenega reda. Večina je predlagala takšno spremembo § 63 ODZ, s katero bi odpadla zadržek višjih redov (če bi redovnik izstopil iz katoliške cerkve) in slovesne obljube (z izstopom iz reda).³⁰⁶ Ob ukinitvi § 64 je večinski predlog predvideval tudi črtanje zadnjega stavka § 111 ODZ, ki je določal: »Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.« § 116 ODZ naj bi se v bodoče glasil: »Zakon dovoljuje nekatoliškemu zakoncu, da iz navedenih razlogov predlaga razvezo zakona, četudi se druga stran priznava h katoliški religiji.«³⁰⁷

Oba predloga konfesionalnega odbora je poslanska zbornica začela obravnavati 1. februarja 1876. Po specialni debati (8. februarja 1876) je večina poslancev zavrnila predlog manjšine, ki je zahtevala enostavno ukinitve §§ 63 in 64 ODZ (z 90 proti 81 glasovi) in s 100 proti 68 glasov sprejela predlog večine.³⁰⁸

Čeprav je Zgodnja Danica po sprejemu osnutka zakona v poslanski zbornici skupaj s poslancem Pfüglom menila, da gre za »napad na katoliško cerkev« in »razdjanje hišnega miru«,³⁰⁹ ni predvidena sprememba nikoli stopila v veljavo. V gosposki zbornici osnutek zakona namreč ni dobil zelene luči, čeprav je tudi konfesionalna komisija gosposke zbornice priznavala, da je reforma konfesionalno zasnovane poročne zakonodaje nujno potrebna.

³⁰² § 63 ODZ se je glasil: »Duhovni, ki so že višje posvečenje prejeli, kakor tudi redovne osebe obojega spola, ki so slovesno obljubo brezzakonstva storile, ne morejo veljavnih zakonskih pogodb skleniti.« § 64 pa je določal: »Zakonske pogodbe med kristjani in osebami, ki niso kristjanske vere, se ne morejo veljavno skleniti.«

³⁰³ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334.

³⁰⁴ § 116 je določal: »Postava dopušča nekatoliškemu zakonskemu družetu, iz imenovanih vzrokov za razvezo prositi, če je tudi druga stran k katoliški veri prestopila.« § 119 pa je glede razveze zakonov (nekatoliških kristjanov) določal: »Razvezanim je sicer sploh dopuščeno, zopet v zakon stopiti; vendar se s tistim noben veljaven zakon skleniti ne more, ki so po dokazih, pri razvezi dozvedenih, s prešestvom, z našuntovanjem, ali na drug kaznjiv način k razvezi priliko dali.«

³⁰⁵ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334-335; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 80.

³⁰⁶ Wiener Zeitung, 9. 2. 1876; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 335; Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. 117.

³⁰⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 335.

³⁰⁸ Wiener Zeitung, 9. 2. 1876; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 336-337; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 75-76.

³⁰⁹ Zgodnja Danica, 11. svečana 1876.

V generalni debati v gosposki zbornici se je o osnutku zakona (19. in 20. februarja 1877) razvila nadvse živahna debata. Za sprejem zakona se je prvi zavzel dr. Felder, ki je visoki zbor seznanil s podatkom, da je bilo na podlagi zakonske novele iz 9. aprila 1870 samo pred dunajskim magistratom sklenjenih 382 civilnih porok v sili, kar naj bi dokazovalo, da je v praksi § 64 ODZ nehal veljati že leta 1870.³¹⁰ Sekcijski šef Konrad Schmid je opozoril zlasti na nevzdržnost § 111, ki da je direkten povod za sklepanje t. i. sedmograških oz. ogrskih porok. Čeprav se mu je zdel osnutek zakona nezadovoljiv, je vseeno predlagal, naj gosposka zbornica začne s specialno debato.³¹¹ Najodločneje pa se je za sprejem osnutka zakona zavzel slovit profesor Anton von Hye. V svojem nastopu je zlasti kritiziral rasistični § 64 ODZ, ki ne dopušča porok med kristjani in Judi. Opozoril je, da je v Franciji, Italiji, Porenju, Belgiji in Angliji, kjer so že zdavnaj ukinili poročni zadržek različnosti vere, izginilo tudi »rasno sovraštvo« med kristjani in Judi. To naj bi dokazovala tudi poročna praksa v Galiciji, kjer so krščansko-judovski zakoni povsem običajni: »Po mnenju mož, ki najbolj poznajo deželo, so najboljši zakoni v Galiciji tisti, ki nastanejo tako, da Judinja navidezno prestopi v krščanstvo in se poroči s kristjanom. S svojo pridnostjo prinese v hišo red, postane duša družine, čeprav v svojem srcu še vedno ohrani pripadnost svoji stari veri; vseeno pa mirno dopusti, da po želji moža otroke vzgajajo v krščanskem duhu.«³¹²

Toda v razpravi so prevladali odklonilni toni predstavnikov katoliške cerkve in visoke aristokracije. Dunajskega knezoškofa Kutschkerja je motila že ukinitve § 64, ki je bil uperjen zlasti zoper Jude. Konservativni dušni pastir je bil prepričan, da bi svobodno sklepanje porok med kristjani in Judi v družbeno in duhovno življenje vneslo grozovito zmedo. »Kako pa bo izgledala življenjska skupnost, še zlasti pri nižjih slojih prebivalstva, v kateri en zakonec praznuje sabat in drugi nedeljo, prvi krščanske in drugi judovske praznike, v kateri en zakonec brez pomislekov uživa hrano, ki jo drugemu prepovedujejo predpisi njegove religije.«³¹³ Še zlasti ostro je nastopil proti predlagani spremembi § 111, saj je v njej videl liberalni napad na načelo nerazvezljivosti zakona. »Stranka, ki... želi vzpostaviti družbo na protikrščanskih podlagah, se zaveda, da zavzema med institucijami, ki smo jih podedovali od naših prednikov, zakon prvo mesto. [...] Zato si ne gre delati iluzij, da je razvezljivost zakona le etapa na poti k uničenju krščanskega instituta zakona.«³¹⁴

Tudi kardinal Schwarzenberg je v predlagani spremembi § 111 videl le prvi korak k absolutni razvezljivosti zakona,³¹⁵ zoper predlagani osnutek zakona pa so se med drugim izrekli tudi knezoškof dr. Eder, dvorni svetnik vitez Arneth in grof Leo Thun. Na koncu je večina članov gosposke zbornice (20. februarja 1877) s 57 proti 22 glasovom podprla kompromisni predlog kneza Friedricha Liechtensteina, ki je (19. februarja 1877) v imenu 15 članov gosposke zbornice predlagal »solomonsko« rešitev: »V trdnem pričakovanju, da bo visoka vlada v bližnji prihodnosti predložila celovit civilni poročni zakon, naj visoka zbornica preide na dnevni red mimo od komisije predloženega zakonskega osnutka.«³¹⁶

Čeprav je bil Liechtensteinov predlog motiviran s pričakovanjem, da bo vlada v bližnji prihodnosti izdelala celovitejši civilni poročni zakon, je revizija poročne zakonodaje za dolgo

³¹⁰ Wiener Zeitung, 20. 2. 1870.

³¹¹ Ibidem.

³¹² Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

³¹³ Wiener Zeitung, 20. 2. 1877.

³¹⁴ Ibidem.

³¹⁵ Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

³¹⁶ Wiener Zeitung, 20. 2. 1877; prim. tudi Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 338; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 75.

časa ostala le pobožna želja. Konfesionalni odbor poslanske zbornice je sicer že 23. februarja 1877 sklenil začeti z delom na noveli zakona o porokah. 1. januarja 1878 se je na predlog dr. Sturma celo ogrel za sprejem zakona o obvezni civilni poroki. Toda pod pritiskom nagodbenih pogajanj z Ogrsko in vojaških priprav na okupacijo Bosne in Hercegovine so v odboru in državnem zboru na celotno zadevo kmalu pozabili. Za razliko od Badna (1869), Švice (1874), Prusije (1874) in nemškega rajha (1875), kjer so z uvedbo obvezne civilne poroke dopustili možnost razveze katoliških zakonov,³¹⁷ so v Avstriji vztrajali na nerazvezljivosti katoliških zakonov. Takšno stališče pa je bilo po mnenju Wilhelma Fuchsa »v kričečem nasprotju z nazori ljudstva, in sicer tako izobra enih kot manj izobra enih stanov«.³¹⁸

Sedmograške in ogrske poroke

Katoliški ločenci, ki so se želeli po ločitvi vnovič poročiti, so si poskušali pomagati z obhajanjem obstoječe zakonodaje. Ko je 26. novembra 1875 poslanec Josef Kopp v državnem zboru zagovarjal svoj osnutek zakona o reviziji poročnega prava v smislu njegove liberalizacije, je med drugim opozoril na eno izmed oblik zaobhajanja poročnega prava v Avstriji. Običajno naj bi namreč postalo, da (katoliški) zakonci, ki se po ločitvi od postelje in mize zaradi »zadržka katolištva« ne morejo v drugo poročiti (vse do smrti svojega partnerja), odhajajo v Cluj, kjer prestopijo v protestantsko ali unitarno cerkev, se razvežejo in potem ponovno poročijo. Kopp je v svojem govoru aludiral na t. i. »sedmograške poroke« (imenovane tudi »clujske poroke«), ki so se od konca šestdesetih let precej razširile in so postale glavna oblika, kako zaobiti neživiljenjsko poročno pravo v Avstriji.³¹⁹

Pravni temelj za t. i. »sedmograške poroke« je bila posebna konstitucija obeh protestantskih (luteranske in kalvinske) ter unitarne cerkve na Sedmograškem in velikih kompetenc cerkvenih sodišče omenjenih verskih skupnosti. Na Sedmograškem so bile obe protestantski in unitarna cerkev povsem enakopravne s katoliško že od konca 16. stoletja. Avtonomija obeh protestantskih in unitarne cerkve ni bila omejena tudi potem, ko je Sedmograška prišla pod Habsburžane. Jožefov poročni patent, ki so ga na Ogrskem in Sedmograškem vpeljali leta 1786, ni nikoli zaživel, Leopold II. pa je ga je moral preklicati. V zakonu XXXIV/1791 so jasno zapisali, da je ureditev poročnih zadev v jurisdikciji cerkvenih sodišč omenjenih cerkva. Pravica sedmograških cerkvenih sodišč, da razsojajo v poročnih zadevah, je bila priznana tako od avstrijske kot kasneje od ogrske vlade.³²⁰

Patenta, s katerim so v času neoabsolutizma razglasili ODZ na Ogrskem in Sedmograškem,³²¹ sta priznavala pravice in pristojnosti cerkvenih sodišč protestantov in unitarcev na Sedmograškem. Neokrnjene je pustila tudi nova ogrska zakonodaja po dualizmu. § 14 zakona LIII/1868 in § 36 zakona LIV/1868 sta potrjevala stare pristojnosti cerkvenih sodišč na Sedmograškem.³²² Toda za možnost razveze katoliških zakonov je bilo pomembno

³¹⁷ Prim.: Weber-Kellermann, *Die deutsche Familie*, str. 59.

³¹⁸ Wilhelm Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehelichung geschiedener österreichischer Katholiken*, Wien 1889, str. 19.

³¹⁹ Podrobno o »sedmograških porokah«: Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 21-51; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 80.

³²⁰ Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 21-31; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 81.

³²¹ Patent z dne 29. 5. 1853, RGBI 1853/99, in z dne 29. 11. 1852, RGBI 1852/246.

³²² Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 31-32; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 81.

določilo § 8 ogrskega interkonfesionalnega zakona LIII/1868, ki je določal, da konfesionalno načelo ni vezano na osebo, ki je zapustila določeno konfesijo: za katolike, ki so prestopili npr. v protestantizem, »zadržek katolištva« ni več veljal in so lahko svoj katoliški ali mešani zakon razvezali.³²³

To pravno situacijo so po letu 1868 začeli izrabljati avstrijski državljani (katoliki), ki so se želeli razvezati in ponovno poročiti.³²⁴ Kako so zaobšli zadržka katolištva in zakonske zveze? Najprej se je bilo treba pred cislajtanskim sodiščem ločiti od mize in postelje, nato prestopiti v protestantsko ali unitarno cerkev, si pridobiti ogrsko državljanstvo³²⁵ in se na Sedmograškem, v Cluju, kjer je bil sedež omenjenih cerkvenih sodišč, razvezati. Ponovna poroka razvezanega zakonca je lahko potekala v eni izmed sedmograških župnij, še večkrat pa kar na Dunaju – pred s strani ogrskih cerkvenih oblasti delegiranim evangeličanskim duhovnikom. Pogostnost porok pred delegiranim duhovnikom je bila posledica strahu pred učinki § 507 avstrijskega kazenskega zakonika.³²⁶ Ta je predpisoval kazen vsakomur, ki bi šel v tujino z namenom, da se tam poroči v nasprotju z določili domače zakonodaje.³²⁷

Celoten postopek je februarja 1877 v gosposki zbornici plastično opisal profesor Anton von Hye: »Če se želijo katoliški zakonci v drugo poročiti, lahko brez težav storijo tako (če le imajo dovolj denarja), da odložijo avstrijsko državljanstvo in v tujini prevzamejo drugega, se tam razvežejo in ponovno poročijo. Ko se vrnejo v Avstrijo, si lahko spet pridobijo prej le navidez odloženo državljanstvo in njihov zakon je pravno nedotakljiv. To velja tudi za Ogrsko. Prej so morali kandidati hoditi vse do Cluja in tam prestopiti med kalvince, sedaj pa hodijo v Bratislavo ali Šopron, kjer bodisi sprejmejo državljanstvo, ali pa – razen če niso bogati ali če jim javni položaj tega ne dopušča – zaprosijo za dopust, prevzamejo tamkajšnji domicil in se poročijo. Avstrijski pravniki in sodišča imajo glede veljavnosti teh porok različna mnenja. – Ali je normalno, da o najsvetejših zadevah vlada takšna nejasnost? Obstajajo zakonske skupnosti, nad katerimi visi Damoklejev meč, da bodo njihove otroke imeli za bastarde. Vendar to še ni najhujše. Popolnoma nesprejemljivo je, da je lahko mož, ki pogosto zaseda najvišja mesta v državi, po § 507 kazenskega zakonika obsojen zaradi prekrška sklenitve prepovedanega zakona v tujini in celo zaradi zločina bigamije.«³²⁸

Veljavnost »sedmograških porok«,«³²⁹ ki so bile v praksi dostopne le višjim družbenim slojem, sprva ni bila sporna. Toda zaradi zgražanja javnosti, ki se je z njimi prvič seznanila

³²³ Ibidem.

³²⁴ Prvo »sedmograško poroko« naj bi leta 1871 sklenila hči nekega uglednega dunajskega meščana. Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 52.

³²⁵ Slednjega je dobil vsak, ki je na Ogrskem prijavil stalno bivališče in je – četudi fiktivno – bival na Ogrskem vsaj šest tednov. Običajno je bilo prijavljanje stalnega bivališča v eni zmed občin bratislavske ali šopronske županije. Prim.: Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 21-22.

³²⁶ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 23, 34; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 81.

³²⁷ § 507 se je glasil: »Kdor njemu znan zakonit zadržek zakona zamolči in se poročiti da, preden je, kakor gre, spregled zadobil; ali kdor se v tujo deželo poda, ondî zakon sklenit, kateri po deželnih zakonih ni dopuščen, je kriv prestopka, in se kaznuje s hudim zaporom od treh do šestih mesecev, zapeljivca pa je vsigdar ojstreje kazniti. – Zapor naj se še tudi poostri, če se je eni strani zadržek zamolčal, in je ona tako bila po nedolžnem k ničnemu zakonu premotena«. Prim.: Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889.

³²⁸ Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

³²⁹ Po 1. 1. 1876, ko je na celotnem ozemlju nemškega rajha začela veljati nova poročna zakonodaja, so se pojavile tudi ti. »nemške poroke«. Šlo je za podoben postopek kot pri »ogrskih porokah«. Katolik, ki se je želel v drugo poročiti, si je moral pridobiti nemško državljanstvo, nato pa pred pristojnim nemškim sodiščem vložiti tožbo za razvezo zakona. V primeru, da se je v Avstriji že ločil od postelje in mize, je – po pridobitvi nemškega državljanstva – sprožil le postopek za spremembo ločitve v razvezo. Prim.: Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 84-91.

ob Koppovem predlogu v državnem zboru, je vlada morala reagirati. Po letu 1877 so avstrijska sodišča sedmograške poroke redoma razglašala za nične. 16. julija 1878 je ministrstvo za uk in bogočastje prepovedalo sklepanje porok pred delegiranimi evangeličanskimi duhovniki. 22. oktobra 1879 pa je sedmograške poroke (sklicujoč se na §§ 62 in 111 ODZ ter na razsodbo najvišjega državnega sodišča iz januarja 1879) razveljavil odlok ministrskega predsednika in notranjega ministra grofa Eduarda Taaffeja.³³⁰ »Neki cislajtanski katoliški soprogi, ki so bili ločeni od mize in postelje, preselili so se na Erdeljsko, da bi se izognili zadržku obstoječega zakona. Tam so prestopili k unitarski ali tudi evangelijsko-reformirani krivoveri, pridobivši si za ta slučaj ogrsko državljanstvo, in z dovoljenjem unitarske oziroma evangelijsko-reformirane zakonske sodnije sklenili nov zakon. Vrnivši se v Cislajtanijo zahtevali so, da se njihov zakon sklenjen na Erdeljskem, prizna državno-veljavnim. Taaffe je odgovoril: ne«.³³¹ Odlok je – v skladu s § 78 ODZ – delegiranim evangeličanskim duhovnikom pod kaznijo prepovedal sklepati poroke nekdanjih avstrijskih državljanov (katoličanov), ki so prevzeli ogrsko državljanstvo in prestopili v protestantizem zgolj zaradi razveze zakona. Hkrati je za neveljavne razglasil tudi zakone, ki so jih nekdanji avstrijski (novopečeni »ogrski«) državljani sicer sklenili na Ogrskem, a so se po poroki stalno naselili v Avstriji.³³²

Po izdaji Taaffejevega odloka je »privlačnost« sklepanja sedmograških (ogrskih) porok močno upadla. K temu je prispeval tudi novi ogrski zakon o državljanstvu (1879), ki je zaostregel pogoje za pridobitev ogrskega državljanstva. (Odslej ga je bilo mogoče pridobiti šele po petletnem bivanju na Ogrskem).³³³ Za sklepanje sedmograški porok so se tako odločali le ljudje, ki jih ni motil prevzem ogrskega državljanstva in domicil na Ogrskem. Ti so lahko s pridom izkoristili tudi luknjo v ogrskem zakonu o državljanstvu, ki je dopuščal (§ 8) možnost takojšnje pridobitve državljanstva preko adopcije.³³⁴

Po sprejemu novega ogrskega poročnega zakona 9. decembra 1894 (veljati je začel s 1. januarjem 1895), ki je uvažal obvezno civilno poroko in razglašal za razvezljive tudi katoliške zakone (§ 29),³³⁵ se je formalna možnost sklepanja »sedmograških« (»ogrskih«) porok bistveno povečala. Z uveljavitvijo novega zakona se je bilo namreč na Ogrskem mogoče direktno razvezati brez poprejšnjega ločitvenega postopka (v Avstriji) in konverzije v protestantizem oz. unitarstvo. Edini pogoj za razvezo (in ponovno civilno poroko) je ostalo le še ogrsko državljanstvo, ki pa ga je bilo še vedno moč pridobiti tudi z adopcijo.³³⁶ Toda zaradi nujnega prevzema ogrskega državljanstva, veljave Taaffejevega odloka (1879) in razsodb najvišjega sodišča, ki takšnih porok nekdanjih avstrijskih državljanov v Cislajtaniji ni

³³⁰ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 52-54.

³³¹ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 105; prim. tudi Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 51; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 82.

³³² Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 54.

³³³ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 70-76.

³³⁴ Ibidem; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 83-84.

³³⁵ Prim.: Moritz Csáky, Die römisch-katholische Kirche in Ungarn, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV., Die Konfessionen, Wien 1985, str. 289-301; Adriányi, Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn, str. 213-223.

³³⁶ Od konca stoletja je v Avstriji izšla cela vrsta brošur, ki so bralce seznanjale z ogrskim poročnim pravom in najhitrejšim načinom pridobitve ogrskega državljanstva z adopcijo. Avstrijski katolik, ki se je želel na hitro razvezati (in v drugo poročiti), je lahko prišel do ogrskega državljanstva preko adopcije – proti plačilu. Cene za posvojitve, ki so jih uboži ogrski plemiči celo oglaševali v časopisju, pa so bile precej visoke, tako da so lahko na ta način prišli do ogrskega državljanstva le premožnejši. Prim.: Ernst Gerö, Eheschliessungs- und Trennungsfreiheit, in Ungarn. Praktisches Wegweiser für Advokaten, Justiz- und Administrationsbehörden, Heiratslustige, insbesondere für geschiedene, oder beabsichtigende Ausländer katholischer Ehe, Budapest 1910.

priznavalo,³³⁷ se praksa sklepanja »ogrskih porok« ni preveč razširila. Do porasta »ogrskih porok« ni prišlo niti po razsodbi najvišjega državnega sodišča z dne 18. junija 1907, ki je v nasprotju s Taaffejevim odlokom in uveljavljeno sodno prakso razsodilo,³³⁸ da je treba – v skladu s haaške konvencijo o zakonskem pravu iz 12. junija 1902 – »zakone tujcev... presojati po ustreznih zakonih tujih držav«. ³³⁹ Ogrske poroke so še naprej ostale »dostopne« le redkim, finančno neodvisnim ljudem. Oktobra 1915, torej v teku vojne, je možnost »ogrskih porok« izkoristil celo šef generalštaba Franz Conrad von Hötzendorf, ki si je – po posredovanju nadvojvode Karla – za nekoliko sporno poroko s pravkar na Ogrskem razvezano Gino von Reininghaus pridobil posebno dovoljenje cesarja Franca Jožefa,³⁴⁰ četudi sam ni prevzel ogrskega državljanstva.³⁴¹ Velika večina od postelje in mize ločenih katolikov, ki so se želeli v drugo poročiti, pa se je morala zadovoljiti z življenjem v konkubinatu. Tipičen primer je bil npr. ljubljanski župan Ivan Hribar, ki je po ločitvi od svoje prve žene Emilije, roj. Griga dvajset let živel v konkubinatu s svojo nekdanjo kuharico Milico Goričanovo. Z njo se je v drugo poročil šele leta 1926, deset dni po smrti prve žene.³⁴²

Obnovitev zahtev po obvezni civilni poroki

Po sprejemu liberalne poročne zakonodaje na Ogrskem (1894) je bila Avstrija (Cislajtanijska) ena izmed redkih evropskih držav, ki je vztrajala na konfesionalnem

³³⁷ Deželno sodišče na Dunaju je še 12. februarja 1907 razveljavilo zakon neke bivše avstrijske državljanke, ki je po ločitvi od postelje in mize v Avstriji prevzela ogrsko državljanstvo in se na Ogrskem v drugo poročila z ogrskim državljanom. V razsodbi je sodišče poudarilo: »Der § 62. des a. b. G. B. ist aufgebaut auf den Grundsätzen der guten Sitten, daher von öffentlich rechtlichem Interesse; er enthält ein absolutes, indispensables Ehehindernis. Der Eheberberin mangelte bei Eingehung der zweiten Verbindung die persönliche Fähigkeit. Ausserdem wurde die ungarische Staatsbürgerschaft eingestandenermassen nur erworben, um das österreichische Gesetz zu umgehen; dazu kann aber das österreichische Recht niemals seine Hand bieten.« Prim.: Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, v: Voditelj v bogoslovni vedah, letnik XL, 1908, str. 286-287.

³³⁸ Razsodba je med drugim poudarila: »Ehen von Ausländern seien nach den betreffenden AuslandsGesetzen zu beurteilen, alle anderen Erwägungen müßten hinter diesem Prinzip umsomehr zurücktreten, als die Haager Eherechtskonvention auch dieses Prinzip zum Durchbruchbringe.« Prim.: Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, str. 286-287; prim. tudi Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 89.

³³⁹ Anton Stergar je iz razsodbe najvišjega državnega sodišča pretirano sklepal: »Odslej bodo vsi zakonski nezadovoljneži lahko leteli na Ogrsko in se tam dali po svoji volji ločiti in znovič poročiti; izvzeti bodo le siromaki, ki nimajo ob čem iti na Ogrsko. S tem je hotelo nadsodišče menda nadelati pot za bodoči civilni zakon, s katerim hočejo gotovi krogi osrečiti avstrijske narode.« Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, str. 286-287

³⁴⁰ Podrobneje o Hötzendorfovi poroki: Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 91-103.

³⁴¹ Po navedbi Josefa Redlicha naj bi cesar Conradu dejal: »Sie sind ja als Soldat auch Ungar, natürlich sollen Sie die Bewilligung bekommen.« Prim.: Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908-1919, II. Band 1915-1919, Bearbeitet von Fritz Fellner, Graz-Köln 1954, str. 62-63.

³⁴² Hribarjevega ločitvenega spisa mi v fondu Deželnega sodišča ni uspelo najti. Iz ohranjenih domovinskih listov je razvidno, da se je moral ločiti v prvem desetletju 20. stoletja. Pri ljudskem štetju leta 1900 je bil še vedno poročen z Emilijo, roj. Griga (1850-1926), medtem ko je pri štetju leta 1910 že vnesena oznaka: »gerichtlich geschieden«. Zaradi življenja v »konkubinatu« je bil Hribar deležen zgražanja s katoliške strani. Še posebej gorak mu je bil ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, ki je ki ga je ob sedemdesetletnici opomnil, da živi v grehu. 20. septembra 1921 je Jeglič v svoj dnevnik zapisal: »Iz Slovenca sem izvedel, da je pokrajinski namestnik Hribar včeraj izpolnil 70 let. Danes sem mu pisal: 'iskreno čestitam za to milost, želeč, da zadnja leta svojega življenja uporabite ne le v korist narodu, ampak tudi za svojo časno in večno srečo. Starost nam kliče v spomin besede: 'Memento mori!', da bi svoje življenje uravnavali na pot srečne smrti v božji milosti.' – To sem mu pisal, da ga nekoliko opozorim na njegovo življenje. Od prve žene je ločen, živi pa kar očitno z drugo, z njo hodi povsod, tudi na službenih potih. Skrajna nesramnost! Veliko pohujšanje! Ne kaže nastopiti zoper njega javno in službeno, pač pa naj javnost izve, da sem ga privatno posvaril.« (Jeglič, Dnevnik, 21. 9. 1921). Mesec in pol kasneje je Jeglič dnevniku zaupal:

poročnem pravu.³⁴³ Na prelomu stoletja je bilo avstrijsko poročno pravo v resnici kuriozum, primerljiv le še z razmerami v Španiji, zato so se v javnosti okrepile zahteve po celoviti reformi občega državlanskega zakonika. Liberalni zagovorniki reforme poročnega prava so sprva – podobno kot v šestdesetih in sedemdesetih letih – operirali predvsem z ustavnopravnimi argumenti. V nasprotju s stališči najvišjega državnega sodišča so mnogi menili, da je konfesionalno poročno pravo, vsebovano v ODZ (zlasti člen 111), v nasprotju z državnim temeljnim zakonom o pravicah državljanov, saj da ne zagotavlja enakosti pred zakonom. V tem smislu sta oktobra 1901 poslanca Vogler in Tschann v poslanski zbornici stavila predlog spremembe členov 63, 64 in 111 ODZ, ki je bil identičen z zakonskim osnutkom, ki ga je poslanska zbornica sprejela že v letu 1876.³⁴⁴ Kmalu pa so v javni razpravi prevladali etični, nravstveni in socialni argumenti. V prvi številki četrtega letnika ženskega lista Slovenka (1900) je Danica [Elvira Dolinar] v članku Svobodna ljubezen in zakon³⁴⁵ ugotavljala: »Vkljub največji svobodi v izbiranju zakonskega druga, vkljub najvestnejšega plemenskega izbora (Zuchtwahl) se bodo pa vendar vedno primerjali i slučaji medsebojnih zvez, v kojih zakonci nikakor ne bodo našli zaželjene harmonije, bodisi da sta se varala že uže pri izbiranju, bodisi da sta se šele pozneje divergujoče razvila, da sta moral nastati razkol med njima. V takem slučaju jima mora biti svobodna ločitev brez vsih zlih posledic, kajti naravnost kruto je vezati siloma dva človeka, ki si v vsem docela nasprotujeta; kajti zakon, v katerem zakonca ne harmonirata, ni več zakon.«³⁴⁶ Podobna stališča so zagovarjali zlasti v 9. aprila 1904 na Dunaju ustanovljenemu Društvu katoliških ločencev (Verein katholisch geschiedener Eheleute),³⁴⁷ ki si je najbolj goreče prizadevalo za razveljavitev člena 111. Zlasti v socialističnem delavskem in ženskem gibanju pa so

»Dne 14. XI. sem se moral zvečer vdeležiti 'Žalnega orkestra' po kralju Petru. Prireditelj je bila zelo resna. Razen ene Foersterjeve pesmi, so peli kompozicije v stilu pravoslavne cerkve. Meni so se dozdevale lepe, segajoče v srce, primerne, drugim so se dozdevale dolgočasne. Prišel je tudi pokrajinski namestnik Hribar s svojo concubino – imel je toliko takta, da mi je ni predstavil.« (Jeglič, Dnevnik, 14. XI. 1921). Ob koncu leta 1922 pa je Jeglič spet zapisal: »V nedeljo smo praznovali rojstni dan kralja. V stolnici je bila zelo spodobna slovesnost. Namestnik me je povabil h kosilu. Ker sem izvedel, da njegove priležnice ne bo zraven, sem se odzval. Zvečer je bil koncert Glasbene Matice, ki obhaja 50-letnico ustanovitve. Pod vodstvom Hubada so krasno zapeli. Namestnik Hribar je prišel s svojo konkubino, ki je na prvem mestu sedela. Jaz sem se mu ogibal, nisem je pogledal. Poprašujem se, ali smem še dalje molčati, ker je skandal javen? In kaj bo, ako ta nesrečni Hribar umrje, pa cerkvenega pogreba ne bom mogel dopustiti? Nekoliko mislim, da bi mu v novem letu zadevo razložil kar natanko, ne več prikrito, kakor do sedaj.« (Jeglič, Dnevnik, 19. 12. 1922). Hribarjeva prva žena Emilija je umrla 19. 3. 1926 v ljubljanski mestni ubožnici na Japljevi ulici 2. 28. 3. 1926 se je Hribar v drugo poročil s svojo »konkubino« Milico Goričano.

³⁴³ Dr. L. v. Mitteis, Die Reformbedürftigkeit des österreichischen Ehegesetzes, v: Neue Freie Presse, 21. 1. 1906 (Morgenblatt).

³⁴⁴ Toda zaradi do skrajnosti zaostrenih nemško-čeških odnosov, ki so kmalu eskalirali v (obnovljeni) obstrukciji, njun predlog ni vzbudil skoraj nobene pozornosti. Enquete, str. 27-28; Voglerjev predlog omenja tudi Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912, str. 8.

³⁴⁵ Slovenka, IV., 1900, št. 1; prim. tudi Sabina Ž. Žnidaršič, Ora et labora – in molči, ženska!, cf*, Ljubljana 2000, str. 64.

³⁴⁶ Danica [Elvira Dolinar], ki je menila, da postaja v državah, »kjer so ločitve dovoljene«, zakonska zveza »blažja, plemenitejša, idealnejša«, je bila seveda deležna ostrih kritik v katoliškem časopisju. Prim.: Slovenec, 24. 2. 1900; glej tudi Nina Vodopivec, Ivanka Anžič Klemenčič, v: Splošno žensko društvo 1901-1945. Od dobrih deklet do feministk, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, Ljubljana 2003, str. 296.

³⁴⁷ Društvo so ustanovili 9. aprila 1904, statute pa so mu potrdili avgusta 1904. Po navedbah njegovega predsednika Fritza Riedererja z začetka leta 1905 naj bi društvo štelu med 200 in 400 tisoč članov. (Riederer je pri tem imel v mislih okoli 200.000 uradno in še enkrat toliko dejansko ločenih katoliških zakoncev v Avstriji). Društvo je imelo svoje izpostave v vseh večjih mestih Avstrije. Dunajska izpostava naj bi štela 38.000 in graška 8.000 članov. Društvo je izdajalo svoj list Blätter der Geschiedenen. Prim.: Enquete, str. IV., 2-3, 17, 129, 186; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76.

vedno bolj opozarjali tudi na socialne in gospodarske razsežnosti problema. Ob padanju števila sklenjenih zakonskih zvez in sočasnem hitrem naraščanju števila ločitev (katoliških) in razvez (nekatoliških) zakonov, ki ga je od konca 19. stoletja beležila avstrijska statistika v vseh avstrijskih deželah in pri vseh družbenih slojih (zlasti med delavstvom in meščanstvom po premoženju),³⁴⁸ se jim je zdela zgolj reforma ločitvenega prava preozka. Ob uvedbi obvezne civilne poroke in možnosti razvez katoliških zakonov so predlagali celovito reformo ODZ, s katero naj bi predvsem izboljšali pravni položaj zakonskih žensk (in ločenk). Splošno avstrijsko žensko društvo (Allgemeine österreichische Frauenverein)³⁴⁹ je tako leta 1904 malo pred tem ustanovljeni komisiji za revizijo ODZ³⁵⁰ poslalo peticijo, s katero se je zavzelo ne le za uvedbo civilne poroke in možnost razveze katoliških zakonov, ampak za zakonsko priznanje konkubinata, pač v smislu zagotovitve pravic »konkubin« do primernega vzdrževanja in dedovanja.

Vsa različna stališča so prišla do polnega izraza v anketi o reformi poročnega prava,³⁵¹ ki jo je (v sodelovanju z Društvom katoliških ločencev) med 27. januarjem in 24. februarjem 1905 izvedla Kulturno politična družba (Kulturpolitische Gesellschaft).³⁵² Vodstvo društva je k sodelovanju v javni anketi povabilo vrsto znanih dunajskih intelektualcev različnih političnih usmeritev. Med njimi so prevladovali liberalno usmerjeni pravniki in visoki državni uradniki, ankete pa sta se udeležila tudi dva znana katoliška intelektualca in nekaj eminentnih predstavnic ženskega gibanja.³⁵³

Razen obeh katoliških udeležencev ankete, Adolfa Letha in Victorja Kienböcka, ki sta ognjevitno zagovarjala načelo nerazvezljivosti katoliških zakonov,³⁵⁴ se je velika večina udeležencev ankete zavzela za čimprejšnjo reformo poročnega prava v Avstriji. Sodelujoči člani Društva katoliških ločencev so v prvi vrsti zahtevali ukinitve § 111 ODZ in uveljavitev razvezljivosti katoliških zakonov. Predsednik društva Fritz Riederer, ki je v členu 111 videl

³⁴⁸ Prim.: Waltraud Heindl, *Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems*, v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 33, 1980, str. 219–246.

³⁴⁹ Leta 1893 ustanovljeno Splošno žensko društvo je bilo prva ženska organizacija v Avstriji. Med prominentnimi članicami so bile Auguste Fickert, Marie Schwarz in Rosa Mayreder. Društvo je bilo nestransko in je bilo odprto tako za socialdemokratsko kot krščansko socialno orientirane ženske. Prim.: Waltraud Heindl, *Frau und bürgerliches Recht. Bemerkungen zu den Reformvorschlägen österreichischer Frauenvereine vor dem Ersten Weltkrieg*, v: *Politik und Gesellschaft im Alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum Geburtstag*, Hrg. Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Band I, Wien 1981, str. 136–139; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 77.

³⁵⁰ Komisijo za revizijo ODZ, ki naj bi zakonik »prilagodila spremenjenim gospodarskim in družbenim razmeram«, so na pobudo nestorja avstrijskega pravoznanstva, predsednika najvišjega državnega sodišča dr. Josefa Ungerja ustanovili maja 1904 pri pravosodnem ministrstvu. Prim.: Heindl, *Frau und bürgerliches Recht*, str. 135.

³⁵¹ Prim.: *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Ehegesetzes* (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905), Wien 1905.

³⁵² Kulturno politična družba, ki jo je leta 1902 ustanovila skupina dunajskih socialno liberalno usmerjenih intelektualcev z dr. Robertom Scheuom na čelu, je v obliki javnih anket izvajala neodvisne raziskave o vitalnih družbenih problemih, kot npr. o reformi kazenske zakonodaje, državnem subvencioniranju umetnosti, reformi srednjega šolstva itd. Nekatero družbino ankete so imele velik vpliv na pripravo potrebnih sodnih in pravnih reform ter na spremembo vladne politike. Ena izmed njenih najodmevnejših anket je bila prav anketa o reformi poročnega prava. Prim.: John W. Boyer, *Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism: A Commentary from 1905*, v: *The Journal of Modern History*, Vol. 50, No. 1, 1978, str. 72–102.

³⁵³ Boyer, *Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism*, str. 87.

³⁵⁴ Adolf Leth je menil: »Die Ehe kann nicht gelöst werden, weil sie eben mehr als ein Vertrag ist, weil sie eben ein Sakrament ist.« Dr. Victor Kienböck pa je poudaril: »So lange der Staat auf dem Standpunkte der Ehe als der staatlich anerkannten, staatlich legitimierten, die Gesellschaft begründenden Form der Geschlechtsgemeinschaft steht, dann muß die Unauflöslichkeit der Ehe statuiert werden...« Prim.: *Enquete*, str. 233, 236 (Leth); 79–82; 84 (Kienböck).

»nasilje nad človekovimi pravicami« najhujše vrste, je menil, da je člen 111 neetičen, saj da je veliko bolj moralno razvezati spodletel zakon, kot pa ohranjati zakonsko zvezo od postelje in mize ločenih zakoncev. Z ločitvijo naj bi se namreč »vez« med zakoncema popolnoma pretrgala (edino, kar ju še povezuje, je to, da mora en zakonec plačevati alimente), toda zaradi § 111 si ločena zakonca ne moreta ustvariti novega »ognjišča«. Absolutni zadržek katolištva, vsebovan v § 111, sili ločene zakonce, da živijo v konkubinatu, s tem pa so izpostavljeni hudemu socialnemu pritisku, ki je še zlasti krut do »žena« (konkubin) in (nezakon-skih) otrok.³⁵⁵

■ Za nekatere druge razpravljalce, med njimi so prevladovali pravniki, so bili sporni tudi nekateri drugi členi ODZ. Državnozbornski poslanec dr. Ludwig Vogler se je tako – kot oktobra 1901 v poslanski zbornici – zavzel za revizijo (oz. odpravo) §§ 63, 64 in 111 ODZ. Menil je, da je zahteva po razvezljivosti katoliških zakonov popolnoma upravičena, toda hkrati je predlagal, naj razveze ne bi bile prelahko dosegljive. »Zakon ni čebelnjak, v katerega lahko pri enih vratih vstopiš in pri drugih izstopiš. Z dovolitvijo razveze zakona naj bi ustvarili možnost, da se v najtežjih primerih, ko je skupno življenje za zakonca postalo neznosno in nemogoče..., tak zakon pripelje do popolne ločitve.«³⁵⁶ Za določujočo navedbo »upravičenih razlogov« za razvezo zakona (pač po francoskem, nemškem in ogrskem zgledu) se je v razpravi zavzela tudi velika večina drugih razpravljalcev. (Dr. Moritz Benedikt je menil, da bi morali razvezo zakona nujno dovoliti v primerih »izrojenosti«: pri zločincih, patološko obremenjenih ljudeh in obolelih za težkimi nalezljivimi boleznimi).³⁵⁷ Precej osamljeno je bilo stališče Gustava Scheua, ki je zagovarjal načelo absolutne razvezljivosti zakonov: »Ne smemo pozabiti, da je tudi pri sklepanju zakonov najvišji princip svoboda. Zakaj naj bi ta princip svobode veljal le pri sklepanju zakonov, ne pa tudi pri ločevanju?«³⁵⁸

Posamezni razpravljalci so se dotikali tudi nekaterih drugih perečih problemov poročne zakonodaje v Avstriji. Znani mirovnik Alfred Fried iz Berlina je med drugim opozoril, da je z nepriznavanjem zakonov, ki so jih v tujini povsem pravilno sklenili (nekdanji) avstrijski državljani, avstrijsko poročno pravo v popolnem nasprotju s haaško konvencijo o zakonskem pravu iz leta 1902.³⁵⁹ Predsednik Kulturno politične družbe Robert Scheu je navrgel tezo, češ da »je nasprotje med katolicizmom in nekatolicizmom v bistvu nasprotje med interesi moškega in ženske« in da je t. i. katoliško stališče v bistvu »žensko stališče«.³⁶⁰ Socialdemokrat Jakob Brod pa je obstoj instituta »zakona« povezal z obstojem kapitalistične družbe: »Dokler obstoji naša današnja kapitalistična družba, ki je le druga oblika starega barbarstva, se bo ohranilo tudi barbarstvo zakona. Šele če zmaga socializem, se bo uveljavil premišljen zakon, v katerem živijo drug z drugim tisti, ki se ljubijo – in v trenutku, ko se ne ljubijo več, odidejo vsak na svojo stran.«³⁶¹

■ Medtem ko se je večina moških udeležencev ankete osredotočila na vprašanje nujne reforme ločitvenega (razveznega) prava, so zlasti ženske udeleženke opozarjale, da bi lahko bila ločitvena zakonodaja, ki ne bi vsebovala posebnih zaščitnih določil za poročene ženske,

³⁵⁵ Enquete, str. 17-20; 71. Leopoldina Palletta, članica Društva katoliških ločencev iz Gradca, je v nepopustljivosti katoliške cerkve pri obrambi § 111 videla razlog, da se je veliko članov društva »upravičeno« pridružilo gibanju Los von Rom. (Prim.: Enquete, str. 68-70).

³⁵⁶ Enquete, str. 22-28.

³⁵⁷ Enquete, str. 47-52.

³⁵⁸ Enquete, str. 60-64.

³⁵⁹ Enquete, str. 177-178.

³⁶⁰ Enquete, str. 3-4, 16

³⁶¹ Enquete, str. 21.

slabša od obstoječe.³⁶² Grete Meisel-Hess, nauglednejša predstavnica ženskega gibanja, ki je sodelovala v anketi,³⁶³ je želeno reformo presojala z zornega kota meščanske žene, ki ni bila ekonomsko samostojna in za katero bi lahko ločitev (razveza) pomenila korak v socialno negotovost. Menila je, da zakonodaja sicer ne bi smela prepovedovati razvez zakona, da pa bi morala nova zakonodaja obvezno vsebovati dolžnost moža, da skrbi za svojo razvezano ženo in otroke ter natančno določiti razloge za razvezo zakona. (Brez utemeljenega razloga naj razveza ne bi bila možna). Iz istih razlogov je odločno zavrnila idejo o t. i. »začasnih porokah« (Ehen auf Zeit), ki jo je razvil angleški pisatelj George Meredith: »Če bi lahko po desetletni pogodbi mož odpovedal zakon kot kakšno stanovanje, ki mu ni več pogodu, bi to privedlo do tega, da bi bila žena brezpogojno na slabšem.«³⁶⁴

Kamilla Theimer, ki so jo na Slovenskem bolj spoznali šele ob njeni aferi z Janezom Evangelistom Krekom, se je – kot je poudarila – ankete udeležila v prvi vrsti kot ženska (in ne kot katoličanka). Načelno se je zavzela za sprejem novega, interkonfesionalnega poročnega prava (slednji naj bi bil kulturna potreba), ki bi uzakonil obvezno civilno poroko, toda hkrati je – s stališča žene – nastopila proti radikalnim posegom v ločitveno oz. razvezno pravo. Če bi reforma uvedla razvezo, ki bi bila odvisna od svobodne volje enega izmed zakoncev (kot je predlagal Gustav Scheu), bi ceho plačala žena, kar naj bi se kazalo tudi v ZDA. Zakon bi moral nujno vsebovati natančno določeno razvezne razloge, pri čemer bi moral izhajati iz interesa žene in otrok. Theimerjeva je predlagala tudi širšo reformo ODZ glede odnosov med spoloma. Opozorila je na vrsto določil ODZ, ki so uzakonjala podrejen položaj žene nasproti možu, kot npr. pravico moža, da ženi prepove, da bi se zaposlila, da izbere kraj bivanja družine in da upravlja z ženinim premoženjem. Menila je, da bi bilo ob reformi ločitvenega prava potrebno izvesti tudi ustrezno reformo lastninskega prava.³⁶⁵

Tudi Henriette Herzfelder, ki je sicer bila najbolj bojovita ženska udeleženka ankete, je še bolj kot Kamilla Theimer z vsemi topovi udarila po avstrijskem ODZ. Do vprašanja razvez katoliških (in mešanih) zakonov ni zavzela jasnega stališča, toliko jasneje pa je poudarila nujnost celovite reforme ODZ v smislu ženske emancipacije. Nevzdržno se ji je zdelo, da ODZ žensko obravnava kot »nemočno, nezrelo kreaturo, ki jo mora voditi mož«.³⁶⁶ V svojih stališčih je izhajala iz zornega kota meščanskih poročenih žensk, medtem ko se stališč naraščajočega števila nameščenk in delavk ni dotikala. Za njo je bila primarna družbena vloga vsake ženske vloga zakonske žene in matere, kar pomeni, da njeno zagovarjanje pravic žensk ni bilo preradikalno.³⁶⁷

Od znanih udeležencev ankete so bila nadvse zanimiva stališča Sigmunda Freuda, ki je organizatorjem ankete poslal pisni odgovor (prebrali so ga 8. februarja 1905).³⁶⁸ Na anketno vprašanje: »Ali naj bo zakon nerazvezljiv? Tudi po dejanski ločitvi?«, je Freud povsem nedvoumno odgovoril: »Nerazvezljivost zakona nasprotuje pomembnim etičnim in higienskimi načelom in psihološkim izkušnjam. Še posebej nepravilna je do žensk, ki so zaradi naravnih okoliščin prisiljene vstopiti v zakon v rani mladosti, ko so za zakon duševno popolnoma nez-

³⁶² Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 88-89.

³⁶³ Grete Meisel-Hess je kasneje postala pomembna članica Zveze za zaščito mater (Bund für Mutterschutz), vplivnega združenja za ženske pravice, ki ga je leta 1905 v Berlinu ustanovila Helene Stöcker. Prim.: Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 88-89.

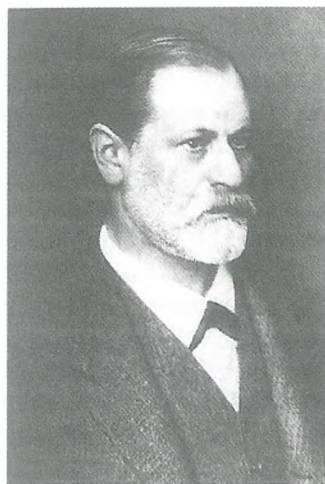
³⁶⁴ Enquete, str. 15.

³⁶⁵ Enquete, str. 86-95; Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 89-90.

³⁶⁶ Enquete, str. 210-219; Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 90.

³⁶⁷ Enquete, str. 210-219.

³⁶⁸ Enquete, str. 76-77; Freudov odgovor je ponatisnjen tudi v prilogi Boyerjevega članka Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 99-102.

Sigmund Freud

rele, in ki so zaradi družbenih pričakovanj prisiljene vstopiti v zakon brez poznavanja ljubezenskega življenja.«³⁶⁹

Freudu se je zdela »sukcesivna poligamija« (torej možnost razveze in vnovične sklenitve zakona) povsem združljiva s kulturnimi normami moderne družbe, saj bi uzakonitev možnosti razveze deloma pomenila zgolj sankcioniranje obstoječih razmer. Za reformo poročne zakonodaje v smislu možnosti razveze zakona pa se je Freud zavzel tudi zaradi negativnih posledic spolne vzdržnosti: »Zagovarjam stališče, da lahko le neznatna manjšina srečno konstituiranih ljudi izvaja spolno abstinenco brez škode... Za veliko večino pa je spolna abstinenca preko daljšega življenjskega obdobja skoraj nemogoča.«³⁷⁰ Spolna potlačitev naj bi obvezno povzročala najrazličnejše oblike nervoz in imela tudi druge psihične posledice. Za moške z normalnim spolnim življenjem, še zlasti, če se ukvarjajo z intelektualnim delom, naj ne bi predstavljala večjega problema lečasna spolna vzdržnost. Daljša spolna abstinenca pa naj bi jim povzročala hude posledice, saj naj bi vse svoje psihične moči porabili za boj proti skušnjavi, pri tem pa izgubljali energijo in potrebno samozavest.³⁷¹ Enako hude naj bi bile psihične posledice spolne vzdržnosti pri ženskah, saj naj bi bil del »kultiviranih žensk« že obsojen na frigidnost.

Ob zaključku ankete je Kulturno politična družba sprejela resolucijo (30. marca 1905), ki se je – v skladu s predlogom poslanca Voglerja – povsem nedvoumno zavzela za čimprejšnjo reformo poročne zakonodaje:

»Reforma avstrijskega poročnega prava je neizgibna, nujna naloga zakonodaje, s katero ni mogoče odlašati do splošne revizije občega državlanskega zakonika. Reformo je treba izvesti tako, da se vzpostavi enotno državno poročno pravo in da se še posebej ukinejo verski zadržki verske različenosti, višje posvetitve, zakonske vezi in katolištva, in da se pod ustreznimi pogoji, najmanj enakimi kot pri nekatoliških zakonih, omogoči razvezljivost zakona.«³⁷²

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ Ibidem.

³⁷¹ Že pred Freudom je podobno stališče zagovarjal psiholog dr. Wilhelm Stekel. Sklicujoč se na stališče Richarda Kraft-Ebinga je menil, da je seksualna abstinenca enaka onaniji in pogost vzrok za težke živčne bolezni. Prim.: Enquete, str. 66.

³⁷² Enquete, str. V.

Kulturni boj

Kmalu po objavi resolucije in ankete se je začel uresničevati poziv, ki ga je v teku anketnih razprav na prisotne in širšo javnost naslovil poslanec Julius Ofner: »Vsi, ki priznavajo, da današnje poročno pravo duši socialni institut [zakona], se morajo povezati, saj lahko obstoječe avstrijsko poročno pravo izniči le močna sila.«.³⁷³ Že poleti 1905 je na državni zbor in pravosodno ministrstvo naslovila peticijo za reformo poročnega prava Zveza avstrijskih ženskih društev (Bund österreichischer Frauenvereine), ki so jo na pobudo Marianne Hainisch ustanovili leta 1902 kot nekakšno krovno organizacijo nestranskih ženskih društev.³⁷⁴ V peticiji je Zveza med drugim zahtevala uvedbo obvezne civilne poroke in možnost za razvezo katoliških zakonov že na podlagi »nepremostljive zoprnosti«.³⁷⁵ Peticija je zahtevala izboljšanje položaja tistih žensk, ki so bile ločene po svoji krivdi. Tudi njim naj bi (če bi bile brez sredstev) moške po ločitvi zagotavljali primerno preživnino, upravičene pa naj bi bile tudi do dela skupnega premoženja.³⁷⁶

V skladu z resolucijo, ki so jo konec marca sprejeli udeleženci ankete, je jeseni 1905 Društvo katoliških ločencev sprožilo široko zastavljeno in dobro organizirano akcijo javnih zborovanj in zbiranja podpisov za razvezljivost katoliških zakonov,³⁷⁷ ki so jo pozorno spremljali tudi v slovenskem katoliškem tisku: »Društvo 'katoliških' ločenih zakoncev hoče na vsak način izsiliti preosnovo državnega zakonskega prava v tem zmislu, da se odstrani iz njega krščanski pečat in uvede t. zv. civilni zakon. Glavne točke te preosnove bi bile: 1. Zakoni se ne sklepajo več v cerkvi (vsaj pred državo veljavni ne; na Ogrskem in Francoskem je celo pod kaznijo prepovedano poročiti se prej v cerkvi, kakor pred državnim uradnikom, sicer je cerkvena poroka zasebna stvar ali bolje 'parada' poročencev), ampak pred državnim uradnikom – v kaki zakajeni pisarni. S tem je zakonu odvzet vsak višji pomen, odvzeta mu je vsa poezija, in je potisnjen do suhoparne juridične formalnosti. 2. Judje se bodo smeli neovirano ženiti s kristjani; krščanska kri Judom od nekdaj diši, zato se Izrael zelo poteguje za reformo kat. zakona... 3. Propadli in odpadli katoliški duhovniki in redovniki se bodo smeli ženiti – po zgledu Martina Lutra. 4. Poglavitno pa je, da se odpravi nerazvezljivost zakonske zveze ter ločeni lahko vsak čas sklenejo nov zakon. – Zagovorniki preosnove so se požurili in začeli zbirati podpise, zlasti po mestih. Uredništva liberalnih listov, razne gostilne, agentje in luteranski predikantje so se hitro zavzeli za to stvar in kjer ni drugače šlo, poslužili so se laži in zvijače – saj liberalni smoter posvečuje sredstva. Nabralo se bojda krog 300.000 podpisov, morda tudi več.«³⁷⁸

Akcijo Društva katoliških ločencev je dejavno podprla vrsta drugih društev, strokovnih organizacij in znanih posameznikov iz kulturnega in političnega življenja, tako da je do začetka leta 1906 uspelo zbrati več sto tisoč podpisov. Novembra 1905 je akcijo s posebno resolucijo podprla odvetniška zbornica Češke (v njej so zahtevali ukinitve §§ 63, 64 in 111 ODZ),³⁷⁹ konec januarja 1906 pa je začelo zbirati podpise pod peticijo za temeljito reformo

³⁷³ Enquete, str. 228-232.

³⁷⁴ Heindl, Frau und bürgerliches Recht, str. 133, 135-136.

³⁷⁵ Heindl, Frau und bürgerliches Recht, str. 140-145.

³⁷⁶ Ta zahteva je bila uperjena zoper diskriminatorni §. 1237 ODZ, ki je določal, da v zakonu, če ni posebnega dogovora, obdrži vsak »soprog lastnino svojega premoženja«. V drugem odstavku je določal, da pri tem, kar eden soproga v zakonu pridobi, nima drugi soproga nikake deležnosti. »V dvomu se domneva, da je pridobitev soprogovala«. Prim.: Fran Mohorič, Stališče ženske v avstrijskem pravu, v: Slovenski pravnik 1915, str. 164.

³⁷⁷ Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76.

³⁷⁸ F., K., Razporoka in svobodna šola, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906, str. 220-222.

³⁷⁹ Marianne Tuma von Waldkampf, Zur Reform des österreichischen Eherechts, Leipzig 1907, str. 14.

poročnega prava še praško žensko društvo Frauenfortschritt.³⁸⁰ Akcijo so ves čas odločno podpirali zlasti vsenemško usmerjeni državnozborski poslanci (Derschatta, Tschan, Voelkl, Noske, Eisenkolb, Wrabetz, Iro, Ellenbogen, Resel in Malik), ki so februarja 1906 izdali oklic: »Someščani! Med vsemi državami na svetu ima Avstrija najbolj nazadnjaško postavbo o zakonu. Zbralo se je na tisoče katoličanov, ki zahtevajo reformo katoliškega zakona. Zahtevamo le, kar je uvedeno že po vseh kulturnih državah, namreč da zopet lahko sklenejo zakon ločeni katoličani!«.³⁸¹

Razsežnosti gibanja, ki so ga javno podpirali tudi »vsenemški« zagovorniki gibanja Los von Rom, so vnesle nemir v katoliški tabor. Toda avstrijski episkopat je reagiral šele potem, ko so se novembra 1905 v justičnem odseku državnega zbora (predsedoval mu je slovenski liberalni poslanec dr. Andrej Ferjančič) poenotili o predlogu poslanca dr. Tschana, ki je predvidel možnost vnovične (civilne) poroke od postelje in mize ločenih katoličanov.³⁸² »Čim se je izvedelo, da je ta reformni načrt v justičnem odseku že toliko dozorel, da se bode o njem v doglednem času že lahko meritorno razpravljalo v parlamentu, je bil ves klerikalni Izrael pokonci.«³⁸³ Novembra 1905 so se na Dunaju na peti splošni avstrijski katoliški konferenci zbrani škofje odločili, da bodo z organizirano protiakcijo odločilnim krogom v državi jasno dokazali, da velika večina avstrijskih katoličanov podpira »zadržek katolištva« in nerazvezljivost zakona³⁸⁴ in da so argumenti Društva katoliških ločencev neutemeljeni. »Kot najvažnejši dokaz navajajo nasprotniki veliko število konkubinatov, v katerih žive ločeni zakonci, ki se ne smejo zopet ženiti, torej je moralna potreba za dotične stranke in za državo samo, da se ti konkubinati pozakonijo, t. j. da se s civilnim zakonom dovoli razporoka in sklenitev novih zakonov. A ta razlog je piškav. Civilni zakon prvič pred vestjo in pred Bogom ne more nikdar divjega zakona spremeniti v pravi zakon, k večjemu pokrije nenravno goloto na zunaj s plaščem legalnosti, drugič je pa prazna utopija, da bi civilni zakon zmanjšal ali celo odpravil konkubinate, ampak le omaja zakonsko zvezo in pospeši prelomitev zakonske zvestobe ter dosledno vodi do popolnega razpada zakonske zveze sploh. Človeški razbrzdanoosti, ki jo imenujejo 'sloboda', postane sčasoma tudi civilni zakon nadležen in nepotreben, zato je preč tudi ž njim. Dokaz za to nam je stara rimska država in pa današnja Francija.«³⁸⁵

Februarja in marca 1906 so se po vseh večjih mestih monarhije »vršili številno obiskani protestni shodi na veliko jezo rdečih zagovornikov 'proste ljubezni' ter duševno zaspane in npravno gnile buržuazije.«³⁸⁶ »Duhovščina je uprizorila po vsej Avstriji pravcato križarsko vojno proti napovedani reformi državlanskega zakonika.«³⁸⁷ Akcija zbiranja podpisov zoper »razkristjanjenje zakonske zveze« je v vseh avstrijskih deželah odlično napredovala. Od slovenskih dežel je bila še posebej uspešna v ljubljanski škofiji, saj se je zanj odločno zavzel ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. V nedeljo, 18. februarja 1906, so v vseh cerkvah na Kranjskem duhovniki »grmeli proti onim brezbožnikom, ki so stegnili pregrešne

³⁸⁰ Tuma von Waldkampf, *Zur Reform*, str. 16.

³⁸¹ Slovenec, 2. 3. 1906.

³⁸² Slovenski narod, 22. 2. 1906.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ »Na Dunaju so se zbrali škofje, ki so prokleli nameravano reformo zakonskega prava in pozvali na najodločnejši odpor in boj proti tej nakani vse pravoverne katolike. Izdali so se posebni kolic, podpisani od raznih klerikalnih kapacitet, med katerimi seveda tudi ni smel manjkati dr. Šusteršič, na dobro in verno katoliško ljudstvo, naj z vso odločnostjo protestuje proti nameravanemu atentatu na sveti katoliški zakon.« Slovenski narod, 22. 2. 1906; prim. tudi: Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 76.

³⁸⁵ F., K., *Razporoka in svobodna šola*, v: *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 1906, str. 220-222.

³⁸⁶ Ibidem.

³⁸⁷ Slovenski narod, 22. 2. 1906.

svoje prste proti svetosti katoliškega zakona. V najtemnejših barvah so se slikale ljudstvu posledice nameravane reforme in pri tem se prečastiti božji namestniki tudi niso strašili se posluževati očitih laži. – Tako so na primer pripovedovali v veliko zgražanje neukega ljudstva, da se namerava uvesti tak zakon, ki bo trajal samo dve do tri leta; ako se bo mož naveličal svoje žene, jo bo pahnil od sebe, jo z otroki vred prepustil bedi, sam si bo pa vzel drugo. Ko so s takimi in enakimi bajkami nahujskali ljudstvo, so jeli nabirati med njim podpise za protestno izjavo proti nameravani reformi. In sedaj lazijo cerkovniki in razni drugi farški agitatorji od hiše do hiše, od rodbine do rodbine in beračijo podpisov. Zlasti so se spravili na ženske, ki so najložje dostopne njihovim lažem in farbanjem, da bodo baš ženske najbolj usmiljenja in obžalovanja vredne stvarce pod božjim solncem, ako se izvede reforma državljanskega zakonika. No, a tudi otrok ne zaničujejo pri nabiranju protestnih podpisov, dasi pravijo, da naj dotične izjave podpišejo samo osebe, ki so že dovršile 14. leto. Tako so na primer morale na tukajšnjem zavodu mater Uršulink podpisati protestno izjavo celo deklice 10 do 12 let.«³⁸⁸

Celotno akcijo je budno spremljal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je 10. marca 1906 svojemu dnevniku zaupal: »Protestni podpisi zoper razdružitev zakona prav dobro napredujejo... Uradniki in učitelji slabo podpisujejo; pristaši Naroda se branijo in ne marajo... Na prižnici in pri shodih se ljudstvo podučuje.«³⁸⁹ V njegovi režiji (in režiji prvaka SLS dr. Ivana Šusteršiča) se je 11. marca 1906 odigral tudi dobro obiskani protestni shod katoliškega ženstva v veliki dvorani Uniona (po navedbah Slovencev naj bi se ga udeležilo okoli 3000 žena), ki je pomenil vrhunec »slovenske« katoliške akcije proti »razporoki«.

Glavne ženske govornice, tako iz meščanskih kot delavskih vrst, so v svojih nastopih jasno demonstrirale svojo odločenost »braniti žensko čast«.³⁹⁰ Josipina Kos je zahtevo po uvedbi civilne poroke z možnostjo razveze zakona označila za »verski boj«, ki se mu je treba zoperstaviti. »Ali nimamo že itak dovolj boja? Vse je sprto in razbito. Zdaj nam hočejo zaneesti še med katoliške rodbine, med stariše ino otroke nov boj, verski boj, ki je najhujši, ker ima globoke korenine v veri in ker se gre za večni blagor. Me nočemo tega boja! Zatorej proč, proč s tistim, ki nam ga usiljujejo. Dolžnost žene je pomirjevati. Mir je tudi cilj našega nastopa. Ob pragu naših rodbin se mora ustaviti verski boj. Svetišče rodbine je naše, otroci so naša in božja last. Bodimo trdne in neomajane! Delujmo vzajemno za splošni blagor! Kličimo navdušeno našim nasprotnikom: 'Roke proč!'«³⁹¹

Gospa Pliberšek je zahtevo po razporoki postavila v kontekst aktualnega socialnega vprašanja, ki da je sicer vprašanje človeške družbe, »a tudi vprašanje posameznikov, ... vprašanje žene, vprašanje otrok.« »Vsi bi bili radi srečni, kolikor je pač na zemlji mogoče, vsi, tudi žene, tudi otroci. A glejte, kaj so iznašli rdeči osrečevalci človeštva: Radi bi, da bi jim postava dovolila, kadar bi se jim zljubio, ločiti zakon, pustiti žene, pustiti otroke v zapuščenosti in revščini. – Kaj bi jim bila potem mar žena, ki jim jev nesebični ljubezni žrtvovala vse, kaj bi jim bili mar otroci, sirote, ki bi hrepenele po očetovi skrbi, ljubezni! A oče bi dobro živel drugod, žena in otroci pa naj poginejo. To bi bil zmisel nove postave za nas! – Sramota vsem, ki so za tako postavo! Me žene protestujemo v svojem imenu, v imenu vseh mater, v imenu vseh otrok, protestiramo proti vsaki postavi, ki bi poizkusila porušiti in oskruniti krščanski zakon!«³⁹²

³⁸⁸ Slovenski narod, 22. 2. 1906.

³⁸⁹ Jegličev dnevnik, 10. 3. 1906.

³⁹⁰ Slovenec, 12. 3. 1906.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² Slovenec, 12. 3. 1906.

Gospa Bengalija je menila, da bi bila takšna postava zgrajena na »lahkomiselnosti«, gospa Kumer pa je opozorila, da bi bil takšen zakon obenem tudi skušnjava za ženo. »Zato proč s tako postavo, ki je podla skušnjava! Proč s postavo, ki dvomi o našem poštenju in se laska le strastem!«³⁹³ Gospodična Bučar je s stališča delavk opozorila na pogubne posledice razporoke za ženske delavke: »Veliko mladih deklet je, katere morajo iti v svet iskat in prislужiti si kruha, naj si že bode v tovarne ali razne službe. Trpka je usoda delavke in le malo veselja daje človeška družba delavki, in le malo ščitijo postave žensko delavko. Biti mora skromna in z malim zadovoljna, da se preživi. Ako se pa že delavki, ki je prosta, ne godi pre-dobro, potem si pa ve predstavite žensko, katera je po razporoki ločena od moža, katera nima družega, kakor kopico majhnih otrok, s katerimi je tako rekoč vržena na cesto na milost ali nemilost. Kako naj taka žena preživi sebe, kako naj vzgoji deco, kje naj vzame potrebnega živeža, kje naj dobi kruha za svoje otročičke? Pa mi bode morebiti kdo ugovarjal, češ, saj bode moral mož tudi kaj skrbeti za otroke. Bogati možje mogoče, kako pa naj poskrbi dela-vec? V velikih delavskih družinah komaj shajajo sedaj, ko živita mož in žena skupno, sedaj jim nič ne ostane, ko prinese mož zaslužek samo 'eni' ženi, in potem bo prinesel denar tisti, s katero bo živel in skrbel za otroke tiste žene s katero bo skupaj, a za zapuščeno mu ne bo nič ostalo, kakor mu sedaj nič ne ostane. Če je kdo, potem je delavska žena upravičena pro- testirati in sicer odločno protestirati proti razdružitvi zakonske zveze. Jaz mislim, da se soglašate z menoj, če pravim: Civilnega zakona ne maramo (Burni klici: Ne maramo ga!), me priznamo samo en zakon, katerega je ustanovil Bog in katerega uči in ščiti sv. kat. cerkev. Sedaj nastopa mila pomlad in narava se probuja od zimskega spanja. Tudi ženstvo ljubljansko se probuja in vstaja in kliče poslancem in celi javnosti: Postave, katere tako globoko segajo v naše življenje, postave, ki se tičejo tudi nas, teh postav ne bode delali brez nas! (Burno odobravanje.)«³⁹⁴

Gospodična Marija Klepec je poudarila, da je krščanski zakon tudi zakrament; kot tak da je svet in nerazrušljiv, »kakor je nerazrušljiva resnična, srčna ljubezen«. »Krščanski ženi je življenje več kakor golo vživanje. Krščanski ženi je zakon in življenja nekaj resnobnega, nekaj svečanega, daritev za blagor rodbine in božja služba. Zato krščanska žena vztraja tudi v težkih urah, vztraja iz ljubezni do rodbine, vztraja iz ljubezni do Boga. Kakor je vojak, ki prelomi domovini dano besedo ter pobegne izpod zastave, izdajavec, ki ga ustrelje, – tako so tisti, ki bi radi prelomili in poteptali prisego svete in večne zakonske ljubezni, izdajavci rod-bine, izdajavci otrok, izdajavci – žene!«³⁹⁵ Zadnja med ženskimi govornicami je nastopila sicer neporočena sestra Janeza Evangelista Kreka Cilka, ki je svoj aganzma na shodu ute-meljila z besedami: »Če se v boju proti krščanskemu zakonu vežejo oženjeni in neoženjeni liberalci in social-demokratje, se v njegovo obrambo moramo družiti vse brez razločka!«³⁹⁶

Seveda pa sta bila glavna govornika na protestnem shodu možka: poslanca dr. Schweitzer in dr. Ivan Šusteršič. Schweitzer, ki je v dolgem govoru obračunaval s tezo o zakonu kot navadni civilni pogodbi, je bistvo zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke plastično orisal kar s primerom iz Jurčičevih Rokovnjačev. »Rokovnjač in rokovnjačka, ki sta se hotela vzeti, sta prišla pod veliki hrast pred rokovnjaškega glavarja, ki ju je poročil z besedami: In nomi-ne patre, vzemi jo na kvatre, če boljše dobiš, pa jo zapustiš!« Zahtevo po razvezi katoliških

³⁹³ Ibidem.

³⁹⁴ Slovenec, 12. 3. 1906.

³⁹⁵ Ibidem.

³⁹⁶ Ibidem.

zakonov je zavrnil predvsem s stališča otrok in žena: »Žena pusti v zakonu svojo najboljšo moč, najlepša leta, potem pa pri razdružbi bi bila pahnjena v bedo.« Svoj govor je zaključil z besedami: »Ako se vpelje splošno razdruževanje zakona pade žena nazaj na stališče suženjstva iz kojega jo je rešilo krščanstvo. Enoženstvo pravijo tudi tisti, ki hočejo razdružbo, je edino kulturnega človeka dostojen način zakona. Ako se razdružba in potem nov zakon dovoli, pa dobimo mnogoženstvo, samo da ne bo obenem imel mož več žen, ali vendar v kratkem času lahko zaporedoma. Padli bi na stališče mnogoženstva paganov in Turkov.«³⁹⁷

S podobnimi argumenti je nastopil tudi prvak SLS dr. Ivan Šusteršič, ki pa je vendarle menil, da je zahteva po reformi poročne zakonodaje izrazito kulturnobojna: »Nasprotniki so zato nasprotni nerazdružljivosti zakona, ker so nasprotni vsemu, kar je krščansko. S tem hočejo krščanstvo zadeti v živo, hočejo ga razbiti s tem, da razbijajo krščansko rodbino. V rodbini je moč krščanstva, vsaka rodbina je trdnjava za naše versko prepričanje in je več vredna, ko vsa okrajna glavarstva in vse sodnije.« Zato si ni mogel kaj, da v svojem govoru ne bi udaril po liberalnem državnozbornem poslancu dr. Andreju Ferjančiču, ki naj bi kot načelnik državnozbornskega pravnega odseka javno podprl zahtevo po razvezljivosti katoliških zakonov. »Jaz sicer ne vem, kake žene imajo Ferjančičevi volilci v gorenjskih mestih, vendar sem prepričan, da žene ne bodo zadovoljne s takim poslancem in da bodo možje skrbno prikrivali te zasluge Ferjančičeve; drugega namreč Ferjančič za svoje volilce sploh ne stori.«³⁹⁸

Ženski protestni shod v Unionu, ki se je v sklepni resoluciji odločno postavil v bran zakramentalnemu značaju zakonske zveze,³⁹⁹ je bil velikanska pika na i uspešne akcije zoper zahtevano reformo ODZ. Od štirih in pol milijona podpisov, kolikor jih je uspelo zbrati katoliškemu taboru v celotni Avstriji, jih je Kranjska prispevala več kot 5%,⁴⁰⁰ kar je bil v resnici izjemen rezultat. Očitno je katoliškemu taboru ljudi uspelo »prepričati«, da je načelo civilnega zakona samo po sebi »nemoralno« in da z njim država nagovarja posameznika, naj živi razuzdano: »Glej, če ostaneš trden v zakonski zvestobi, boš nosil breme žive dni, tega pa ti ni treba, pusti svojo nadležno polovico, jaz ti takoj pomagam in dovolim, da si poiščeš drugo, in če se te naveličaš, zopet drugo itd. To je pač nagrada za zakonsko nezvestobo; pred državno postavo je bedak, ki kroti svoje strasti ter zakonsko breme potrpežljivo nosi, ko mu država nudi drugo in človeški poželjivosti udobnejšo pot.«⁴⁰¹

V liberalnem taboru so že v teku akcije zbiranja podpisov poskušali opozarjati na nevzdržnost argumentov katoliškega tabora. »Klerikalci agitirajo proti gori navedenemu zakonskemu načrtu zlasti s tem, da pravijo, da je z reformo v nevarnosti krščanski zakon. – Postava

³⁹⁷ Slovenec, 12. 3. 1906.

³⁹⁸ Slovenec, 12. 3. 1906; zaradi te izjave je bil Ferjančič tudi kasneje večkrat tarča napadov katoliških listov. Ob obstrukciji NNS v kranjskem deželnem zboru zaradi deželnozbornske volilne reforme je njegovo »igranje« na kravji zvonec Slovenec (4. 4. 1906) opisal takole: »Ferjančič se je kot načelnik pravnega odseka državnozbornskega, kakor znano, izrazil, da mu civilni zakon ni nesimpatičen. Najbrž zato so nekatere liberalne dame ozaljšale hurovž ali kravji zvonec, na kojega kot muzikaličen mož danes igra v deželnem zboru, s trakom modre barve, znakom upanja. Najbrže upajo, da on pomaga uživetvoriti civilni zakon. Kako žalostno so videti Tavčarjeve neozaljšane rene poleg Ferjančičevega lepo ozaljšanega kravjega zvonca! Da, da, Andrej jim ni nesimpatičen. Ali pa morda kravji zvonec?«

³⁹⁹ Na zborovanju sprejeta resolucija se je glasila: »Dne 11. marca 1906 v dvorani hotela 'Union' v Ljubljani zborujoče ženstvo odločno protestuje proti temu, da bi se katoličani kakorsikoli, posredno ali neposredno, silili odrekati zakonski zvezi zakramentalni značaj, ter jo smatrati kot navadno pogodbo. Shod pričakuje in zahteva od previdnosti državnikov, da se v Avstriji ne bode potom postave kršilo načelo, da je katoliški zakon zakrament in nerazrušljiv.« Slovenec, 12. 3. 1906.

⁴⁰⁰ Podatek je na III. katoliškem shodu avgusta 1906 navedel dr. Somrek; Prim.: Slovenec, 28. 8. 1906.

⁴⁰¹ F., K., Razporka in svobodna šola, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906, str. 220-222.

o nerazdružljivosti zakona med katoliki, za čigar odpravo se je naš parlament izrekel že leta 1868 (sic!), je v veljavi samo še v Španiji, ki so jo popje že docela uničili, in v naši ljubi Avstriji, ki se ji napoveduje ista usoda! Ali ne žive milijoni katolikov v Nemčiji, Franciji, Italiji in Švici, katerih zakoni so ločljivi, v poštenem krščanskem zakonu?!⁴⁰² Štiri dni po velikem katoliškem protestnem shodu v Unionu je prvak Narodno napredne stranke dr. Karl Triller v svojih politično-programskih razmišljanjih pred shodom strankinih zaupnikov takole formuliral stališče NNS do vprašanje reforme poročnega prava: »Pri reviziji občnega državlanskega zakona je gledati, da se izvedejo naravne konsekvence iz stališča svobode katoliške cerkve. Uvesti je obligatni civilni zakon, pri čemer pa se mora pustiti katoličanom popolna svoboda, da se smejo dati tudi cerkveno poročiti. Vse postavodajalstvo o zakonskem pravu spada izključno v delokrog države. Cerkev lahko uči, kar hoče, to je njena pravica, lahko tudi uči, da je smrtni greh, če se zakonski ločijo, ali država je suverenska in njo ti nauki pri urejevanju cerkvenih razmer čisto nič ne brigajo. Država ima dolžnost javne razmere urediti potrebam in pravičnosti primerno, potreba in pravičnost pa zahtevata, da se zakonsko pravo reformira tudi v tem oziru, da se odstrani nerazdružljivost katoliškega zakona.«⁴⁰³ Dva dni kasneje (17. marca 1906) so liberalci – v organizaciji Splošnega ženskega društva – v Mestnem domu pripravili javno predavanje člana društva Akademija dr. Frana Novaka o reformi zakonskega prava, s katerim so želeli dokazati, »da hočejo naši starokopitni konservativci in reakcionarni mračnjaki a la dr. Šusteršič in dr. Schweitzer... s svojimi lažmi ljudstvo preslepiti in jim vzeti pogled v bistvo reforme zakonskega prava, ki se zdaj namerava uvesti«.⁴⁰⁴

Nadebudi strokovnjak je v svojem predavanju (po mnenju Slovence naj bi šlo zgolj za zmes »svobodomiselnih besed natolčnic in golih nedokazanih fin-desiécle-trditev«)⁴⁰⁵ pregledno predstavil vse bistvene argumente zagovornikov reforme in se kot pravnik za reformo poročne zakonodaje zavzel že zaradi nujno potrebne uveljavitve ustavno zajamčene enakosti državljanov pred zakoni in dosledne ločitve cerkve od države. »Modernost zakonskega prava je uvedena že skoraj v vseh drugih državah in da se uvede pri nas, je skrajna potreba. Za to so trije principi: 1.) enotnost postave za vse državljane, 2.) odpadejo vsi oni zadržki in vse one določbe, ki izvirajo iz ozirov do različnih izpovedovanj, 3.) razdružljivost zakona. Država je opravičena določiti enotnost te postave in ne briga cerkev prav nič.« Toda glavno pozornost je Novak namenil spodbijanju »zmotnih« trditev (katoliških) nasprotnikov reforme, češ da bo »civilen zakon spodkopal vero« in moralno življenje ter povečal število razvez zakonov. Prav zaradi nerazvezljivosti zakona, ki da spodbuja konkubinat, naj bi bilo moralno življenje v Avstriji na bistveno nižji stopnji kot v državah, »kjer imajo uvedeno reformo zakonskega prava«. Strah pred povečanje razvez (in socialnih posledic) pa se mu je zdel popolnoma neutemeljen. V zvezi s tem je poudaril, da država nikakor ne namerava dovoliti, da bi se »ljudje razdruževali in razporočali, kadar bi se hoteli, ampak bo natančno določila, kdaj se smejo in kdaj ne; sicer pa bo država proti zlorabi razdružljivosti lahko vsak čas napela strožje svoje vaje.«⁴⁰⁶

⁴⁰² Slovenski narod, 22. 2. 1906.

⁴⁰³ Slovenski narod, 15. 3. 1906; prim. tudi: Zvonko Bergant, Slovenski klasični liberalizem, Ljubljana 2000, str. 99; 177.

⁴⁰⁴ Slovenski narod, 20. 3. 1906.

⁴⁰⁵ Slovenec, 21. 3. 1906. Liberalci – za razporoko.

⁴⁰⁶ Slovenski narod, 20. 3. 1906.

Novakovi argumenti so navdušili »skoraj polno« dvorano Mestnega doma, še zlasti članice Splošnega ženskega društva,⁴⁰⁷ ki so predavanje želele izdati v posebni brošuri, da bi jo »v več tisoč izvodih« razdelili med ljudstvo, »da se pouče širše mase, kaj je resnice na tej reformi zakonskega prava in kako jih naši požrešni in častiželjni duhovniki vlečejo za nos s svojimi velikanskimi lažmi.«⁴⁰⁸ Toda prireditev, s katero so želeli liberalci vesoljni slovenski javnosti pokazati, kako da so na ženskem protestnem shodu v Unionu »z lažmi zabijali žeblje v krsto, kamor so položili resnico, ki je zanje mrtva stvar,«⁴⁰⁹ na »izid« katoliške protestne akcije na Kranjskem ni imela prav nobenega vpliva. Dan po Novakovem predavanju je namreč ljubljanski knezoškof Jeglič v svoj dnevnik z zadovoljstvom zapisal: »Poslali smo na Dunaj protestne pole z 230.600 podpisi. Deo gratias!«⁴¹⁰

Zoper zahteve po reformi poročnega prava (zlasti zoper zahtevo po razvezljivosti katoliških zakonov) se je konec avgusta 1906 izrekel še tretji katoliški shod, na katerem so zborovalci ponovili vse »klasične« argumente katoliškega tabora.⁴¹¹ »Novost« je bilo le stališče deželnozborskega poslanca dr. Schweitzerja, ki je na drugem slavnostnem zborovanju shoda zavračanje razvezljivosti zakonov utemeljil tudi z narodnoobrambnimi argumenti:

»Ali bi bilo koristno za naš narod, ako bi se njega možje takorekoč po postavi navajali in pozivali, da prelomijo zvestobo, ki so jo obljubili v slovesni obliki, obljubili pred oltarjem? (Odobranje.) Ali bi bilo koristno za naš narod, ako bi se navajale žene, kakor nekdaj matrone v starem Rimu, v dobi, ko je Rim že propadal, da bi štele svojo starost ne po letih, ampak po številu mož, od katerih so se že ločile?! (Veselost. Odobranje in ploskanje.) Slavni zbor! Mislim, da bi bilo to za naš narod škodljivo, da bi bilo to naravnost pogubno za naš narod! (Odobranje in ploskanje.) Tega nas uči rimska zgodovina, in jaz pravim: Logika pravnih principov je vedno ista. Princip, ki je enkrat pokazal svojo škodljivost, je in ostane škodljiv. (Pritrjevanje.) Ne bodem tajil, posameznik je radi nerazdružljivosti zakona jako nesrečen. To je lahko mogoče. Toda človek je lahko nesrečen zaradi mnogih rečij. Zemlja je pač dolina solz. To pravijo tudi nasprotniki vere in cerkve, ki so tudi mnogokrat z zemljo nezadovoljni. (Veselost.) Mi pa pravimo: Boljše je, da je radi nerazdružljivosti zakona nesrečen kak posameznik, kakor pa, da postane, ako se vpelje razporoka, nesrečno vse ljudstvo! (Gromoviti živio-klici in frenetično ploskanje.)«⁴¹²

⁴⁰⁷ V Slovincu so se takole ponorčevali iz navdušenja prisotnih žensk nad Novakovimi argumenti: »Liberalke, ki so odklonile udeležbo pri veliki manifestaciji krščanskega ženstva, so prišle, da jih poučuje neizkušen mladenič o razporoki. Ker niso ugovarjale, najbrže soglašajo. Lepa tolažba za njihove može ali – ženine! Ženska, ki demonstrira za ločitev zakona, je čisto protinaravna prikazen. Kako naj pa upajo liberalke od svojih mož, ali liberalne gospodične od svojih bodočih izvoljencev zvestobo in ljubezen do smrti, če pa same demonstrirajo za ljubezen na obroke in za razporoko?« Slovenec, 21. 3. 1906. Liberalci – za razporoko.

⁴⁰⁸ Slovenski narod, 20. 3. 1906.

⁴⁰⁹ Ibidem.

⁴¹⁰ Jegličev dnevnik, 18. 3. 1906.

⁴¹¹ Poročevalec o resoluciji glede katoliškega zakona dr. Somrek je med drugim poudaril: »Država skuša povsod, da obrne svoje postave v škodo svete cerkve. To je storila že leta 1868, ko je dala postavo o svetem zakonu in posegla v pravice cerkve. Le cerkev ima pravico o krščanskem zakonu odločevati, ker je zakon zakrament. Tudi o veljavnosti in neveljavnosti zakona nima država odločevati in bi se ne smela v delokrog cerkve vtikati že zaradi tega, da ne škoduje blagru svojih podložnikov. Kako škodljiv je civilni zakon tudi za državo, spričujeta Francoska in Ogrska. Morala propada, zakonske zveze se lahkomišlno sklepajo in razdružujejo, otroci so nepreskrbljeni, oropani varstva svojih starišev in često pokvarjeni. Kaj treba torej storiti, da država ne vpelje civilnega zakona? Treba je soglasnega ugovora. Katoliško ljudstvo je že ugovarjalo proti tej nakani s tem, da je vložilo protest proti razporoki, opremljen s štirimi in pol milijoni podpisov.« Slovenec, 28. 8. 1906 (Priloga).

⁴¹² Slovenec, 28. 8. 1906 (Priloga).

Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič

Čeprav so se po »katoliškem plebiscitu« v javni politični debati kulturnobojne teme hitro umaknile vprašanju državnoborske – in na Kranjskem tudi deželnozbornske – volilne reforme, ki jo je nameravala izvesti Gautscheva vlada, nasprotniki obstoječe poročne zakonodaje niso mirovali. Izjemno aktivni sta bili Društvo katoliških ločencev in leta 1906 ustanovljeno Društvo za reformo poročnega prava (Eherechtsreformverein).⁴¹³ Člani Društva katoliških ločencev s Češke so leta 1906 poslancu Tschanu poslali opuban dopis, v katerem so vladi grozili kar z »revolucijo«: »Visoko spoštovani gospod, prosimo vas, da še naprej vztrajate v velikem boju za poročno reformo. Na kolenih vas prosimo da naredite vse, kar je mogoče, za našo osvoboditev iz suženjstva §§ 111 in 67 ODZ, da bomo končno postali svobodni. Prosimo vas, da poslansko zbornico obvestite, da je na Češkem 100.000 katolikov pripravljeno iti 'Proč od Rima', z njimi pa še dodatnih 100.000, če bo poročna reforma padla. Prosimo vas, da vlado in visoko zbornico takoj seznanite z naših klicem v sili in ju opozorite, da so katoliški ločenci na Češkem – kljub obstoječim paragrafom – celo pripravljeni, da se poročijo v drugo; s tem bodo vlado postavili v težak položaj, saj bo prisiljena obsoditi na tisoče ljudi. To pa bo na Češkem povzročilo revolucijo. Prosimo vas, v zadnjem trenutku posvarite vlado. To je naše zadnje svarilo vladi«. ⁴¹⁴ Na podlagi tega sta poslanca Tschan in Vogler julija 1906 podkomiteju justičnega odbora spet izročila predlog za revizijo poročnega prava (v njem sta zahtevala ukinitve §§ 63, 64 in 111 ODZ), ki pa – kot leta 1901 – ni prišel v proceduro državnega zbora.⁴¹⁵

Društvo za reformo poročnega prava se je ves čas svojega obstoja ravnalo po stališču svojega predsednika Ernesta Viktorja Zenkerja, ki je ki je prepričan, da zgolj čakanje na dobro volje cerkve in novo konstelacijo političnih sil v parlamentu ne bo prineslo sprememb. Menil je, da mora biti vsak, ki si želi reforme poročne zakonodaje, pripravljen na »kulturni boj«. ⁴¹⁶ Na dobro obiskanem zborovanju društva 8. februarja 1907 na Dunaju so sklenili pred bližajočimi se državnoborskimi volitvami vse kandidate (ne glede na njihovo strankarsko

⁴¹³ Društvo za reformo poročnega prava (Eherechtsreformverein) je delovalo vse do leta 1934. Do leta 1919 je bil njegov predsednik Ernst Viktor Zenker. Društvo je izdajalo revijo Die Fessel. Zentralorgan für Eherechtsreform. Prim.: Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76-77.

⁴¹⁴ Prim.: Tuma von Waldkampff, Zur Reform, str. 15.

⁴¹⁵ Ibidem.

⁴¹⁶ Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 77.

pripadnost) pozvati, naj se v državnem zboru potegujejo za pravice katoliških ločencev, še zlasti za ukinitve §§ 111 in 67.⁴¹⁷ 3. marca 1907 je društvo v Pragi soorganiziralo veliko zborovanje za reformo poročnega prava, ki so se ga udeležili tako Nemci kot Čehi. Na zborovanju so z odločnimi govori nastopili vsi vidnejši voditelji gibanja za reformo, med njimi tudi Ernst Viktor Zenker z Dunaja in prof. T. G. Masaryk iz Prage.⁴¹⁸

Marianne Tuma von Waldkampff je v svoji knjigi leta 1907 upravičeno ugotavljala: »Reformi avstrijskega poročnega prava, obvezni civilni poroki, nasprotujejo močni sovražniki! To je boj na življenje in smrt. Na eni strani se vodi s svetlečim orožjem resničnega razsvetljenstva in prave npravnosti, na drugi pa z mračnjskimi zvijačami detroniziranih inkvizicijskih sodnikov, s pastirskimi pismi, bojnimi pridigami, agitacijo in ščuvanjem, še zlasti žensk (predvsem žensk iz ljudstva!), ki jim pravijo, da bodo z uveljavitvijo zahtevane poročne reforme možje dobili pravico, da jih, če jim ne bodo več všeč, poženejo od doma in si vzamejo mlajše.«⁴¹⁹ V takšnih razmerah predlogi za reformo poročne zakonodaje, ki so jo v letih do prve svetovne na pravosodno ministrstvo in komisijo za reformo ODZ naslavljala različna strokovna združenja, npr. spodnjeavstrijska, šlezjska, češka in štajerska odvetniška zbornica, Zveza nemških odvetnikov na Češkem, pa občani številnih občin in člani društev,⁴²⁰ niso imeli pravih možnosti za uspeh.

Zadnji večji poskus za pripravo ustrezne reforme poročnega prava v državnem zboru so bili predlogi, ki so jih julija 1911 vložile (neodvisno druga od druge) tri parlamentarne skupine: »svobodomiselci« (Ofner, Zenker), social-demokrati (Leuthner, Wutschel in tovariši) ter nemški liberalci (dr. Mühlwert). Predlog nemških liberalcev je zahteval le razveljavitev §§ 63 in 111 OD. »Prvi odreka veljavnost ženitvam duhovnikov in redovnikov, drugi določa, da se more zakonska zveza med katoličani le vsled smrti enega izmed zakoncev razdružiti.«⁴²¹ Bistveno kompleksnejši je bil predlog social demokratov, ki je zahteval, »naj se predloži parlamentu v šestih mesecih načrt postave o preosnovi določeb splošnega državlanskega zakonika o zakonskem pravu, in sicer v tem zmislu, da bode zakonsko pravo za vse državljane brez verske razlike enakomerno urejeno, da se uvede obligatni civilni zakon in da se črta § 111 drž. zakonika (ki določa za katoličane nerazrušnost zakonske zveze). Enako naj se predloži načrt postave, ki izroča upravo rojstnih, poročnih in mrliških zapisnikov političnim oblastim, in slednjič načrt postave, ki določa snovanje in zastopstvo župnijskih občin (Pfarrgemeinden) v dopolnilo zakona z dne 7. maja 1874 o vnanjih pravnih razmerah katoliške cerkve.«⁴²² Tudi predlog »svobodmiselcev« (Ofnerja in Zenkerja) je predvideval odpravo zadržkov višjih duhovniških redov, slovesne redovne obljube, verske razlike (med kristjani in nekristjani), zakonske vezi (§ 111), paragrafov, ki zadevajo poroke Judov (§§ 123 do 136), uvedbo obligatne civilne poroke in civilno vodenje matičnih knjig.⁴²³

Kljub takšnim in podobnim predlogom pa do reforme poročnega prava ni prišlo. Ministrstvo za pravosodje, ki je dobivalo vedno več peticij, ni imelo namena spreminjati zakonodaje.⁴²⁴ Predsednik državnega vrhovnega sodišča Joseph Unger, ki se je sicer zavedal nujnosti reforme, je – iz strahu pred kulturnim bojem – nasprotoval ukinitvi § 111 ODZ

⁴¹⁷ Tuma von Waldkampff, *Zur Reform*, str. 15.

⁴¹⁸ Tuma von Waldkampff, *Zur Reform*, str. 16.

⁴¹⁹ *Ibidem*.

⁴²⁰ Heindl, *Frau und bürgerliches Recht*, str. 146.

⁴²¹ Josip Gruden, *Kulturnobojni načrti*, str. 9.

⁴²² Gruden, *Kulturnobojni načrti*, str. 9.

⁴²³ *Ibidem*.

⁴²⁴ Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 77.

(zadržek katolištva), medtem ko o uvedbi obvezne civilne poroke ni niti resno razmišljal. V zakonu o potrebnih dopolnitvah ODZ, ki ga je gosposka zbornica sprejela 19. decembra 1912, poročno pravo ni bilo niti omenjeno.⁴²⁵ Novela k ODZ, ki je stopila v veljavo 12. oktobra 1914,⁴²⁶ se ločitvenega prava ni dotikala. Pokazalo se je, kako prav je imel Adolf Leth, ki je med anketno razpravo (1905) zagovornikom reforme navrgel, da v trenutni politični situaciji ne morejo računati na uspeh, če ne pripravijo reformnega predloga, ki bo sprejemljiv za vse strani, tudi za katoliško.⁴²⁷

Podobno kot Adolf Leth⁴²⁸ so se za dosledno konfesionalizacijo poročnega prava (država naj bi imela izključne pristojnosti zgolj nad civilnimi zakoni v sili) in zaostritev pogojev za ločitve zakonov zavzemali tudi v katoliškem taboru na Slovenskem. Josip Gruden, ki je leta 1912 komentiral zadnje reformne predloge v državnem zboru, je poudaril: »Zahteva enotnega zakonskega prava za vse konfesije ne pomeni drugega kakor 'razkristjanjenje zakonske zveze'.«⁴²⁹ Rešitev je videl v udejanjenju stališč, ki jih je v razpravi o zakonu o zakonski zvezi 21. oktobra 1867 v državnem zboru navrgel že župnik Lovro Pintar: »Ako se nahajajo v Avstriji ljudje, ki niso ne katoličani, ne razkolniki, ne protestantje, ne židje, naj država te ljudi zbere in zanje napravi civilni zakon. Katoličani, razkolniki, protestantje in židje ga ne potrebujejo.«⁴³⁰

STATISTIKA LOČITEV NA PRELOMU 19. IN 20. STOLETJA

V času, ko se je zaostрил boj za reformo poročnega prava, je bila Avstrija še vedno tipična »non-divorcing society« (Lawrence Stone),⁴³¹ toda prav na prelomu 19. v 20. stoletje je tudi avstrijska statistika začela – na podlagi ukaza pravosodnega ministrstva z dne 22. julija 1881 so morala sodišča s 1. januarjem 1882 začeti voditi posebne ločitvene evidence – beležiti skokovito rast ločitev (in razvez), še zlasti med nižjimi družbenimi sloji v mestih. Na analizo statističnega gradiva sodišč za čas med 1882 in 1906 (1907), ki jo je leta 1909 v reviji *Statistische Monatsschrift* predstavil dr. Karl vitez Englisch,⁴³² so se v letih pred prvo svetovno vojno sklicevali tako nasprotniki kot zagovorniki reform poročnega prava. Še zlasti pa so se nanjo opirali tisti udeleženci javne razprave, ki so upravičeno opozarjali na gospodarske in socialne razsežnosti problema.

Naraščanje števila ločitev in razvez 1882-1906

Englischeva analiza, ki je operirala s petletnimi povprečji (razen v obdobju 1882-1885, ko je navajal povprečne podatke za štiri leta), je začetek opaznejšega naraščanja števila ločitev jasno postavljala v sredo druge polovice devetdesetih let 19. stoletja. Medtem ko je

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ RGBI, 1914/276.

⁴²⁷ »Ihre Sache ist keine bedeutende politische Angelegenheit und Sie versuchen es mit aller Macht, diese zu einer solchen zu machen, nicht ahnend, daß Ihre Sache um jeden Zoll Politik verschlechtert wird. Wenn Sie politisch klug sind, müssen Sie trachten, Ihre Forderung in eine Form zu bringen, die am meisten geeignet ist, von allen Seiten akzeptabel gefunden zu werden. Die Politik ist in Österreich heute in völliger Stagnation...« Enquete, str. 239.

⁴²⁸ Adolf Leth je leta 1906 izdal knjigo z naslovom *Zur Reform des österreichischen Eherechts* (Wien 1906), v kateri se je zavzel za poostritev določil glede ločitev zakonov (str. 4).

⁴²⁹ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 12.

⁴³⁰ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 14.

⁴³¹ Lawrence Stone, *Road to Divorce. England 1530-1987*, Oxford 1990, str. 387.

⁴³² Prim. Dr. Karl Ritter von Englisch, *Streiflichter aus dem Bereiche der letzten 25 Jahre österreichischer Ehelösungsstatistik*, v: *Statistische Monatsschrift*, N. F., XIV. Jahrgang, Brünn 1909, str. 457-503.

bilo dotlej gibanje ločitev (in razvez) bolj ali manj statično, se je začela v obdobju 1896-1900 (zlasti pa po letu 1897) ločitvena krivulja vidno vzpenjati, potem pa se je v petletju 1901-1905 strmo usmerila navzgor. Če je bilo v četrtletju 1882-1885 v povprečju 645,2 ločitev in 81,7 razvez na leto, so v petletju 1901-1905 zabeležili v povprečju že 1763,8 ločitev in 232,4 razvez zakonov letno.

Ob naraščanju števila ločitev (in razvez) je bilo število porok skorajda statično. V desetletju pred prvo svetovno vojno je število porok v povprečju znašalo 7,6 promila.⁴³³ V letih 1889-1906 je na vsakih 10.000 za poroko godnih prebivalcev (24 let stari moški in 20 let stare ženske) prišlo naslednje število porok in ločitev (razvez):

Ločitve zakonov					Razveze zakonov				
1882-85	1886-90	1891-95	1896-1900	1901-05	1882-85	1886-90	1891-95	1896-1900	1901-05
645,2	683,4	811,6	1071,2	1763,8	81,7	99,6	128,8	153,8	232,4

Podatki v zgornji tabeli jasno kažejo, da je (upoštevajoč za poroko godno prebivalstvo) v obravnavanem obdobju število ločitev naraslo za 2,5 krat in število razvez za 1,9 krat. (Če upoštevamo celotno prebivalstvo je število ločitev naraslo za 2,4 krat in število razvez za 1,8 krat). Tendenca naraščanja je razvidna tudi iz skupnih podatkov o gibanju števila ločitev in razvez v obdobju 1889-1906 na vsakih 100 porok:⁴³⁴

Daleč največja rast ločitev in razvez je bila značilna za zadnje petletje (1901-1905). V

Na vsakih 10.000 za poroko godnih prebivalcev je bilo:					
Sklenjenih porok			Ločitev (razvez) zakonov		
1889-1891	1899-1901	1906	1889-1891	1899-1901	1906
227,7	245,0	252,9	6,56	11,19	15,74

petletju 1896-1900 je prišla v povprečju ločitev na vsakih 193 porok in razveza na vsakih 1.356 porok. V petletju 1901-1905 pa je prišla v povprečju ločitev že na vsakih 118 porok in razveza na vsakih 907 porok.

V letih 1896-1905 se je intenzivnost ločitev (razvez) povečala za 2,2 krat, medtem ko se je intenzivnost sklepanja porok v istem obdobju povečala le za 0,1%.⁴³⁵

Na vsakih 100 porok je delež ločitev (razvez) naslednji:		
1889-1891	1899-1901	1906
2,8	4,6	6,2

⁴³³ Prim.: Karl Bachinger, Hildegard Hemetsberger-Koller, Herbert Matis, Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart, Wien 1989, str. 8, 44.

⁴³⁴ Englisch, Streiflichter, str. 459.

⁴³⁵ Englisch, Streiflichter, str. 462.

Ločitve in veroizpoved

V pretežno katoliški Avstriji (rimokatoliki in unijati so skupaj predstavljali več kot 90% prebivalstva)⁴³⁶ je daleč največ ločitev odpadlo na katoliške zakone, čeprav je bilo naraščanje števila ločitev značilno za pripadnike vseh glavnih verskih skupnosti.

V absolutnih številkah se je število ločitev in razvez pripadnikov posameznih veroizpovedi po petletjih (oz. v četrletju 1882-1885) gibalo takole:⁴³⁷

	Ločitve zakonov					Razveze zakonov				
	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05	82-85	86-90	901-95	96-900	01-05
RK	577,5	612,4	734,4	955,2	1570,0	-	-	-	-	-
U	5,7	3,2	3,6	4,4	13,6	-	-	-	-	-
P	0,7	1,2	1,8	2,6	4,8	4,0	4,4	6,2	16,0	52,4
E	9,0	10,0	14,2	25,6	36,6	7,0	10,2	10,8	22,8	32,6
J	18,7	17,0	16,4	31,8	74,8	66,7	80,4	105,8	180,2	135,4
M	30,7	32,4	40,0	52,2	77,2	2,0	2,4	3,4	4,0	8,4
Skupaj	645,2	683,4	811,6	1071,2	1763,8	81,7	99,6	128,8	153,8	232,4

RK=rimokatoliki; U=unijati; P=pravoslavci; E=evangeliki; J=Judje; M=mešani zakoni.

Še bolj kot absolutne številke so tendenco naraščanja ločitev (razvez) po konfesijah kazali podatki o povprečnem številu prebivalstva na ločitev:⁴³⁸

	1889	1890	1891	1899	1900	1901	1905
RK	30.152	29.633	27.483	18.796	17.656	16.849	13.249
U	469.033	938.066	1.407.100	261.621	261.621	348.829	164.473
P	544.739	544.739	136.185	121.492	202.487	86.780	319.41
E	72.726	36.363	36.363	1.489	22.457	21.481	11.126
J	45.664	67.212	71.350	29.871	25.515	14.756	16.554
O	785	711	555	444	562	500	267
Skupaj	34.039	33.991	31.154	20.854	19.962	17.364	14.493

RK=rimokatoliki; U=unijati; P=pravoslavci; E=evangeliki; J=Judje; O=ostali.

Ločitve katoliških zakonov, ki so zaradi pretežno katoliškega prebivalstva Avstrije tvorile veliko večino vseh ločitev, se je v letih 1882-1905 povečalo za 2,7 krat. Prvi večji skok števila ločitev so zabeležili v petletju 1896-1900, ko so v povprečju našli 955,2 ločitev letno, skokovito rast pa je statistika zabeležila v petletju 1901-1905, ko se je povprečno število ločitev katoliških zakonov povzpelo na 1.570 letno. Povedano drugače. V petletju 1896-1900 so našli skupaj 4.776 katoliških ločitev, v petletju 1901-1905 pa kar 7.750 ločitev, kar pomeni, da je v tem času število ločitev v poprečju poraslo za 1,6 krat.⁴³⁹

⁴³⁶ O konfesionalni strukturi Cislajtanijske v letih 1869-1910 glej: Peter Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 88.

⁴³⁷ Englisch, Streiflichter, str. 460-461.

⁴³⁸ Englisch, Streiflichter, str. 463.

⁴³⁹ Ibidem.

Tendenca naraščanja je bila značilna tudi pri ločitvah unijatskih zakonov. Po prvem četrtletju (1882-1885) je število ločitev unijatskih zakonov znatno padlo, potem pa do konca stoletja le počasi naraščalo. Še v petletju 1896-1900 je bilo povprečno letno število ločitev unijatskih zakonov (4,4) nižje od letnega povprečja v prvem četrtletju (5,7). V zadnjem petletju (1901-1905) pa je statistika zabeležila skokovit porast ločitev unijatskega prebivalstva (v povprečju 13,6 ločitev letno).

Povečanje števila unijatskih ločitev v petletju 1901-05 po Englishevem mnenju ni bilo zgolj posledica poslabšanih gospodarskih razmer (slabih letih v letih 1904-05) v Galiciji in Bukovini, ampak v enaki meri tudi učinka prevratnih idej, ki da so jih med večinskim unijatskim prebivalstvom širili posamezni duhovniški agitatorji.⁴⁴⁰ Del porasta ločitev unijatskih zakonov na začetku 20. stoletja naj bi – enako kot pri zviševanju ločitev katoliških zakonov v karpatskih in sudetskih deželah, ki so najbolj prispevale k naraščanju ločitev katoliških zakonov v celoti – šlo tudi na račun pospešenega izseljevanja v Združene države Amerike, zlasti v letih 1903-1905.⁴⁴¹ Zelo pogosto naj bi se namreč dogajalo, da poročeni izseljenci povsem pretrgajo vezi z družino v domovini, kar je na koncu privedlo do ločitve.⁴⁴²

Čeprav je ODZ pravoslavcem dopuščal razvezo zakonov, se je v obravnavanem obdobju tudi krivulja ločitev pravoslavnih zakonov vztrajno vzpenjala. Če je v petletju 1886-1890 znašalo povprečno število ločitev pravoslavnih zakonov le 1,2 letno, so jih v zadnjem petletju našteali že 4,8 letno, kar pomeni, da se je število ločitev pravoslavnih zakonov v dvajsetih letih povečalo za 4 krat. Tudi pri pravoslavcih je statistika največjo rast zabeležila v zadnjem petletju, ko se je v primerjavi s petletjem 1896-1900 njihovo število skoraj podvojilo.⁴⁴³ Seveda pa je bilo pravoslavnih ločitev izjemno malo, saj so se pravoslavci raje odločali za popolno razvezo zakona.

Ločitve zakonov pri evangeličanih so narasle za več kot 3 krat (od povprečno 9,0 ločitev letno v prvem četrtletju na 36,6 ločitev letno v zadnjem petletju), kar za štirikrat (od 18,7 ločitev letno v četrtletju 1882-1885 na 74,8 v zadnjem petletju letno) pa so narasle ločitve judovskih zakonov. Pri evangeličanskih ločitvah je bila največja rast zabeležena v predzadnjem petletju (1896-1900), pri judovskih pa v zadnjem petletju, ko se je število ločitev v primerjavi s prejšnjim petletjem povečalo za 2,4 krat. Tudi število ločitev mešanih zakonov se je v obravnavanem obdobju več kot podvojilo (od 30,7 na 77,2), pri čemer je statistika zabeležila najvišjo rast v zadnjem petletju (1901-1905).

Če primerjamo konfesionalno razporeditev ločitev, vidimo, da se je v celotnem obravnavanem obdobju delež ločitev katoliških zakonov nekoliko zmanjšal (od 89,5% vseh ločitev v prvem četrtletju na 87,9% vseh ločitev v zadnjem petletju), medtem ko je delež evangeličanskih in judovskih ločitev ves čas naraščal. Leta 1889 je prišla ena ločitev na 72.726 protestantov in 45.664 Judov, leta 1900 le še na 22.457 protestantov in 25.515 Judov in leta 1905 na 11.126 protestantov in 16.554 Judov. Delež ločitev evangeličanskih zakonov je z 2,4% vseh ločitev dosegel višek v petletju 1896-1900, delež judovskih ločitev pa se je opazno povečal v zadnjem petletju, ko je dosegel 4,3% vseh ločitev zakonov.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Englisch, Streiflichter, str. 463.

⁴⁴¹ V letih 1881-1910 naj bi se – po avstrijskih statističnih virih – samo iz Galicije izselilo 251.615 Rutencev. Po nekaterih drugih ocenah naj bi v letih 1890-1913 Avstro-Ogrsko zapustilo med 700.000 in 800.000 Rutencev. Prim.: Wolfdieter Bihl, Die Ruthenen, v: Die Habsburgermonarchie. Band III. Die Völker des Reiches, 1. Teil, Wien 1980, str. 561.

⁴⁴² Englisch, Streiflichter, str. 464.

⁴⁴³ Englisch, Streiflichter, str. 464.

⁴⁴⁴ Ibidem.

Ločitve (razveze) zakonov po veroizpovedih v %										
	Ločitve zakonov					Razveze zakonov				
	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05
RK	89,5	89,6	90,6	89,2	87,9	-	-	-	-	-
U	0,9	0,5	0,4	0,4	0,8	-	-	-	-	-
P	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	4,8	4,4	4,8	10,5	23,0
E	1,3	1,5	1,7	2,4	1,8	8,4	10,2	8,4	15,1	14,0
J	2,9	2,9	2,0	3,0	4,3	79,9	80,7	82,1	71,3	58,2
M	4,8	4,7	4,9	4,5	4,5	2,4	2,4	2,6	1,3	3,5
O	0,4	0,6	0,2	0,5	0,5	4,5	2,3	2,1	1,8	1,3
Skupaj	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

RK=rimokatoliki; U=unijati; P=pravoslavci; E=evangeliki; J=Judje; M=mešani zakoni; O=ostali.

Naraščanje ločitev protestantskih zakonov je zanimivo že zaradi tega, ker je v letih 1896-1905 doseglo svoj višek tudi število razvez protestantskih zakonov. V četrtletju 1882-1885 so v povprečju zabeležili 7 razvez protestantskih zakonov letno, v petletju 1896-1900 22,8 in v zadnjem petletju 32,6 razvez letno. V dvajsetih letih (1886-1905) se je število razvez protestantskih zakonov potrojilo, v razmerju do števila protestantskega prebivalstva pa celo popeterilo.⁴⁴⁵ Če je leta 1889 prišla razveza evangeličanskega zakona na vsakih 48.983 prebivalcev, je leta 1905 prišla na vsakih 11.620 prebivalcev.

Število prebivalcev na razvezo zakonov (1889 -1905)							
	1889	1890	1891	1899	1900	1901	1905
RK	-	-	-	-	-	-	-
U	-	-	-	-	-	-	-
P	181.579	108.947	90.788	46.727	26.411	15.575	11.207
E	48.983	62.336	39.668	17.030	17.723	17.038	11.620
J	12.684	16.549	12.545	11.340	10.927	10.927	8.105
O	11.382	7.588	7.588	6.880	7.174	6.880	2.995
Skupaj	211.254	225.428	205.995	167.633	160.434	139.843	104.274

RK=rimokatoliki; U=unijati; P=pravoslavci; E=evangeliki; J=Judje; M=mešani zakoni; O=ostali.

⁴⁴⁵ Englisch, Streiflichter, str. 465.

Zdi se, da je bilo naraščanje ločitev in razvez protestantskih zakonov v najtesnejši zvezi. ODZ je protestantom (enako kot pravoslavcem) poleg ločitve od postelje in mize dajal možnost dokončne razveze zakona (seveda le v primeru upravičenih razveznih razlogov),⁴⁴⁶ zato je bila ločitev od postelje in mize v marsikaterem primeru le prvi korak na poti h kasnejši razvezi. Glede na običajne ukrepe sodišč pri razvezah zakonov (pred razvezo sta zakonca morala še eno leto živeti skupaj, da se pokaže, ali je zakon mogoče rešiti), so se očitno mnogi najprej odločili za ločitev od postelje in mize, da bi kasneje lažje dosegli razvezo zakona. Po mnenju Englischa je bila rast števila ločitev (in razvez) protestantskih zakonov predvsem posledica socialne strukture protestantskega prebivalstva. Največji del protestantov v Cislajtaniji je namreč živel v (velikih) mestih in je pripadal srednjemu sloju, pri katerem so bile možnosti za ločitev (tako iz finančnih razlogov kot zaradi običajne oblike sklepanja interesnih porok) veliko večje kot pri kmečkem prebivalstvu.⁴⁴⁷

Območje	Absolutno število razvez judovskih zakonov (po deželah):			
	1900	1910	1911	1912
Dunaj	58	106	106	179
Preostala Sp. Avstrija		3	4	7
Zg. Avstrija		2		1
Salzburg				
Štajerska		1		7
Koroška				1
Kranjska				
Tirolska				2
Vorarlberg				
Primorska	2	1		4
Češka	8	16	8	28
Moravska	6	12	17	23
Šlezija	1	1	6	8
Zahodna Galicija	5	12	14	23
Vzhodna Galicija	25	21	14	25
Bukovina	2	1	5	181
Dalmacija				
Skupaj	107	176	174	489

⁴⁴⁶ §. 115 ODZ je glede razvez nekatoliških kristjanov določal: »Nekatoliškim kristjanom dopušča postava po zapopadkih njih vere iz važnih vzrokov razvezo zakona tirjati. Taki uzroki so: Če se je zakonski družje zakrivil s prešestvom ali kakim hudodelstvom, za katero je bil obsojen nar manj v petletno ječo; ako je družeta svojega iz hudo-bije zapustil, in se, če je kraj njegovega prebivališča neznan, na javni poklic sodnije v enem letu ni prikazal; življenju ali zdravju nevarne zasede; ponavljano prehudo ravnanje; nepremagljiva zopernost, zavoljo ktere oba zakonska za razvezo zakona prosita; vendar se v zadnjem primerljaju razveza zakona ne sme berž dovoliti, ampak popred se mora ločitev od mize in postelje in po okoljščinah tudi večkrat poskusiti. Sicer je v vsih tih primerljajih po ravno tistih predpisih ravnati, ki so za preiskovanje in presojo neveljavnega zakona dani.«

⁴⁴⁷ Englisch, Streiflichter, str. 465.

Pri judovskem prebivalstvu je število ločitev naraščalo bistveno hitreje kot število razvez. Medtem ko se je od prve polovice osemdesetih let 19. stoletja do začetka 20. stoletja število judovskih ločitev povečalo za skoraj štirikrat (od 18,7 v četrtletju 1882-85 na 74,8 v petletju 1901-05), je začelo število judovskih razvez naraščati šele na začetku 20. stoletja, pri čemer pa rast ni bila skokovita. (Kakšni so razlogi za nenaden dvig razvez judovskih zakonov v Bukovini leta 1912, mi žal ni uspelo ugotoviti).⁴⁴⁸ Seveda pa so judovske razveze predstavljale daleč največji del vseh razvez zakonov v Avstriji.

V različni dinamiki gibanja ločitev in razvez pri judovskem prebivalstvu je Englisch videl dokaz izjemne, nadpovprečne trdnosti judovskih zakonov.⁴⁴⁹ V dejstvu, da se Judje v času trenutnih socialnih stisk raje kot za razvezo odločajo za ločitev, je Englisch videl kar nekakšno taktično potezo, ki je v primeru izboljšanja socialnega položaja ločenima zakonoma olajšala ponovno združitev.

V nasprotju s trditvami katoliškega tabora so bili še bolj trdni mešani (največkrat katoliško-evangeliki) zakoni. Število ločitev mešanih zakonov je v celotnem obravnavanem obdobju naraslo za več kot dvakrat, toda krivulja rasti je bila konstantna in brez večjih skokov.⁴⁵⁰

Ločitve katoliških zakonov po regijah

V Cislajtaniji, kjer se je več kot 90% prebivalstva prištevalo katoliški (in unijatski) veroizpovedi, je kar devet desetih vseh ločitev odpadla na katoliške (oz. unijatske) zakone. Naraščanje števila ločitev katoliških (unijatskih) zakonov je bilo sicer konstantno, toda statistika je hkrati beležila velike razlike med posameznimi skupinami dežel oz. območji višjih deželnih sodišč.⁴⁵¹ Ne glede na določene razlike v velikosti območij, ki so jih »pokrivala« posamezna deželna sodišča, je statistika nedvoumno potrjevala v razpravi o reformi poročnega prava večkrat izraženo misel, da je intenzivnost ločitev v najtesnejši zvezi s stopnjo (gospodarske) modernizacije. Že od samega začetka je bilo namreč daleč največ ločitev (katoliških) zakonov v alpskih deželah, na območjih višjih deželnih sodišč Gradec in zlasti Dunaj, kjer je statistika beležila več kot polovico vseh ločitev v Cislajtaniji. Število ločitev v sudetskimi deželah je precej zaostajalo za alpskimi deželami, toda na območju višjega deželnega sodišča Praga se je krivulja ločitev bistveno hitreje vzpenjala kot na območju višjega deželnega sodišča v Gradcu. (Slednje je poleg Štajerske pokrivalo tudi Kranjsko in Koroško).

Bistveno nižja je bila intenzivnost ločitev v gospodarsko manj razvitih kraških in karpatških deželah. Kljub določenim razlikam med območjema višjih deželnih sodišč v Krakovu in Lvovu, je bilo število ločitev katoliških zakonov v Galiciji in Bukovini ves čas zanemarljivo. Le za malenkost višje je bilo število ločitev v kraških deželah, pri čemer so se še v prvem četrtletju 1882-1885 neznatne razlike med območjema višjih sodišč v Trstu in Zadru ob koncu stoletja izrazito povečale. Povedano drugače. Ves »prirastek« ločitev v kraških deželah je odpadel na območje višjega deželnega sodišča v Trstu, medtem ko v Dalmaciji ločitev (katoliških) zakonov skorajda niso poznali.

⁴⁴⁸ Österreichische Justiz-Statistik. Ein Handbuch für die Justizverwaltung, Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission. Erster Jahrgang 1910, Wien 1913, str. 157; Zweite Jahrgang 1912, Wien 1915, str. 267.

⁴⁴⁹ Englisch, Streiflichter, str. 465-466.

⁴⁵⁰ Ibidem.

⁴⁵¹ Englisch je območja višjih deželnih sodišč »združil« v štiri geografsko »tipične« skupine dežel: alpske, sudetske, kraške in karpatске dežele. Na tem mestu uporabljam njegovo klasifikacijo.

Ločitve katoliških zakonov po območjih višjih deželnih sodišč:					
	1882-85	1885-90	1891-95	1896-900	1901-05
Dunaj	321,8	379,4	412,6	483,6	760,2
Gradec	72,2	76,8	93,0	125,0	203,6
Trst	24,5	45,6	23,4	43,0	71,2
Innsbruck	11,5	13,4	11,6	21,8	44,2
Praga	92,2	108,4	122,9	176,6	319,8
Brno	45,7	53,4	58,8	73,6	121,6
Krakov	6,5	6,8	10,4	16,2	15,6
Lvov	20,5	17,8	12,0	16,0	34,6
Zadar	1,0	2,2	2,2	3,0	5,0
Skupaj	607,2	684,6	749,6	955,8	1530,8

Ločitve katoliških zakonov po skupinah dežel:					
	1882-85	1885-90	1891-95	1896-900	1901-05
Alpske dežele	406,0	469,6	497,2	630,4	1005,0
Sudetske dežele	138,0	161,8	264,4	249,2	399,4
Karpatske dežele	27,0	24,8	22,4	34,2	50,2
Kraške dežele	25,5	27,8	25,6	46,0	76,2

Statistika gibanja ločitev na območjih posameznih višjih deželnih sodišč, ki so praviloma »pokrivala« po več nacionalno mešanih dežel, ne omogoča trdnejših sklepov glede intenzivnosti ločevanja pri posameznih narodih. S pomočjo podatkov, objavljenih v Österreichische Justiz-Statistik,⁴⁵² ki se sicer nekoliko razlikujejo od Englischevih, pa vendarle lahko tvegamo ugotovitev, da je bilo število ločitev v slovenskih deželah izjemno nizko in bolj ali manj statično.

⁴⁵² Österreichische Justiz-Statistik. Ein Handbuch für die Justizverwaltung, Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission. Erster Jahrgang 1910, Wien 1913, str. 88; Zweite Jahrgang 1912, Wien 1915, str. 183.

Dežela	Število ločitev na 1000 prebivalcev po deželah			
	1900	1910	1911	1912
Dunaj	34,4	48,3	51,6	53,7
Preostala Sp. Avstrija	5,7	10,3	11,9	12,6
Zg. Avstrija	4,9	10,7	7,8	11,1
Salzburg	12,5	13,5	18,9	12,8
Štajerska	10,0	15,2	17,4	18,1
Koroška	5,4	12,1	12,3	10,2
Kranjska	3,9	4,0	4,2	4,9
Tirolska	3,3	6,7	8,1	8,3
Vorarlberg	2,3	7,6	6,1	2,7
Primorska	8,3	9,2	12,4	9,9
Češka	4,0	8,3	9,0	9,7
Moravska	3,7	8,0	8,6	8,4
Šlezija	3,7	8,3	7,5	5,7
Zahodna Galicija	1,0	1,9	2,3	3,0
Vzhodna Galicija	1,3	1,2	0,7	1,3
Bukovina	5,8	18,8	24,1	24,2
Dalmacija	1,5	1,7	1,1	2,4
Skupaj	5,8	9,8	10,7	11,2

Sporazumne in procesne ločitve

Posamezne skupine dežel so se opazno razlikovale tudi po razmerju med sporazumnimi in procesnimi ločitvami.⁴⁵³ V alpskih deželah, ki so prispevale kar dve tretjini vseh ločitev v Cislajtaciji, je delež procesnih ločitev precej zaostajal za številom sporazumnih ločitev. Zlasti na območju višjega deželnega sodišča Dunaj, na katerega je v obravnavanem obdobju odpadlo med 50 in 60% vseh ločitev v Cislajtaciji, so sporazumne ločitve ves čas naraščale. (Na območju višjega deželnega sodišča v Gradcu so konstantno naraščale tako sporazumne kot procesne ločitve). Trend naraščanja sporazumnih ločitev je bil značilen tudi za območja višjih deželnih sodišč v Pragi, Brnu in zlasti v Trstu, kjer so do konca osemdesetih let sicer

⁴⁵³ Pri procesnih ločitvah je lahko ločitveno tožbo vložil le »žaljeni« zakonec. V svojem zahtevku je moral predložiti dokaze o obstoju enega izmed »upravičenih ločitvenih razlogov«, ki so bili določeni v § 109 ODZ: »Če je bil toženc prešestva ali kakega hudodelstva kriv izrečen; ako je tožečega zakonskega družeta iz hudobije zapustil, ali razuzdano živel, zavoljo česar znamenit del premoženja tožečega zakonskega družeta ali dobre nravi (šege) rodovine v nevarnost pridejo; daleč življenju ali zdravju nevarne zasede (zalazbe); prehudo ravnanje z družetom, ali po razmeri oseb, sila občutljive, ponavljane žalitve; stanovitne, zavolj nalezljivosti nevarne telesne slabosti.«

izrazito prevladovale procesne ločitve. Za razliko od alpskih in sudetskih dežel so v karpatskih in kraških deželah nasprotno prevladovale procesne ločitve. V prvih je bilo razmerje med sporazumnimi in procesnimi ločitvami približno 1:3, v kraških deželah pa 1:2, pri čemer je večji delež sporazumnih ločitev odpadel na območje višjega deželnega sodišča v Trstu.⁴⁵⁴

Ločitve katoliških zakonov po območjih višjih deželnih sodišč:										
	Sporazumne ločitve					Procesne ločitve				
	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05
Dunaj	172,8	302,4	347,0	389,0	574,8	149,0	77,0	65,6	94,6	185,4
Gradec	48,7	49,6	56,4	67,8	118,8	23,5	27,2	36,6	57,2	84,8
Trst	2,7	18,0	15,8	22,6	36,4	21,8	27,6	7,6	20,4	34,8
Innsbruck	4,5	9,6	8,4	14,2	27,0	7,0	3,8	3,2	7,6	17,2
Praga	47,2	72,8	90,3	125,8	231,0	45,0	35,6	32,6	50,8	88,8
Brno	17,2	34,0	38,0	50,2	78,2	28,5	19,4	20,8	23,4	43,4
Krakov	3,5	3,6	5,0	4,6	5,4	3,0	3,2	5,4	11,6	10,2
Lvov	6,0	11,0	7,0	5,2	12,4	14,5	6,8	5,0	10,8	22,2
Zadar	1,0	1,2	1,2	1,6	2,0	-	1,0	1,0	1,4	3,0
Skupaj	303,7	502,8	571,8	682,0	1044,0	300,2	181,8	177,8	273,8	486,8

Ločitve katoliških zakonov po skupinah dežel:										
	Sporazumne ločitve					Procesne ločitve				
	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05	82-85	86-90	91-95	96-900	01-05
Alpske dežele	226,0	361,6	411,8	471,0	720,6	180,0	108,0	85,4	159,4	284,4
Sudetske dežele	64,5	106,8	111,0	175,0	267,2	73,5	55,0	53,4	74,2	132,2
Karpatske dežele	9,5	14,6	12,0	11,8	17,8	17,5	10,2	10,4	22,4	32,4
Kraške dežele	3,7	19,8	17,0	24,2	38,4	21,8	8,0	8,6	21,8	37,8
Skupaj	303,7	502,8	571,8	682,0	1044,0	300,2	181,8	177,8	273,8	486,8

Prevladovanje procesnih ločitev v karpatskih in kraških deželah (z izjemo Trsta), ki so po intenzivnosti ločitev precej zaostajale za alpskimi in sudetskimi, kaže, da so na omenjenih območjih – tako iz materialnih kot moralnih razlogov – ločitev zakona dojemali kar kot nekakšen boj med zakoncema in njunima družinama in ne kot racionalen izhod iz nevzdržnih družinskih razmer. To je še posebej veljalo za poljsko katoliško prebivalstvo v Galiciji ter za Srbe in Hrvate v Dalmaciji.⁴⁵⁵ Pri pretežno unijatskemu rutenskemu prebivalstvu v vzhodni Galiciji in Bukovini je nasprotno statistika zabeležila enakomerno rast sporazumnih in procesnih ločitev.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Englisch, Streiflichter, str. 468.

⁴⁵⁵ Englisch, Streiflichter, str. 468.

⁴⁵⁶ Englisch, Streiflichter, str. 469.

Mesto in podeželje

Na območjih vseh višjih deželnih sodišč je največji del ločitev (in razvez) odpadel na deželna sodišča glavnih deželnih mest. To je bilo še posebej opazno na območju višjega deželnega sodišča Dunaj, ki je bilo pristojno za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo. Medtem ko je število ločitev na celotnem območju višjega deželnega sodišča Dunaj v obravnavanem obdobju ostajalo bolj ali manj statično (oz. se je celo nekoliko zmanjševalo), je število ločitev pred deželnim sodiščem mesta Dunaja iz obdobja v obdobje naraščalo. Višek je doseglo v petletju 1901-1905, ko so pred dunajskim deželnim sodiščem opravili več kot 70% vseh ločitev na območju višjega deželnega sodišča Dunaj.

DUNAJ	1882-85	1886-90	1891-95	1896-1900	1901-05	1896-1905
Višje deželno sodišče	1081	1025	976	917	912	971
Deželno sodišče	248	295	353	417	642	463
%	22,9%	28,8	36,2	45,5	70,4	47,4

Po Englishevem mnenju naj bi bilo hitrejše naraščanje števila ločitev v velikih mestih v prvi vrsti posledica slabih нравstvenih razmer, ki naj bi se izrazito kazale v naraščanju zakonoloma: »Pri ohlapnejši morali velikega mesta, katere posledica je stalno naraščanje prešuštva kot razloga za ločitev, tako na strani moških in še bolj na strani žensk, ni povečan odstotek ločitev v velikih mestih absolutno nobena novost«. ⁴⁵⁷ Seveda pa je Englisch upravičeno opozarjal tudi na gospodarske in socialne razsežnosti fenomena ločitev v mestih, saj so med njimi – zlasti po letu 1900 – vedno bolj prevladovale ločitve delavcev. Po njegovem mnenju naj bi nižje sloje mestnega prebivalstva, ki so bolj kot kmetje odvisni od aktualnih gospodarskih gibanj, do ločitve prignala že trenutna socialna stiska, kot npr. začasna brezposelnost, bolezen ali izostanek prihodkov v času daljše stavke.

Poklicna struktura ločencev (razvezancev)

Da bi čim bolj nazorno predstavil poklicno strukturo ločencev, je Englisch ločitveno statistiko, ki je bila razčlenjena kar v 10 poklicnih kategorij (po poklicih mož), nekoliko uskladił s kategorijami poklicev, ki so jih uporabljali pri popisih prebivalstva. ⁴⁵⁸ V svoji analizi je ločence zaobjel v naslednjih šestih poklicnih skupinah: 1. kmetje, 2. delavci, 3. podjetniki, 4. svobodni poklici, 5. vojaštvo in 6. ostali.

V prvo skupino so poleg kmetov spadali tudi vsi zaposleni v kmetijstvu, gozdarstvu, živinoreji in ribištvu. Druga skupina je vključevala industrijske delavce, dninarje, pomočnike ter nameščence. Tretja skupina je obsegala samostojne trgovce, industrialce in večje obrtnike, torej meščanstvo po premoženju. V četrti skupini so bili rentniki, uradniki, odvetniki, učitelji, zdravniki, znanstveniki, žurnalisti, pisatelji, igralci, umetniki, torej predvsem meščanstvo po izobrazbi. V peto skupino so spadali predvsem častniki avstro-ogrske armade, v šesto pa vsi ostali poklici. ⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Ibidem.

⁴⁵⁸ O poklicni statistiki in njenem spreminjanju glej zlasti: Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910, Ljubljana 1993, str. 72-79.

⁴⁵⁹ Englisch, Streiflichter, str. 472-473.

V letih 1896-1902, za njih namreč obstajajo podatki o poklicih ločencev,⁴⁶⁰ so bili (na 1000 ločitev) pripadniki vsake od navedenih šestih poklicnih skupin pri ločitvah udeleženi takole:

	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	Povprečje 1898-1902	
Kmetje	85	82	91	88	81	86	73	84	8,4%
Delavci	313	313	242	230	272	353	396	299	29,9%
Podjetniki	326	359	368	364	336	330	340	348	34,8%
Svobodni poklici	212	216	190	209	183	198	174	190	19%
Vojaštvo	12	8	17	93	8	11	11	28	2,8%
Ostali	52	52	92	16	120	6	6	51	5,1%
Skupaj	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	100%

V povprečju so v letih 1898-1902 s 34,8% vseh ločitev v Cislajtanijski glavni skupini ločencev predstavljali pripadniki meščanstva po premoženju: veliki trgovci in obrtniki ter industrialci. Sledili so jim delavci (29,9%) in pripadniki svobodnih poklicev (19%), tem pa kmetje oz. zaposleni v agrarnem sektorju (8,4%). Tudi delež ločencev med častniki avstro-ogrske armade ni bil zanemarljiv, saj so v povprečju tvorili 2,8% vseh ločencev v Cislajtanijski.⁴⁶¹ Precej manj so se ločevali pripadniki »nerazvrščenih« poklicev: skupaj so tvorili 5,1% vseh cislajtanskih ločencev.⁴⁶²

Če zanemarimo nenavaden skok števila ločitev častnikov v letu 1899, je bilo razmerje med številom ločencev iz posameznih poklicnih skupin bolj ali manj stabilno. Toda hkrati je očitno, da je bila v celotnem obravnavanem obdobju največja frekvenca ločitev značilna za delavce in podjetnike. Slednji so do konca leta 1900 tvorili največjo skupino ločenih v Cislajtanijski. Z letom 1901 pa se je spirala ločitev dokončno nagnila v »korist« delavstva. Če so leta 1900 ločitve delavcev predstavljale 27,2% vseh ločitev v Cislajtanijski, se je njihov delež v letu 1901 povzpел na 35,3% in v letu 1902 celo na 39,6%. V naslednjih letih se je delež delavcev gibal okoli ene tretjine vseh ločitev v Avstriji, kot npr. v letu 1907, ko je znašal 32,7%.⁴⁶³

Nekoliko drugačno sliko nam nudijo podatki o gibanju razvez nekatoliških zakonov,⁴⁶⁴ ki so izrazito prevladovali pri meščanstvu po premoženju in izobrazbi.

Zgornja tabela nazorno kaže, kako močno so bili v podjetniških krogih (in svobodnih poklicih) zastopani protestanti in zlasti Judje. Razvez judovskih in evangeličanskih delavcev ni bilo veliko, saj je bil delež protestantov in Judov med delavci relativno nizek.⁴⁶⁵ Seveda

⁴⁶⁰ Ibidem.

⁴⁶¹ K temu je treba dodati, da je bila velika večina častnikov avstro-ogrske armade neporočenih. Leta 1872 je bilo poročenih (ali ovdovelih) le 29,2% aktivnih štabnih in višjih oficirjev, leta 1900 pa 28,3%. Prim.: István Deák, *Der k. (u.) k. Offizier 1848-1918*, Wien-Köln-Weimar 1995, str. 171.

⁴⁶² Englisch, *Streiflichter*, str. 473-474.

⁴⁶³ Englisch, *Streiflichter*, str. 478.

⁴⁶⁴ Englisch, *Streiflichter*, str. 481.

⁴⁶⁵ Na Dunaju so bili v delavskem sloju zastopani predvsem Judje iz Galicije, ki pa so se strogo držali tradicionalnih vrednot in načina življenja. Prim.: Heinrich Berger, *Social structure of the Jewish quarter in Vienna during the liberal era (1850-1900)*, v: *History of the Family* 8 (2003), str. 538.

	Poklicna struktura razvezancev na 1000 razvez zakonov:						
	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
Kmetje	100	66	139	106	73	160	158
Delavci	307	153	64	130	123	160	135
Podjetniki	340	523	494	488	509	439	473
Svobodni poklici	203	220	177	153	227	200	212
Vojaštvo	17	14	-	11	-	11	-
Ostali	33	44	127	102	68	21	22
Skupaj	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

pa je glavni razlog za nizko število razvez delavskih zakonov tičal v dejstvu, da si delavec skorajda ni mogel privoščiti dragega razveznega procesa pred sodiščem.

Med vzroki za naraščanje števila ločitev (razvez) med delavstvom in meščanstvom po premoženju je že Englisch na prvo mesto postavil gospodarske in z njimi povezane socialne razloge. Avstrijsko gospodarstvo je leta 1896 zajel nesluten razvoj. Dobre letine so zlasti izboljšale položaj kmečkega prebivalstva. Z naraščanjem blaginje se je povečalo sklepanje porok kmečkega prebivalstva, število ločitev pa je ostajalo skoraj enako. Drugačne razmere pa so zavladale v industriji. Povpraševanje po potrošniškem blagu se je izjemno povečalo, cene blagu so rasle, delavci so postopoma dosegli zvišanje svojih mezd. Povečala se je kupna moč prebivalstva. Nihče ni razmišljal o tem, da se lahko gospodarske razmere poslabšajo. Vsi so živeli v prepričanju, da se leta blagostanja ne bodo nehala.⁴⁶⁶

Toda leta 1897 se je konjunktorni razvoj za kratko zaustavil, kar je nemudoma registrirala tudi statistika ločitev. V letih 1897-99 je opazno naraslo število ločitev podjetnikov in se je zmanjšalo število ločitev delavcev. Toda po letu 1900/01, ko se je število ločitev podjetnikov približalo stanju pred izbruhom konjunktornega zastoja, so začele skokovito naraščati ločitve pri delavcih.⁴⁶⁷

Kako si razložiti te razlike v gibanju podjetniških in delavskih ločitev?

Gospodarska konjunktura pred letom 1897 je vzpodbudila razvoj potrošniške družbe. V pričakovanju, da se bo konjunktorni trend nadaljeval, so mnogi podjetniki – tudi s pomočjo kreditov – investirali velike vsote v modernizacijo svojih proizvodnih obratov. Toda ko so se leta 1897 nenadoma (čeprav le za kratko) spremenile gospodarske razmere, so se mnogi znašli v slabem finančnem položaju. Ker so bili zaradi investicij zadolženi in so morali plačevati visoke obresti, so se ob še vedno visokih stroških dela odločali za redukcije svojih obratov. Za mnoge podjetnike so bile nove gospodarske razmere povezane s poslabšanjem standarda in omejevanjem svojih nekdanih življenjskih potreb in navad. Del takšnih podjetnikov se je v novih razmerah ločil – toliko lažje, ker so pri srednjem sloju še vedno prevladovala »konvencionalne« poroke, ne pa kot ideal meščanske družbe deklarirane poroke iz ljubezni.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Englisch, Streiflichter, str. 475.

⁴⁶⁷ Ibidem.

⁴⁶⁸ Englisch, Streiflichter, str. 476.

Če se je rast števila ločitev podjetnikov začela neposredno po kratki konjunkturi krizi v letu 1897, je število ločitev pri delavstvu začelo naraščati šele po letu 1901, ko je splošni konjunkturi dvig prekinil kratek zastoj (1901-1904).⁴⁶⁹ Zaradi odpuščanja, zniževanja mezd in daljših stavk ter zviševanja cen življenjskih potrebščin v mestih in industrijskih središčih, je začelo število delavskih ločitev skokovito naraščati šele po letu 1901. Rast se je kazala tako v absolutnem kot relativnem smislu. Na vsakih 1000 porok pripadnikov določene poklicne skupine je prišlo znotraj iste poklicne skupine do naslednjega števila ločitev:⁴⁷⁰

	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
Kmetje	4,8	6,9	10,8	9,5	10,0	13,0	13,0
Delavci	39,8	38,4	38,8	39,9	48,1	68,9	92,6
Podjetniki	10,6	12,2	27,7	18,9	19,7	21,5	26,1
Svobodni poklici	23,1	23,3	25,6	30,3	29,1	32,5	33,8
Vojaštvo	3,0	3,0	7,2	7,4	10,2	6,6	11,4
Ostali	4,5	1,2	7,2	0,8	0,4	20,9	5,9

Gornja tabela kaže, da je bila ločitvena intenzivnost pri delavcih leta 1902 za več kot trikrat višja kot pri podjetnikih in svobodnih poklicih in približno devetkrat večja kot pri ostalem prebivalstvu.

Vzroki ločitev

Ločitvene statistike za leto 1907 so vsebovale tudi podatke o vzrokih procesnih ločitev,⁴⁷¹ ki nam nudijo naslednjo sliko:

Vzroki ločitev po poklicnih skupinah leta 1907 (v %):							
	A	B	C	D	E	F	G
Kmetje	9,4	6,2	4,7	6,2	7,8	62,5	3,1
Delavci	24,7	13,7	13,7	3,8	5,5	33,1	5,5
Podjetniki	18,3	4,9	14,1	21,1	-	33,2	8,4
Svobodni poklici	31,2	1,2	17,5	15,0	2,5	20,1	12,5
Ostali	5,7	5,7	9,1	15,9	2,3	46,6	14,7
Povprečje	19,2	7,6	8,9	12,0	3,4	36,7	12,2

A=prešuštvo; B=obsodba zaradi zločina; C=hudobna zapustitev; D=razuzdano življenje; E=ogrožanje življenja; F=trpinčenje in žaljenje; G= nalezljive bolezni itd.

V povprečju je več kot tretjino (36,7%) procesnih ločitev »zakrivilo« trpinčenje in žaljenje, na drugem mestu (19,2%) pa je bil zakonolom (prešuštvo). Med razlogi ločitev so bile na tretjem mestu (12, 2%) nalezljive bolezni in na četrtem »razuzdano življenje«

⁴⁶⁹ Bachinger–Hemetsberger-Koller–Matis, Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, str. 27.

⁴⁷⁰ Englisch, Streiflichter, str. 477.

⁴⁷¹ Englisch, str. 479.

(12,0%). Manj ločitev je bilo posledica hudobne zapustitve (8,9%) ali obsodbe enega izmed partnerjev zaradi kaznivega dejanja (7,6%); izjemno redke so bile ločitve zaradi ogrožanja življenja (3,4%).

Če primerjamo vzroke procesnih ločitev po posameznih »poklicnih skupinah«, lahko izluščimo nekaj značilnosti ločevanja pri posameznih družbenih slojih.

Prepiri z zmerjanjem in tepežem, ki so kot razlog ločitev prevladovali pri vseh poklicnih skupinah (razen pri svobodnih poklicih), so bili z 62,5% izrazito v ospredju pri ločitvah kmečkega prebivalstva. Pri ločitvah zaradi prešuštva so bili nadpovprečno zastopani pripadniki svobodnih poklicev (31,2%) in delavci (24,7%) – le nekoliko manj pa podjetniki –, pri čemer so bili vzroki prešuštva pri meščanih in delavcih na moč različni. Relativno visok odstotek zakonoloma v delavskih zakonih je bil v prvi vrsti posledica povečane prostitucije delavk v času socialne stiske, kar dokazuje izjemno visok delež (62,2%) »krivde« žensk pri procesnih ločitvah zaradi prešuštva.⁴⁷² Pri meščanih po izobrazbi naj bi bilo po Englishevem mnenju skakanje čez plot bolj posledica želje po užitku, življenja v skladu z novo epikurejsko etiko, ki naj bi bila usmerjena predvsem v dosego spolnih užitkov.⁴⁷³ »Sedanja zadnja generacija intelektualnega srednjega razreda (od 1870) je zrasla v duhu pozitivističnih, materialističnih in deloma socialističnih doktrin, ki nimajo veliko skupnega z nekdanjim, splošno veljavnim svetovnim nazorom in strahom pred Bogom, ampak so usmerjene v 'boj za obstanek'. Egoizem posameznika je postal izhodišče t. i. 'neodvisne etike'. Nietzsche je ta pojem poudaril s tipom 'nadčloveka', brezobzirnega individualista, modernizem pa je k temu dodal bolezensko spolno ljubezen, erotiko in histerijo... Istočasno je demokratizacija znanosti prispevala k temu, da so se ti pojmi razširili med široke sloje in so se meje intelektualnega srednjega sloja razširile. Da je v takšnih okoliščinah ideja družine, temelja družbe in države, med intelektualnim srednjim razredom utrpela znatno škodo, je še en dokaz za trditev, da idealni razvoj ne bi prinesel tako dalekosežnih posledic, če le-te ne bi bile samovoljno oktroirane preko gospodarskih nujnosti.«⁴⁷⁴

Pri hudobni zapustitvi je meščanstvo (po premoženju in izobrazbi) le za malenkost prekašalo delavstvo. Toliko večje razlike pa so opazne pri »razuzdanem življenju« (npr. zapravljivosti), ki je podrazumevalo določeno materialno bazo. Obratno razmerje med delavci in meščani je bilo značilno pri obsodbah zaradi zločina. Pri delavcih so si slednje kot razlog ločitve »delile« drugo mesto (s hudobnimi zapustitvami), medtem ko so bile pri pripadnikih svobodnih poklicev izjemne.

Način ločevanja

Medtem ko je bilo pri pripadnikih tistih poklicnih skupin, ki so se najbolj ločevali (delavci, svobodni poklici in podjetniki), razmerje med sporazumnimi in procesnimi ločitvami bolj ali manj uravnoteženo,⁴⁷⁵ so na kmetih prevladovale procesne ločitve.⁴⁷⁶

⁴⁷² Englisch, Streiflichter, str. 479.

⁴⁷³ Ibidem.

⁴⁷⁴ Englisch, Streiflichter, str. 480.

⁴⁷⁵ Pri svobodnih poklicih in po letu 1902 pri delavcih so sporazumne ločitve prevladovale nad procesnimi. Pri podjetnikih je delež sporazumnih ločitev presegel delež procesnih le v letih 1896, 1899 in 1901. Velik vpliv na način ločevanja so očitno imela premoženjska vprašanja.

⁴⁷⁶ Englisch, Streiflichter, str. 481.

Poklicna struktura ločencev na 1000 sporazumnih ločitev:							
	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
Kmetje	44	56	70	71	56	73	65
Delavci	312	321	243	222	254	346	401
Podjetniki	358	353	369	368	336	327	333
Svobodni poklici	218	237	224	241	219	229	182
Vojaštvo	11	9	16	17	9	15	12
Ostali	57	25	78	81	126	10	7
Skupaj	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Poklicna struktura ločencev na 1000 procesnih ločitev:							
	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
Kmetje	97	175	137	125	132	223	88
Delavci	311	285	239	249	310	368	386
Podjetniki	346	375	366	354	341	336	357
Svobodni poklici	196	149	119	141	106	135	158
Vojaštvo	16	10	17	13	5	12	10
Ostali	34	6	122	118	106	36	1
Skupaj	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Pri procesnih ločitvah so več zahtev za ločitev vložile ženske,⁴⁷⁷ medtem ko je bilo pri razveznih tožbah razmerje med moškimi in ženskami uravnoteženo.⁴⁷⁸ Število ločitvenih zahtev, ki so jih na sodišča naslavljali moški, pa je od začetka 20. stoletja ves čas naraščalo.

Ločitvene zahteve po spolu :					
Ločitve	Na zahtevo žene	Na zahtevo moža	Razveze	Na zahtevo žene	Na zahtevo moža
1896-1900	1.177	331	1896-1900	68	68
1900-05	2.095	677	1900-05	158	152

Englisch je vzroke za naraščanje moških ločitvenih zahtev iskal v slabih gospodarskih razmerah, krepitvi socialističnih idej in spreminjanju oblik družine,⁴⁷⁹ glavni razlog pa je vendarle videl v enormnem povečanju ženskih prešuštev – še zlasti v delavskih družinah.

⁴⁷⁷ Na Dunaju je v letih 1898-1905 znašal delež ženskih zahtev za ločitev kar 68%. Prim.: Waltraud Heindl, Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900, str. 231.

⁴⁷⁸ Englisch, Streiflichter, str. 486.

⁴⁷⁹ Ideal meščanske družine je za delavce postajal vse bolj nedosegljiv, zato je – ob hkratnem upadanju števila delavskih porok – hitro naraščalo število »divjih zakonov«. Odpor do sklepanja porok je naraščal predvsem pri moških. Pri ženskah je bilo obratno, kar je bil eden izmed razlogov za velike starostne razlike med zakonci. Takšni zakoni so seveda v sebi nosili klice razkroja. Prim.: Englisch, Streiflichter, str. 487, 494-495.

Zanimivo je, da so prešuštvo kot ločitveni razlog pri procesnih ločitvah veliko pogosteje navajali moški, medtem ko so ga ženske (ne le meščanke, ampak tudi delavke) očitno doje-male kot »kavalirski delikt«. ⁴⁸⁰

Sklep

Čeprav so v boju za in proti reformi poročnega prava ves čas (še posebej na Slovenskem) prevladovali kulturnobojne note, je naraščanje ločitev, ki ga je izkazovala statistika, nedvoumno opozarjalo, da reforme poročnega prava ne gre presojati zgolj z ustavnopravnega, konfesionalnega ali moralnega zornega kota. Na splošno krizo »instituta zakonske zveze«, o kateri se je v letih pred prvo svetovno vojno na veliko razpravljalo v javnosti, je imela neživljenjska avstrijska poročna zakonodaja le malo vpliva. Kot drugod po Evropi je bilo tudi v Avstriji naraščanje števila ločitev (razvez) v prvi vrsti posledica hitrih gospodarskih sprememb, ki so – še zlasti pri nižjih družbenih slojih – spodbujale udeležbo žensk na trgu delovne sile in hkrati krepile njihovo ekonomsko neodvisnost. V tradicionalnih družinah s klasično delitvijo dela med moškim in žensko (ob zaposlenem možu je žena zadolžena za gospodinjstvo in vzgojo otrok) so bili »izhodni stroški« morebitnega odhoda iz slabega zakona izjemno visoki, zato je bil delež ločitev v predmoderni dobi neznamenit. Nasprotno so se v družinah, kjer sta bila zaposlena oba zakonca, izhodni stroški ločitve opazno zmanjšali, hkrati pa so se povečali možni razlogi za nesoglasja med zakoncema. ⁴⁸¹

Karl vitez Englisch je v svojih komentarjih »teže števil« (pri delavstvu) že izhajal iz hipoteze »ekonomske neodvisnosti« žensk. Zato je bil prepričan, da bi morebitno liberalizacijo poročnega prava v Avstriji morala spremljati vrsta premišljenih reformnih ukrepov, s katerimi bi država poskušala povečati izobrazbeni nivo in zlasti eksistenčne možnosti nižjih družbenih slojev. V skladu s tem je v sklepu svoje razprave predlagal načrten in premišljen »boj« zoper razraščajočo prostitutico, še zlasti pa učinkovito reševanje gospodarskih in socialnih problemov. Pri reševanju slednjih naj bi država posebno pozornost namenila starostnemu zavarovanju, oskrbi mladine in delavskemu vprašanju. ⁴⁸²

PRVA SVETOVNA VOJNA IN KRIZA ZAKONA

Izbuh prve svetovne vojne je v gibanje porok in ločitev vnesel povsem novo dinamiko. Medtem ko je bil delež porok pred vojno izjemno statičen (gibal se je okoli 7,6 promila) in so ločitve (razveze) iz leta v leto v naraščale, so se ob izbruhu vojne zadeve postavile na glavo. Poleti 1914 so se tudi v Cislajtitaniji (kot drugod po Evropi) soočili s fenomenom t. i. »vojnih porok«, ⁴⁸³ ki so jih na hitro, pred odhodom na bojišča, sklepali zlasti pripadniki nižjih družbenih slojev. ⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Prim.: Waltraud Heindl, Ehebruch und Strafrecht, str. 168.

⁴⁸¹ Prim.: Tineke Fokkema, Employment and divorce among Dutch women born between 1903 and 1937, v: History of the Family 9 (2004), str. 426-427.

⁴⁸² Englisch, Streiflichter, str. 195.

⁴⁸³ V evropski zgodovini se je fenomen »vojnih porok« v večji meri prvič pojavil v času prusko-francoske vojne 1870/71. Prim.: Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, Hgg. von Magnus Hirschfeld und Andreas Gaspar, Hanau 1929, str. 95.

⁴⁸⁴ Španec Blasco Ibáñez je o vzdušju v Parizu po izbruhu vojne poročal takole: »Ob izbruhu vojne se je želelo poročiti pol Pariza... Tisoče parčkov je oblegalo okrajne urade... Vsi so govorili isto: 'Želiva se poročiti' in 'jutri odpotujem.' Kar brez vseh dokumentov in drugih dokazil, razen prič dveh sosedov, ki so že leta opazovali njun divji zakon in zakonske prepirov... Magistratni uradniki so po ukazu vlade množično poročali, v skupinah po dvajset parov... V nekaterih pariških okrajnih uradih so samo dopoldne izvedli po tristo porok.« Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 97.

Vojne poroke so bile značilne predvsem za velika mesta. Avgusta 1914 so na Dunaju zabeležili kar 4.929 porok, kar je bilo skoraj za petkrat več kot pred vojno.⁴⁸⁵ V veliki meri je šlo za poroke nižjih družbenih slojev, ki so pred tem živeli v konkubinatu in so želeli »izkoristiti« možnost državne podpore za svoje življenjske sopotnice in otroke.⁴⁸⁶ Na podlagi zakona z dne 26. decembra 1912⁴⁸⁷ so namreč lahko vsi družinski člani (žene, otroci, starši, stari starši... in celo nezakonski otroci) v vojsko vpoklicanih avstrijskih državljanov računali na državo podporo v višini 1 K in 32 vinarjev,⁴⁸⁸ v primeru moževe smrti na fronti pa na primerno pokojnino.⁴⁸⁹

Že v naslednjem mesecu se je število porok »vrnilo« na predvojno stanje (na Dunaju na nekaj manj kot 1000 porok mesečno), potem pa je ostalo bolj ali manj »stabilno«, čeprav so bile vojne poroke značilne vse do konca vojne.⁴⁹⁰ Zato pa se je v vojnih letih opazno znižala intenzivnost ločitev (in razvez) zakonov. Razumljivo, saj je bilo leta 1918 v Avstro-Ogrski vpoklicanih okoli 4,3 milijone moških oziroma »približno 60 odstotkov moških prebivalcev med 18 in 35 leti.«⁴⁹¹

Ločitveni trend je dobil novih vzpodbud šele ob koncu leta 1918, ko so statistike spet začele beležiti naraščanje števila ločitev. Ob koncu leta 1918 se je stanje že približalo razmeram pred izbruhom vojne, v prvih povojnih letih pa se je krivulja ločitev strmo povzpela navzgor. Po vojni se je pokazalo, da so bile vojne poroke v resnici »nepremišljene« in »minljive«, kot so ugotavljali v dunajskem Društvu za reformo poročnega prava sredi maja 1918.⁴⁹² Na ozemlju republike Avstrije, kjer so leta 1913 zabeležili skupaj 1.785 ločitev, je frekvenca ločevanja doživela višek v letu 1921, ko so našli kar 5.218 ločitev, potem pa se je za desetletje umirila in se začela vzpenjati šele v času velike gospodarske krize. Drugi višek je dosegla leta 1930, ko so v Avstriji našli 5.774 ločitev.⁴⁹³

Čeprav ne razpolagamo z natančnimi statističnimi podatki o gibanju porok in ločitev, lahko tvegamo trditev, da je bil opisani splošni trend ločitev značilen tudi za slovenske dežele. Potrjujejo nam ga podatki na mikro nivoju. Iz sodnih vpisnikov in ohranjenih ločitvenih spisov Okrožnega sodišča Celje, ki je pokrivalo približno polovico Spodnje Štajerske, je padec ločitvenih zahtev več kot očiten.⁴⁹⁴ Če je v letih pred prvo svetovno vojno celjsko okrožno sodišče v povprečju prejelo 23 ločitvenih zahtevkov letno,⁴⁹⁵ se je v letu 1915 števi-

⁴⁸⁵ Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge 2004, str. 197.

⁴⁸⁶ Tako so označili namen vojnih porok tudi na zborovanju Društva za reformo poročnega prava (Eherechtsreformverein) 15. maja 1918. Prim.: Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, str. 196.

⁴⁸⁷ RGBI 237/1912.

⁴⁸⁸ Z zakonom z dne 27. julija 1917 (RGBI 313/1917) so podporo za ženske in starejše otroke zvišali na 2 K. Prim.: Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, str. 194-195.

⁴⁸⁹ Vdova navadnega pešaka je bila upravičena do 9 K mesečno, vdova korporala do 15 K mesečno itd. Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, str. 196.

⁴⁹⁰ Vojeslav Molè se je kot vojni ujetnik v Sibiriji poročil kar na daljavo. V spominih je svojo poroko opisal takole: »Dne 23. aprila leta 1917 sem dobil brzojavko z dne 11. aprila iz Krakova. Iz te brzojavke, ki je romala do mene dvanajst dni, sem zvedel, da sem že dvanajst dni poročen, in da se je moja poroka po zastopstvu izvršila v Krakovu že dne 11. aprila 1917. Bil sem seveda presenečen in srečen, hkrati pa mi je bilo težko pri srcu, da je moralo to poteči na tak način.« Prim.: Vojeslav Molè, *Iz knjige spominov*, Ljubljana 1970, str. 216.

⁴⁹¹ Reinhard Sieder, *Socialna zgodovina družine*, Ljubljana 1998, str. 203.

⁴⁹² Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, str. 196.

⁴⁹³ Ernst Hanisch, *Männlichkeiten. Eine andere Geschichte des 20. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2005, str. 168.

⁴⁹⁴ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okrožno sodišče Celje, a. š. 354; vpisniki za leta 1900-1914.

⁴⁹⁵ Koliko vloženih ločitvenih tožb ni prišlo do epiloga, se iz sodnih vpisnikov ne da natančno ugotoviti, toda zdi se, da je v več kot polovici primerov sodišče sprta zakonca uspelo »odvrniti« od ločitve.

»Vojna poroka«

lo ločitvenih zahtevkov več kot prepolovilo in do konca leta 1917 ostajalo na približno enakem nivoju. Toda že v letu 1918 se je – podobno kot drugod po Evropi⁴⁹⁶ – število ločitvenih tožb spet približalo stanju pred izbruhom vojne. Leta 1919 se je število zahtevkov (in tudi dejanskih ločitev) v primerjavi s stanjem pred vojno skoraj potrojilo. Že v letu 1920 pa se je – za razliko od Dunaja – ločitvena intenzivnost umirila in ostala bolj ali manj statična vse do konca dvajsetih let.

Gibanje ločitvenih zahtev pred Okrožnim sodiščem Celje :		
Leto	Število zahtev za ločitev oz. razvezo (po sodnem vpisniku) ⁴⁹⁷	Število ohranjenih ločitvenih spisov
1910	22	
1911	28	
1912	18	
1913	22	
1914	24+1*	
1915	10	
1916	13	
1917	11	
1918	21+1**	7
1919	60	27
1920	15	6

*= razveljavitev katoliškega zakona; **= razveza nekatoliškega zakona

V katoliškem tisku so že med vojno z grozo ugotavljali, da tiči »najhujše zlo, kar ga je povzročila vojska«, v tem, »da se je porušila sreča marsikaterega zakona«. ⁴⁹⁸ Z zgražanjem so pisali o lahkomišelnih ženah, ki so se v moževi odsotnosti »prepustile brezdelju«, se »jele kakor lahkomišljene vehedravke lišpati in se vdajati razveseljevanju«, zanemarjati otroke in se podale »na opolzko pot razuzdanosti in zakonolomstva.« ⁴⁹⁹ »Dočim moža v strelskem jarku ali daljnem ujetništvu tarejo skrbi za družino, si je žena morda pritisnila na srce pečat

⁴⁹⁶ V Berlinu so zgolj v štirih mesecih leta 1918 zabeležili 700 primerov ločitev. Prim.: Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 96.

⁴⁹⁷ Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Okrožno sodišče Celje, a. š. 354; vpisniki za leta 1900-1914.

⁴⁹⁸ Domoljub, 11. 10. 1917.

⁴⁹⁹ Ibidem.

najpodlejšega izdajstva do svojega moža ter se prištelja med najnevrednejše osebe svojega časa. Človek bi mislil, da sploh ni mogoče, da se je v teh strašnih preizkušnjah, ki jih je božja Previdnost prisodila človeškemu rodu, kdo tako daleč spozabil. Toda pritožbe dokazujejo, da taki slučajji niso osamljeni.⁵⁰⁰

Država in cerkev sta od žena vojakov »unisono« zahtevali brezpogojno zakonsko zvestobo. »Slovensko dekle! Ako te preveva še pravi duh krščanske ljubezni, tedaj boš nastopila strogo proti takšnim dejanjem, ki kličejo prekletstvo nase«, je že ob prvi obletnici vojne na slovenska dekleta apeliral katoliški list Domoljub.⁵⁰¹ Toda bolj kot se je vojna prevešala v drugo polovico, bolj je naraščal zakonolom, ki je v primerjavi s predvojnimi stanjem postal že kar množični fenomen. Že julija 1915 je bilo v Šiški kar 60 delavk tobačne tovarne nosečih od nastanjencev.⁵⁰² Očitno se niso zmenile za pozive v stilu: »Po mestih in tudi na deželi je marsikje nastanjeno tuje moštvo. In med njimi niso ravno vsi zgledni! Slovensko dekle! Pokaži takoj svoje misli, ne daj se prevarati! Ne bodi metla, za katero sme vsakdo prijeti; ne pusti poteptati v tla svoje časti! In ako si še tako preprosta, – pokaži pa, da si plemenita po srcu, kar prekaša vse drugo!«⁵⁰³ Podobno je bilo tudi po manjših mestih na Kranjskem: »V Ribnici oznanil župnik, naj se oglase oženjene ženske, ki pričakujejo nezakonske otroke (od trenarjev), da bodo dobile podporo. Jih je prišlo 30 in so bile ozmerjane.«⁵⁰⁴

Kot drugod po Avstriji so se zelo razpasle ljubezenske afere med domačinkami in vojnimi ujetniki,⁵⁰⁵ čeprav je bila »ujetniška ljubezen« za žensko lahko še posebej neprijetna.⁵⁰⁶ Če lahko verjamemo navedbam Frana Milčinskega, so bili med Slovenkami še posebej priljubljeni ruski vojni ujetniki. »Na Koroškem nore ženske za Rusi. Ena je šla vprašat župnika, kako bi se mogla z Rusom poročiti. Župnik rekel, da bi bilo treba ženske zapečatiti.«⁵⁰⁷

Mnoge zakonske žene, ki so zanosile, so poskušale rešiti čast in zakon na ta način, da so odhitele na obisk k svojemu možu, četudi je že bil na fronti. »Hamperlova pravila, da je neka ženska ob odsotnosti moža na srbskem bojišču prišla v drugi stan; želela si je k možu, da dobi dete očeta, pa je niso pustili. Obrnila se je na škofa, mu vse povedala in on je izposloval, da je šla za 14 dni do moža.«⁵⁰⁸ Pri diskretnem reševanju takšnih primerov je ljubljanski škof Jeglič očitno rad pomagal, čeprav je bil – kot kažejo njegovi dnevniki – po izbruhu vojne iz dneva v dan bolj zgrožen nad vsesplošnim moralnim propadom. Pomoči pa niso odrekli niti nekateri visoki častniki, kot denimo slavni Svetozar Boroevič. »Ena oficirska dama, ki ima moža v Pulju, je prišla v odsotnosti moževi v drugi stan. Da reši otroku očeta, se je hotela peljati k možu, pa navzlic odkriti obrazložitvi ni dobila dovoljenja, dokler si ga ni izposlovala od Boroeviča.«⁵⁰⁹

Toda velika večina žena takšnega ali podobnega »manevra« ni mogla izvesti. S strahom so lahko zgolj čakale, kako bodo ob vrnitvi domov reagirali njihovi možje, ko bodo izvede-

⁵⁰⁰ Ibidem.

⁵⁰¹ Domoljub, 22. 7. 1915.

⁵⁰² Fran Milčinski, Dnevnik 1914-1920, Ljubljana 2000, str. 122.

⁵⁰³ Domoljub, 22. 7. 1915.

⁵⁰⁴ Milčinski, Dnevnik, str. 171.

⁵⁰⁵ Prim.: Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 114-117.

⁵⁰⁶ V zadnjem letu vojne se je v Innsbrucku ustanovilo posebno združenje, ki se je poimenovalo »Klofutna liga« (Ohrfeigen-Liga). Naloga njenih članov in članic je bila, da so dekleta in žene, ki so se spustile v ljubezensko razmerje s kakšnim vojnimi ujetnikom, ustražovali v javnosti. Prim.: Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, str. 116.

⁵⁰⁷ Milčinski, Dnevnik, str. 166.

⁵⁰⁸ Milčinski, Dnevnik, str. 147.

⁵⁰⁹ Milčinski, Dnevnik, str. 258.

li, da so v odsotnosti postali očetje. Nekatere je to močno prizadelo: »Župan Podboj pravil, da si je v Planini nastanjen vojak po dolgem času izprosil dopust, da gre domov. Se hitro vrnil, bil ves pobit – ženo je bil našel v drugem stanu – in se slednjič obesil.«⁵¹⁰

Razsežnosti »zakonoloma« so prišle do polnega izraza neposredno po vojni, ko se je povsod povečalo število primerov spodbijanja očetovstva. Tudi pred okrožnim sodiščem v Celju je število zahtevkov, v katerih so moške spodbijali očetovstvo, po vojni izrazito poskočilo.

Število ohranjenih primerov spodbijanja zakonskega rojstev a:	
1911	5
1912	2
1913	0
1914	3
1915	2
1916	3
1917	3
1918	4
1919	14

»Seksualna stiska« je v resnici povečala zakonolom, toda štirideset ohranjenih ločitvenih spisov okrožnega sodišča Celje iz let 1918-1920 kaže, da je bilo prešustvo žena (tudi v primeru izpodbijanja očetovstva) le redko razlog ločitve. Od sedmih ohranjenih ločitvenih spisov iz leta 1918 je bilo prešustvo žene (v odsotnosti moža, ki je bil pri vojakihi) le v enem primeru razlog za ločitev zakona.⁵¹¹ Od 27 ohranjenih spisov iz leta 1919 pa so bili takšni primeri le trije, medtem ko je bilo eno ugotovljeno prešustvo žene povsem »navadno«. Značilno je, da so skoraj dve tretjini zahtev za ločitev na sodišče naslovile ženske, pri čemer so navajale vrsto razlogov skupaj.

Če si od blizu ogledamo ohranjene ločitvene spise za leti 1918/19, lahko ugotovimo, da so pri ločitvah veliko bolj kot prešustvo prevladovali drugi razlogi.

Leto	Nepremagljiva zopernost	Hudobna zapustitev	Zakonolom		Nasilje (zmerjanje)	Sporazum
			ženske	moški		
1918	1 **	2	1		1	1+
1919		1	4	2	12	7+

** = razveza nekatoliškega zakona; + brez navedbe razlogov

Razveza zakona tovarnarja Karla in Katarine Kurka,⁵¹² ki sta se poročila leta 1901 v Pulju po evangeličanskem obredu, je bila posledica »nepremagljive zopernosti«. Hudobna zapustitev, ki je bila razlog ločitve treh zakonov, je bila kar dvakrat povezana s prešustvom, enkrat pa je bila posledica šestletne zaporne kazni, na katero je bil obsojen mož.

⁵¹⁰ Milčinski, Dnevnik, str. 179.

⁵¹¹ V tem primeru sodišče ni upoštevalo »obrambe« obtoženke Jožefe Požlep, češ da je tudi njen mož (že pred vojno) zagrešil zakonolom. Za sodnike je bilo odločilno njeno priznanje, da je moža Andreja »prevarala« v času, ko je bil na fronti. »Prelom zakona tvori po § 109 o. d. z. važen vzrok, iz katerega se more na ločitev zakona spoznati. V predležem slučaju se sicer zakonolomstvo ni ugotovilo v kazenskem postopanju, vendar pa zamore to storiti tudi civilni sodnik, posebno na podlagi priznanja toženke.« ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg 77/18.

⁵¹² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

V veliki večini primerov (1919) sta bila kot glavna razloga ločitve navedena fizično in psihično nasilje (»prehudo ravnanje z družetom«) ter ponavljajoče se žalitve, ki sta bila skoraj v vseh primerih navedena skupaj. Seveda pa so se ob glavnem razlogu v ločitvenem postopku običajno pojavljali še drugi v § 109 ODZ naštetih razlogi za ločitev od postelje in mize, ki bi lahko vsak zase predstavljali razlog za ločitev. Sodišče je pri razsodbi upoštevalo le tiste, ki jih je s pomočjo prič ali izvedencev nedvomno dokazalo. Toda tudi iz »nedokazanih« navedb zakoncev lahko sklepamo, da so tako ženske kot moški poskušali sodišče prepričati, da je bil njihov zakon že od samega začetka nevzdržen – in to iz več razlogov.⁵¹³

»Prehudo ravnanje z družetom« kot glavni razlog ločitev se je kazalo v številnih oblikah. Grožnje z tepežem in celo s smrtjo so bile očitno več kot običajne. Še najbolj mila je bila grožnja Antona Cerjaka, ki je ženi Elizabeti – celo na pravem poskusu pred okrajnim sodiščem v Brežicah – zažugal: »Ti eno prismolim, da boš vidla!«⁵¹⁴ Bolj odločna je bila Marija Rozman, ki je svojemu možu večkrat grozila, »da ga bode ubila, če pa ne bo storila tega sama, da si najame človeka v to«.⁵¹⁵ Nekega večera je svoje grožnje podkrepila s pomočjo svojega brata in njegovega prijatelja, ki sta – seveda pod vplivom maliganov – začela ubogega Franceta izzivati in ga pozivala, naj pride iz sobe, da »imata nož in samokres, da ga bodeta 'zrezala', naj se pobere.«⁵¹⁶

Seveda pa večina zakoncev ni ostala le pri besedah. V večini zaradi nasilja (a tudi drugih razlogov) ločenih zakonov so bili pretepi med zakoncema nekaj povsem običajnega. Zlasti moške so brutalno uveljavljali svoj prav in vlogo »glave družine«. Anton Strašek, ki je – kljub starosti 73 let – svojo veliko mlajšo ženo Marijo redno pretepal, enkrat celo z bikovko »po goli zadnjici«, ni bil nikakršna izjema.⁵¹⁷ A tudi žene možem niso ostale dolžne. Ko se je Mariji Rozman, sicer stalni tarči svojega Franceta, nekega lepega dne »strgalo«, se je v hlevu nadenj spravila z »žežljem« (grebljico). »Ko ji je pa žeželj izvil, je toženka zagrabila na mizi ležeči nož in zamahnila po tožniku. Tožnik se je sunku izognil in odvil toženki nož s pomočjo toženkinega brata.«⁵¹⁸ Bolj odločna je bila Marija Jug, ki je svojega veliko starejšega moža Janeza redoma pretepala. Nekoč ga je z grabljami tako obdelala, da je moral poiskati celo zdravniško pomoč.⁵¹⁹

Če so pri tepežu zakonci uporabljali najrazličnejše kmečko orodje (kot rečeno, je velika večina ločencev prihajala iz kmečkih vrst), se pri zmerjanju niso obkladali le z nazivi za živalske vrste, ki so jih redili v lastnih hlevih. Označevanje zakonskih tovarišev s »kuzla, prasica, krava, cucek« itd. je bila sicer res pogosto, toda v rabi so bile tudi druge, bolj sočne psovke, kot npr. »kurba, grda čelust, gnila crka, stara klafeta, poginjena baba, grda hudičeva stara baba, rujavka, frdamani ded, grdi ded, zapravljivec, potepuh in lenuh«. Marija Rozman je svojega Franca zmerjala tudi s »prokletim kurvišem«, saj je menila, da se je k »vojakom le vsilil, da se je tam kurval«.⁵²⁰ Seveda ji Franc ni ostal dolžan. Zmerjal jo je z »ruska kurba«, ker naj bi se v času njegove odsotnosti »vlačila ali kurbala z nekim Rusom«.⁵²¹

⁵¹³ Terezija Knez je v tožbi za ločitev od svojega moža Martina, s katerim je bila poročena od leta 1889 (!), kratko in jedrnatno navedla: »Odkar sva poročena, nisva živela srečno. Mož je pijanec, zapravljivec in nasilnež«. ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 24/19.

⁵¹⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg 388/19.

⁵¹⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg 72/19.

⁵¹⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg 72/19.

⁵¹⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 127/18.

⁵¹⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵¹⁹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 321/19.

⁵²⁰ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵²¹ Ibidem.

Marija Jug je svojega veliko starejšega moža Janeza zmerjala: »prokleti Rus, črn vrag, požeruh, zapravljevec, proklet klepinar, prokleti starec«. ⁵²² On ji je odgovarjal s »prekleta kurba, gnoj gnili, vraglovka, krava.« Pri zmerjanju s kravo je bil izjemno natančen, saj je ženine lastnosti primerjal »z lastnostmi krave, ki je brez vimen in brez vsacega haska.« ⁵²³ Anton Strašek pa je svojo Marijo običajno »zmiral za vlačugo, kradljivko, kurbo, hudiča, proketo babo, ter jo naganjal od hiše.« ⁵²⁴

Anton Cerjak je ženo Elizabeto – poleg običajnih zmerljivk »kuzla« in »kurba« – obkledal tudi z izvirno oznako: »hrvaška banda«, kar je bilo verjetno posledica njenega nacionalnega izvora. ⁵²⁵ Psovke na nacionalni bazi pa sta ves čas prakticirala ugledni tovarnar češkega rodu Karl Kurka in njegova italijanska soproga Katarina, roj. Baldini. Podjetni Karl, ki je po službi v avstro-ogrski armadi v Trziču (Monfalcone) osnoval kemično tovarno in na hitro obogatel (leta 1915 je tovarno preselil na Polzelo), je svojo »nervozno« ženo najraje zmerjal z »umazana Tržačanka«, medtem ko ga je Katarina obkledala s »češki trotel« in »umazani Čeh«; govorila mu je, da ima »slovansko srce« in ga psovala s »porco di sciavo«. ⁵²⁶ Nacionalni moment je bil očitno močno prisoten tudi v zakonu Ivana in Ivane Frischkovitz iz Zidanega mosta, saj se je ob (tretjem) uspešnem poskusu sprave Ivana morala med drugim obvezati, da bo izpopolnila svoje znanje slovenskega jezika, da se bo s soprogom izenačila »v slovenskem mišljenju«, v bodoče opustila »vsako simpatiziranje z italijanizmom« in se odrekla vsaki »tozadevni« zvezi in vplivu »svojega doma v Trstu«; še zlasti je morala obljubiti, da bo prekinila stike s svojo starejšo sestro v Trstu »z ozirom na njeno ital. mišljenje«. ⁵²⁷

Pri zmerjanju so včasih sodelovali tudi otroci. Marija Rozman je svoja otroka naučila, da sta zmerjala očeta. Med zakonskimi prepiri sta se redoma postavila na stran matere in mu govorila, »da ni njun oče, naj se pobere od hiše, da ga ne potrebujejo doma, da so lahko brez njega.« »Ko je srečal nekoč sina s toženko, je vprašal tožnik sina kam da gre. Toženka pa je rekla, naj odgovori: 'hodi v rit', kar je sin storil.« ⁵²⁸

Med očitki, s katerimi so se zakonci obkledali v teku ločitvene pravde, se je velikokrat (pač zato, ker so med ločenci prevladovali kmetje) pojavil očitek o domnevno slabem gospodarjenju enega izmed zakoncev. Tako je npr. Franc Rozman o svoji ženi trdil, da v času, ko je bil na fronti, »ni dobro gospodarila, posestvo niboljšala, marveč ga poslabšala. Med vojno je imela dohodkov blizu 50.000 K, okrog 40.000 samo na vinu, pa je sedaj še vedno 15.000 K vknjiženega dolga.« ⁵²⁹ Sodni dvor je poskušal prepričati, da je povrh vsega s skupnim premoženjem ravnala »zahrbtno«. Leta 1918 naj bi svojemu očetu posodila 12.000 K, da si kupi zemljišče, »ne da bi kaj o tem njemu povedala«. ⁵³⁰ Seveda je Marija Rozman nasprotno trdila, da je slab gospodar njen mož, saj da ga hoče občina dati »pod sodno oskrbo«. ⁵³¹

Žene so velikokrat poskušale dokazati, da mož ni skrbel za družino. Elizabeta Cerjak je npr. trdila, da se njen mož ni brgal za »prehrano rodbine«. Kot je povedala, naj bi bila »večkrat brez

⁵²² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 321/19.

⁵²³ Ibidem.

⁵²⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 127/18.

⁵²⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 388/19.

⁵²⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

⁵²⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 243/19.

⁵²⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵²⁹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³⁰ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³¹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

vsakih sredstev, tako da ni mogla pripraviti tožniku in otrokom običajna kosila.«⁵³² Može pa so nasprotno pogosto trdili, da se žena ni »brigala zanje«. Anton Cerjak je povedal, da ga žena »popolnoma zanemarja, ne daje mu v redu hrane; opetovano se pripeti, da pride od kakega dela domu in ne dobi jesti. Za zajuterk dobiva včasih tako hrano kot svinje.«⁵³³

Franc Rozman je med drugim trdil, da že v času dopusta, zlasti pa po vrnitvi s fronte oktobra 1918, žena ni hotela več skrbeti zanj. V času del v vinogradu naj bi žena delavcem dajala piti vino, njemu pa le vodo.⁵³⁴ »Decembra 1918 ali januarja 1919 je bil tožnik [Franc Rozman] bolan, pa se ni za njega popolnoma nič brigala, pač pa izrazila željo, če bi le krepnil.«⁵³⁵

V več ločitvenih primerih so bili za poslabšanje odnosov med zakoncema, ki so privedli do ločitve, »krivi« tudi starši ali otroci iz prvega zakona. Marija Rozman se očitno ni mogla sprijazniti z moževo materjo, ki je kot preužitkarica živela pri nji. V času Franceve »odsotnosti v vojni« je se je začela Marija »prepirati z njegovo materjo radi dajatve vžitka, vsled česar ga je njegova mati sodnijsko uveljavljala«. Iztoženi užitek ji ni hotela dati niti po pravnomočni sodbi. »Da bi se vžitkarice iznebila, je toženka najela fante, ki so metali kamenje v vžitkaričino sobo. Tudi je za vžitkarico določeno stanovanje tako zanemarila, da je zdaj brez oken, da voda skozi teče in da ni mogoče tam stanovati.« Ko se je postavil v bran matere, mu je očitala, »da ni njen mož, da se briga le za mater.«⁵³⁶

V zakonu Jurija in Neže Novak pa je bil kamen spotike 10-letna pastorka (hči Jurijeve prve žene) Terezija Trobentar, ki je Neža »ni mogla trpeti pri hiši«. Ni ji hotela »dajati jesti in ji tudi ne prati, temveč je odločno zahtevala, da mora dati tožnik tega otroka vstran«. Ker Jurij tega »zaradi nežne mladosti otrokove ni mogel storiti«, saj ni »imel nikogar, ki bi za dekletce skrbel«, je njun zakon postal pravi pekel. Nič ni pomagalo zagotovilo, da bo »dal pastorko iz hiše, kakor hitro dorase in ne bo več navezana na tujo pomoč.« Po »16-mesečnem skupnem življenju« (gre za edini zakon, ki je bil sklenjen med vojno) je Neža Jurija »iz hudobije zapustila in odšla nazaj k svoji materi v Stojno selo...«⁵³⁷

Nekateri zakonci so v svojih ločitvenih zahtevah navajali tudi »odrekanje zakonske dolžnosti«. Katarina Kurka naj bi tako redko ugodila spolni sli svojega moža Karla, da je bil revež prisiljen skakati čez plot. (Seveda je Katarina na sodišču povedala, da je imel mož nenormalen spolni apetit.)⁵³⁸

Neredko so bili ločitveni razlogi povezani s pijanstvom in razuzdanostjo enega izmed zakoncev. Tako je npr. sodišče v primeru ločitve zakoncev Čuk, ki jo je zahtevala žena, nedvoumno ugotovilo: »Toženec ves svoj zaslužek zapravi in proda vse, kar dobi, ter sega povrh rad po tujem imetju, vsled česar je bil kaznovan n. pr. pri okr. sodišču v Idriji in se je nahajal tudi v ljubljanski prisilni delavnici. Sploh živi razuzdano in nima nobenega pravega bivališča ter se potepa po svetu popolnoma razcapan in zanemaren ter je bolan na nalezljivi bolezn

⁵³² ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 370, Cg I 388/19.

⁵³³ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³⁴ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³⁵ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19.

⁵³⁶ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 368, Cg I 72/19. O razprtijah med taščami in snahami zgovorno priča tudi primer Ivana in Ivane Frischkovitz iz Zidanega mosta. Ob uspešnem poskusu sprave se je morala Ivana med drugim obvezati, »da bo za naprej spoštovala tožnikovo mater« in jo brezpogojno ubogala, da bo do nje odkritosrčna in jo bo imela za svojo vzgojiteljico. Prim.: ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 369, Cg I 243/19.

⁵³⁷ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 51/18.

⁵³⁸ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 14/18.

(syphilis).«⁵³⁹ Zlasti v zakonih, kjer je bil mož precej starejši od svoje žene, je pomembno vlogo za razpad zakona igralo tudi ljubosumje.

V večini ločitvenih primerov je seveda šlo za sočasnost več ločitvenih razlogov, ki so bili nemalokrat direktno povezani z večletnim ločenim življenjem zakoncev v času prve svetovne vojne.

Ženske, ki so ostale same, so morale nase prevzeti ogromno obremenitev, ki so jih prinašali zaposlitev, družina in gospodinjska dela, pri čemer so pričakovale, da bo z vrnitvijo mož te preobremenitve konec. Zaradi odsotnosti soprogov in očetov je umanjala »patriarhalna instanca, na katero so se prej navezovali prenekateri procesi v družinskem življenju.«⁵⁴⁰ Po vrnitvi zakonskih mož se je v marsikateri družini začel boj za položaje v družini, saj mnogi povratniki na začetku niso našli službe oz. so se odvadili (mezdnege) dela. »Pohabljeni in duševno oboleli možje so padli v trajno breme svojih družin. Namesto razbremenitve, ki so se je bile od njih nadejale njihove soproge, so bili dostikrat nesposobni za delo ali celo potrebni nege.«⁵⁴¹ Zato so zlasti mnogi »vojni zakoni«, na hitro sklenjeni med kakšnim dopustom v domovini, v težkih poveljskih razmerah hitro razpadli.

Že kmalu so se razmere spet približale predvojnemu stanju. Tudi na Slovenskem se je pokazalo, da – kljub spremenjenim delovnim in življenjskim pogojem moških in žensk – politične in socialne spremembe vojnega obdobja niso na novo definirale spolnih vlog. Nasprotno. Nova formulacija normativnih vlog med spoloma je s sabo v bistvu prinesla okrepitev predvojne hierarhije med spoloma.⁵⁴² In to se je seveda kazalo tudi na področju instituta zakonske zveze.

PRIZADEVANJA ZA REFORMO POROČNEGA PRAVA V PRVI JUGOSLAVIJI

Medtem ko so v večini evropskih držav že v letih pred prvo svetovno vojno (ali neposredno po njej) nekdanje konfesionalno zakonsko pravo zamenjali z obče veljavnim civilnim poročnim pravom,⁵⁴³ je v versko izjemno pisani Kraljevini SHS (Jugoslaviji) na tem področju vladala popolna zmeda. Začasna, vidovdanska in oktroirana ustava so sicer izhajale iz načela ločitve cerkve od države in enakopravnosti državljanov pred zakonom ne glede na njihovo »plemensko«, jezikovno ali versko pripadnost, toda zaradi obstoja množice različnih poročnih prav, ki so se med seboj izključevala, tega načela v praksi nikoli niso uspeli uresničiti. »Ker imamo 10 državno priznanih veroizpovedovanj, je v veljavi vrh predpisov avstrijskega drž. zakonika in ogrskega ženitvenega zakona še 10 verskih bračnih prav. Toliko različnih pravnih predpisov o zakonu (braku) pač nima nobena druga civilizirana država. Te razmere so pravi unicum naše države. Ker so pa dotični pravni predpisi večkrat v nasprotju med seboj, imamo na tako važnem polju, kakor je bračno pravo, neverjetno zmešnjavo in neznosen nered.«⁵⁴⁴

Sekularizirano materialno ženitno pravo je bilo v veljavi le v delu nove države. V Vojvodini in Medjimurju so za pripadnike vseh veroizpovedi in za »brezverce« veljala določila ogrskega zakona o obvezni civilni poroki iz leta 1894. »Vsi pripadniki tega pravne-

⁵³⁹ ZAC, Okrožno sodišče Celje, a. š. 367, Cg I 80/18.

⁵⁴⁰ Sieder, Socialna zgodovina družine, str. 203.

⁵⁴¹ Sieder, Socialna zgodovina družine, str. 204.

⁵⁴² Eine Welt von Feinden. Der Große Krieg 1914-1918, Hrg. von Wolfgang Kruse, Frankfurt am Main 1997, str. 95.

⁵⁴³ Rado Kušej, Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1927, str. 380.

⁵⁴⁴ Slovenec, 23. 9. 1934 (Dr. Matej Pretnar, O resoluciji pravniškega kongresa za uvedbo civilne poroke).

ga območja brez obzira na njihovo veroizpovedovanje morejo zakon veljavno skleniti samo pred državno pooblaščenim civilnim uradnikom.«⁵⁴⁵ V Sloveniji in Dalmaciji je za pripadnike vseh krščanskih konfesij, za Jude, »brezverce«⁵⁴⁶ in muslimane⁵⁴⁷ veljalo poročno pravo, vsebovano v drugem poglavju avstrijskega občega državljskega zakonika (ODZ) iz leta 1811. »Zakonsko pravo o. d. z. je ohranilo absolutno veljavo, ki jo je imelo v avstrijski polovici bivše monarhije, po razsulu neokrnjeno tudi na ozemlju, ki je od avstrijskih dežel pripadlo naši kraljevini.«⁵⁴⁸ V Prekmurju, kjer je bila do razpada dvojne monarhije prav tako v veljavi ogrska poročna zakonodaja iz leta 1894, so na podlagi pooblastil, ki jih je dajal okupantom člen 43 druge haaške konvencije o zakonih in običajih vojske na suhem iz leta 1907, uveljavili »avstrijsko« poročno pravo (vsebovano v ODZ) že v času zasedbe – z odlokom z dne 12. avgusta 1919.⁵⁴⁹ Na Hrvaškem in v Slavoniji so veljala določila drugega poglavja avstrijskega občega državljskega zakonika (ODZ) za nekatoliške in nepravoslavne kristjane (torej za evangeličane, starokatolike in dr.) ter za Jude in Muslimane.⁵⁵⁰ V Srbiji so za pripadnike pravoslavne cerkve veljala določila gradjanskega zakonika z dne 11. marca 1844, ki pa so bila v veliki meri usklajena s pravoslavnim verskim pravom.⁵⁵¹ »Načeloma velja poleg gradjanskopravnih predpisov za vse Srbijance njihovo versko pravo in to v vprašanjih glede oblike poroke in možnosti razveze zakona celo izključno, tako da moramo smatrati v teh ozi-rih določila gradjanskega zakonika samo kot dopolnilo verskih prav in samo pod pogojem za obvezna, da verska prava razvezo zakona dopuščajo.«⁵⁵²

Na vseh drugih območjih države so veljala (po obliki in vsebini) konfesionalna ženitna prava. V Bosni in Hercegovini so bila v veljavi za muslimane, Jude, katolike, pravoslavne in evangeličane. Za vsako od omenjenih konfesij je bilo z zakonom z dne 14. aprila 1883 v veljavi njeno lastno poročno pravo.⁵⁵³ »Za Bosno in Hercegovino je skupno ministrstvo koj po prevzemu uprave po bivši Avstro-Ogrski določilo, da ostanejo glede rodbinskega in ženitbenega prava pristojna verska oblastva. Zato velja za prebivalce obeh dežel versko zakonsko pravo, kar pomeni, da je proglasila državna oblast za katolike katoliško, za pravoslavne pravoslavno, za muslimane šeriatsko, za jude judovsko zakonsko pravo tudi za svoje.«⁵⁵⁴ V Črni gori je za pravoslavce veljalo ženitno pravo pravoslavne in za katolike ženitno pravo katoliške cerkve, slednje na podlagi konkordata z dne 18. avgusta 1886.⁵⁵⁵ Na Hrvaškem in v Slavoniji je za pravoslavce veljalo ženitno pravo pravoslavne cerkve oz. »systema consistoriale« z dne 5. aprila 1782 (priznanega s členom III. patenta z dne 29. novembra 1852). »Za pravoslavne pripadnike hrvatsko-slavonskega pravnega območja je merodajno zakonsko pravo vzhodne cerkve, kolikor se tiče sklepanja (oblike) in razpravljanja o neveljavnosti zakona, njegove razveze ter ločitve od mize in postelje, v vseh drugih vprašanjih ima obvezno veljavo o. d. z., ki je dobil za to ozemlje na podlagi cesarskega patenta z dne 29. novem-

⁵⁴⁵ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 378.

⁵⁴⁶ Položaj »brezvercev«, torej ljudi, ki se niso deklarirali k nobeni konfesiji, je urejal zakon z dne 9. aprila 1870. Prim.: RGBI 1870/No. 51.

⁵⁴⁷ Pripadnike »mohamedanske vere po hanefitiškem obredu« je država priznala za »versko družbo« z zakonom z dne 15. julija 1912. Prim.: RGBI, 1912/ Nr. 159.

⁵⁴⁸ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 377.

⁵⁴⁹ Ibidem.

⁵⁵⁰ Prim. Anton Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, v: *Slovenski pravnik*, 1926, str. 51; Kušej

⁵⁵¹ Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 52.

⁵⁵² Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 379.

⁵⁵³ Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 53.

⁵⁵⁴ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 379.

⁵⁵⁵ Ibidem.

bra 1852 d. z. št. 190 pravno moč ter jo od takrat ohranil.«⁵⁵⁶ Za katolike pa je bilo v veljavi ženitno pravo, kakršno je bilo vpeljano po sklenitvi konkordata leta 1855 z zakonom z dne 8. oktobra 1856. (V vsebinskem smislu je šlo za tridentinsko zakonsko pravo, ki ga je neoabsolutistična država predpisala kot obveznega za katolike).⁵⁵⁷ V Srbiji je – v skladu z uredbo z dne 7. decembra 1861 – veljalo za pripadnike vseh krščanskih konfesij (razen za pravoslavce) ter za Jude in muslimane njihovo lastno konfesionalno poročno pravo. Za katolike je bilo pogojeno še s konkordatom z dne 24. junija 1914.⁵⁵⁸ »V konkordatu z dne 24. junija 1914 čl. 12 je srbska vlada priznala veljavnost čisto katoliških zakonov (katera pa tudi že dotlej ni bila sporna) ter veljavnost mešanih zakonov med katoliškimi in pravoslavni kristjani, sklenjenih pred katoliškim dušebrižnikom...«⁵⁵⁹

Zmedo na področju poročnega prava je v praksi dopolnjeval sočasni obstoj civilnega in cerkvenega sodstva v zakonskih zadevah: »Kolikor imamo različnih bračnih prav, toliko imamo tudi različnih sodstev v zakonskih (bračnih) zadevah.«⁵⁶⁰ Vzporedno s sekulariziranim materialnim ženitnim pravom je poddržavljeno ženitno sodstvo veljalo za vse prebivalce Vojvodine in Medjimurja (ne glede na njihovo versko pripadnost). »Zakonsko jurisdikcijo izvršujejo izključno samo državna sodišča. Odločbe cerkvenih sodišč v zakonskih zadevah so za državno območje brez pravne moči. Vendar pa se zakon ne dotika verskih in cerkvenih obveznosti, toda stranke morajo pred verskoobredno poroko dokazati, da so že sklenile zakon pred civilnim uradnikom.«⁵⁶¹ Civilno sodstvo je bilo v veljavi tudi za evangeličane, Jude in muslimane (ter starokatolike) na Hrvaškem in v Slavoniji, za prebivalce Slovenije in Dalmacije (brez razlike konfesij), za Srbe vseh krščanskih konfesij, izvzemši pripadnike pravoslavne in katoliške cerkve, pa za Muslimane v Bosni in Hercegovini, ki so jim na podlagi naredbe z dne 30. oktobra 1883 sodila »državna šerijatska sodišča.«⁵⁶² Cerkevno ženitno sodstvo pa je bilo v veljavi za pravoslavce, katolike, evangeličane in Jude v Bosni in Hercegovini; za vse prebivalce Črne gore; za pravoslavce in katolike na Hrvaškem in Slavoniji ter za pravoslavce (§ 99 gradj. zak.) in katolike (konkordat z dne 24. junija 1914) v Srbiji.⁵⁶³

Kaotične razmere so se kazale zlasti na področju ločitvenega (razveznega) prava. Na tem področju državi ni uspelo uveljaviti načela enakopravnosti državljanov pred zakonom. Jabolko spora je kmalu postal absolutni zadržek katolištva, pravno utemeljen v avstrijskem dvornem dekretu z dne 26. avgusta 1814 in v § 111 avstrijskega ODZ, ki je za katolike določal nerazvezljivost zakona. »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smertjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.«⁵⁶⁴ Povedano drugače. Katoliškim zakoncem je bila dosegljiva le ločitev od postelje in mize, ne pa tudi razveza zakona in možnost nove poroke, medtem ko so lahko nekatoliški kristjani, četudi so bili poročeni s katolikom, svoj zakon razvezali in se v drugo poročili, čeprav samo z nekatoliško

⁵⁵⁶ Kušej, Cerkevno pravo katoliške cerkve, str. 378.

⁵⁵⁷ V Avstriji je ta zakonodaja veljala le do sprejema majskih zakonov 25. 5. 1868, s katerimi so zopet uveljavili in nekoliko dopolnili (»zasilni civilni zakon«) poročno pravo, vsebovano v ODZ. Prim.: Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 53.

⁵⁵⁸ Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 54.

⁵⁵⁹ Kušej, str. 379-380.

⁵⁶⁰ Slovenec, 23. 9. 1934. (Pretnar).

⁵⁶¹ Kušej, Cerkevno pravo katoliške cerkve, str. 378-379.

⁵⁶² Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 51-53.

⁵⁶³ Lapajne, Ustav i bračno pravo, str. 54.

⁵⁶⁴ Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853, §. 111.

osebo. »Zadržek katolicizma je za katoliškega soproga absoluten, za nekatoliškega pa samo relativen, ker mu brani zakon samo s katoliškimi osebami. V tem pogledu so katoliki napram drugovercem v državljanskopravnem oziru omejeni, kar pač sledi iz osnovnega naziranja kodifikatorjev o. d. z., da veljaj za vsakega državljana njegovo versko zakonsko pravo.«⁵⁶⁵ Da je bila zmeda popolna, je absolutni zadržek katolištva veljal le za katoliške in mešane zakone v Sloveniji in Dalmaciji, ne pa tudi na drugih območjih nove države. »Pokrajine južno od Save zadržka katolicizma ne poznajo, kar pomeni, da tudi katolik državljanskopravno nanj ni vezan, kadar sklepa nekatoliški (mešani) zakon. V Bosni in Hercegovini, Črni gori ter v Srbiji odločajo zgolj načela onega verskega prava, v katerem je bil zakon blagoslovljen. Po kateremkoli pravu veljavno sklenjen zakon pa obstoja za državno območje vse dotlej, dokler ni s smrtjo razrešen ali razveljavljen ali pa razvezan po pravu, po katerem je bil sklenjen. Zato so v južnosavskih pokrajinah naše države tudi od katolikov pred nekatoliškim dušebrižnikom sklenjeni mešani zakoni razvezljivi, kar je v Sloveniji in Dalmaciji z ozirom na § 111 o. d. z. izključeno.«⁵⁶⁶

Ker so bili glede na mednarodne pogodbe in ustavo katoliki v Sloveniji in Dalmaciji »v svojih pravicah na zakonskopravnem polju napram drugovernim državljanom« prikrajšani, so se že kmalu pojavile zahteve po oblikovanju enotnega državljanskega poročnega prava. Z njim naj bi opustili zadržek katolištva in tudi katolikom omogočili razvezo zakona.⁵⁶⁷ Z delom na »novem enotnem državljanskem zakoniku«, ki naj bi odpravil tudi pravni nered na področju zakonskega prava, so začeli že leta 1920. Toda številne pobude za poenotenje zakonskega prava, ki so jih na vlado in parlament naslavljala različna strokovna društva in verske skupnosti, niso prinesle oprijemljivih rezultatov. Nasprotno. Po nastanku nove države se je začelo konfesionalno ženitno pravo v praksi širiti tudi na tista območja, kjer je pred letom 1918 že veljalo sekularizirano poročno pravo.⁵⁶⁸ Zlasti v Vojvodini in Medjimurju, kjer je od leta 1894 veljalo ogrsko poročno pravo z obvezno civilno poroko, so ljudje po razpadu dvojne monarhije začeli opuščati civilne poroke in se poročali edinole v cerkvi, čeprav po veljavni zakonodaji zgolj cerkvene poroke niso bile veljavne.⁵⁶⁹ Razkorak med teorijo in prakso je vlada poskušala premoščati z »gasilskimi ukrepi«. Tako je npr. s posebno uredbo z dne 15. III. 1928, števil. 16.891, za nazaj priznala veljavnost cerkvenih porok v Vojvodini in Medjimurju.⁵⁷⁰

V dvajsetih letih je bilo veliko pobud za poenotenje civilnega, še zlasti poročnega prava v državi. Na problematiko je opozorila verska anketa med 15. in 22. novembrom 1921 v Beogradu, ki so se je udeležili predstavniki katoliške, evangeličanske in pravoslavne cerkve ter muslimanske in judovske verske skupnosti.⁵⁷¹ Po zaključku zasedanja ankete je poročevallec katoliške sekcije dr. Rado Kušej v poročilu ministru za bogočastje Milovoju Jovanoviću glede poročnega prava predlagal: »Bračno pravo treba da se uredi u budućem jedinstvenom građanskom zakoniku za sve državljane jednako. Dok se to ne učini, ostanu dosadašnji pokrajinski zakoni u važnosti. Ali je potrebno, da se s obzirom na ustav, koji ne priznava za državljane nikakav verski zakon obaveznim, omogući zaključivanje braka i u obliku, koji

⁵⁶⁵ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 425.

⁵⁶⁶ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 425.

⁵⁶⁷ Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 380-381.

⁵⁶⁸ Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 55.

⁵⁶⁹ Lapajne, *Ustav i bračno pravo*, str. 55; prim.: tudi Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

⁵⁷⁰ Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

⁵⁷¹ Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci. S kritičnim primedbama i praktičnim predlozima za popravlanje materijalnoga položaja svećenstva saopćio dr. Rado Kušej, Ljubljana 1922, str. 3.

nije verski. Zbog toga u zakonu o međuveriskim odnosima za državljane bez razlike veroispovedi neka dozvoli se fakultativni civilni brak.«⁵⁷²

O nujnosti poenotenja poročnega prava so razpravljali tudi na drugem kongresu pravnikov Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani septembra 1926. V razpravi so se pojavljali najrazličnejši predlogi. Medtem ko so se nekateri zavzeli »za izključno civilno formo poroke«, so drugi poleg civilne poroke dopuščali tudi »fakultativno« cerkveno poroko. Spet tretji so menili, da bi morali poročno pravo, kakršno velja v Sloveniji, razširiti na celotno državo. Toda na koncu je kongres z večino glasov sprejel naslednjo resolucijo:

»I. Pravna sigurnost u čitavoj državi nužno traži, da se donese još pre unificiranja gradjanskog prava jedinstven gradjanski ženidbeni zakon, koji da predvidi uvjete za valjanost i uzroke za razvod braka za sve gradjane bez razlike vere sasvim jednako.

II. Gradjanski ženidbeni zakon mora:

- usvojiti civilnu formu za sklapanje braka;

- odrediti, da bračnopravne sporove sude isključivo gradjanski sudovi.«⁵⁷³

Toda vlade za takšne in podobne predloge v dvajsetih letih niso imele pravega posluha. Zadeve so se začele premikati z mrtve točke šele po uvedbi diktature 1929, ko je država začela »urejati« konfesionalne razmere s posebnimi zakoni.⁵⁷⁴ Z novo zakonodajo pa se je zmeda na področju zakonskega prava le še povečala. »Težave vzbujajo zlasti vprašanje mešanih zakonov, to je zakonov med pripadniki različnih ver. Po pravu katere veroizpovedi naj se v naših južnih pokrajinah sklepajo taki zakoni? Največ upravičenega razburjenja pa povzroča vprašanje, katero zakonsko pravo velja za one zakonce, ki prestopijo po sklenjenem zakonu v drugo vero.«⁵⁷⁵ V tem smislu je bil za katoliško cerkev najbolj sporen šesti člen Zakona o pravoslavni cerkvi (1929), ki je dajal razsodbam pravoslavnih cerkvenih sodišč tudi pri razvezah zakona državnopravno veljavo.⁵⁷⁶

Po sprejemu posebnih zakonov o verskih skupnosti so se možnosti izrabljanja kolizije med posameznimi verskimi in civilnimi zakonskimi pravi le še povečale. Če so v dvajsetih letih sodišča načeloma spoštovala absolutni zadržek katolištva, je po sprejemu nove zakonodaje nastopila nova praksa, ki so jo izrabljali zlasti katoliki. Katoliški zakonec, ki se je želel v drugo poročiti, se je lahko s prestopom v islam ali pravoslavlje izognil zadržku katolištva, ki ga je vseboval ODZ. Angela Vode je to prakso opisala nadvse plastično: »Ker imajo razen v Sloveniji, Dalmaciji in Vojvodini, kjer odloča o spornih primerih samo civilno sodišče, cerkvena oblastva v rokah tudi sodstvo v zakonskih sporih, razen pri protestantih, more ista oseba s prestopanjem iz ene vere v drugo skleniti nov zakon. Podani morajo biti le ločitveni ali razvezni razlogi, kakor jih zahteva nova konfesija in prejšnji zakon je ločen ne glede na to, ali je civilno sodišče njegov prejšnji zakon ločilo ali ne. Ker pa dopuščajo vse cerkve, razen rimsko-katoliške, sklenitev novega zakona, menja oseba, ki se hoče znebiti svojega

⁵⁷² Verska anketa, str. 23.

⁵⁷³ Slovenski pravnik, 1926, str. 306-307.

⁵⁷⁴ 8. 11. 1929 je bil sprejet Zakon o srbski pravoslavni cerkvi, 14. 12. 1929 Zakon o judovski verski skupnosti, 30. januarja 1930 Zakon o muslimanski skupnosti, 28. 4. 1930 Zakon o evangeličanski in reformirani cerkvi, 22. 12. 1930 pa še Zakon o Nemški evangeličanski cerkvi. Prim.: Borut Košir, Cerkev in njen odnos do političnih ureditev, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, Ljubljana 2002, str. 261-262; France M. Dolinar, Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, ur. Dušan Nečak [et al.] (ur.) Historia 8, Ljubljana 2004, str. 409-410.

⁵⁷⁵ Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon?

⁵⁷⁶ Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon? »Razsodbe duhovskih sodišč imajo namreč v naših južnih deželah veljavo tudi v državnem področju in tako tudi sodbe pravoslavnih cerkvenih sodišč, ki razvezujejo zakone;« prim. tudi: Fran Novak, Pravoslavni zakoni katoliških ločencev, v: Jutro, 23. september 1931

sedanjega zakonskega druga, svojo veroizpoved in doseže svoj namen. Seveda pa se da to veljavno doseči le v pravoslavni cerkvi in pri muslimanih.«⁵⁷⁷

Po sprejemu zakona o muslimanski verski skupnosti 30. januarja 1930 je začelo tudi med Slovenci naraščati število prestopov v islam, saj je to bila najlažja pot za ponovno poroko (tudi brez poprejšnje ločitve od postelje in mize). Eden izmed prvih, ki je izvedel takšen maneuver, je bil pisatelj in prevajalec Vladimir Levstik, ki je po ponesrečenem poskusu ločitve od svoje žene Josipine⁵⁷⁸ 11. oktobra 1930 v Sarajevu prestopil v islam in postal Halid-Velid Levstik.⁵⁷⁹ Leto po prestopu je dosegel ločitev od svoje žene (13. oktobra 1931), 3. junija 1932 pa se je pred sreskim šerijatskim sodiščem v Banja Luki v drugo poročil s Frančiško, roj. Lavrenčič, ki je seveda pred tem tudi sama prestopila v islam in dobila ime Fahrija.⁵⁸⁰ Dan pred poroko (2. junija 1932) je šerijatsko sodišče v Banja Luki Levstiku izdalo odločbo, s katero so na podlagi uradne Levstikove izjave pred sodiščem njegovo prvo ženo Josipino obvestili, da jo je »njezin muž – prije Vladimir – sada Halid-Velid Levstik književnik iz Ljubljane dne 2. juna 1932 pustio iz svog braka riješio. – Istom prigodom navedeni Halid-Velid je izjavio, da če pomenutoj Josipini u smislu Višeg deželjnog sudišta u Ljubljani od 13. oktobra 1931. broj Cg. I. 17/30. i nadalje plačati mjesečnu alimentaciju.«⁵⁸¹

Za podobno rešitev se je šest let kasneje odločil ing. Fedor Bleiweis-Trsteniški, vnuk Janeza Bleiweisa (sin dr. Demetra Bleiweisa viteza Trsteniškega in Rozine, roj. Souvan), ki je po sodni ločitvi od svoje žene Vide (roj. Vučina) pred sreskim sodiščem v Ljubljani 26. oktobra 1935 najprej izstopil iz rimokatoliške cerkve, potem pa pristopil v starokatoliško cerkev (1936). Ker mu ta konverzija ni prinesla želenega rezultata, je 2. decembra 1936 prestopil v islam. Tri dni kasneje (5. decembra 1936) se je pred sreskim šerijatskim sudom v Zagrebu poročil z Vero Ano Vončina (hčerjo dr. Frana Vončine), ki je 2. decembra 1936 prav tako sprejela islam. Fedor je prevzel muslimansko ime Ferid, Vera pa je postala Vafrija.⁵⁸²

Prestop v islam pa ni bila edina možna pot za ponovno poroko. Po sprejemu Zakona o srbski pravoslavni cerkvi je lahko katolik dosegel vnovično poroko tudi s prestopom v pravoslavje (ne da bi se mu bilo treba prej ločiti od postelje od mize). Še odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 7. januarja 1928 (Rv 412-27-1) je izhajala iz stališča, da s prestopom katoličana v pravoslavje »niso prišla ob moč njegova pravna dejanja, napravljena za časa njegovega katoličanstva«.⁵⁸³ »Ko pa je izšel zakon o srbski pravoslavni cerkvi z dne 8. novembra 1929 je razsodil isti stol sedmorice odd. B dne 24. februarja 1931, Rv 167-30-1, da so prav-

⁵⁷⁷ Angela Vode, Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode, II. knjiga, Ljubljana 1999, str. 258.

⁵⁷⁸ Levstikova prva žena Josipina, roj. Dular, je bila rojena 1. 4. 1889 v Vavti vasi na Dolenjskem. Z Levstikom se je poročila 17. 8. 1919 v trnovski cerkvi v Ljubljani. Umrla je 28. 6. 1951 v Ljubljani. Osrednja knjižnica Celje (OKC), Zapuščina Vladimirja Levstika, Poročni list, 8. 10. 1930.

⁵⁷⁹ OKC, Zapuščina Vladimirja Levstika, Uvjenje, 11. 10. 1930. Ulema-Medžlis v Sarajevu mu je izstavil naslednje potrdilo: »Uvjenje kojim se službeno potrjuje, da je danas gosp. Vladimir Levstik, književnik iz Ljubljane na vlastitu zamolbu i nakon udovoljenja propisima o konverziji primio Islam i odabrao ime Halid-Velid Levstik. Na osnovu ovog uvjenja navedeni uživa sva prava kao i ostali sljedbenici Islama«. Prim. tudi Anton Šepetavc, Genialen prevajalec in umetnik, ki je zaradi ljubezni postal musliman, v: Znameniti Celjani, ur. Bojan Cvelfar, Celje 2004, str. 52-53.

⁵⁸⁰ OKC, Zapuščina Vladimirja Levstika, Vjenčani list, Banja Luka 3. 6. 1932.

⁵⁸¹ OKC, Zapuščina Vladimirja Levstika, Odluka, 2. 6. 1932. Da je šlo za korak in sili, kaže dejstvo, da sta se Vladimir Levstik in Frančiška 5. avgusta 1951, torej poldrugi mesec po smrti Levstikove prve žene Josipine (24. junija 1951), v drugo poročila po rimo-katoliškem obredu. Predtem sta 19. julija 1951 izstopila iz Islama in se vrnila v naročje »svete katoliške Cerkve«.

⁵⁸² ZAL, LJU-500, domovnice; za kopijo domovnice se zahvaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

⁵⁸³ Slovenec, 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O., Civilni zakon?

nomočne sodbe duhovskih sodišč po členu 6 zakona o srbski pravoslavni cerkvi izvršljive na vsem državnem območju in ustvarjajo pravni učinek pravnomočno razsojene stvari.«⁵⁸⁴ Takšno stališče Stola sedmorice je izkoristil rektor ljubljanske univerze, sloviti profesor in šahist Milan Vidmar, ki je svoj korak brez dlake na jeziku opisal v svojih spominih.

Konec leta 1930 je Vidmar zapustil svojo ženo, si kupil staro vilo (poleg vile Rožnik) in kmalu zatem začel živeti s svojo novo izvoljenko Heleno. »Nazadnje se je moja izvoljenka le odločila, da se vkrci na mojo, že skoraj potapljajočo se ladjo, da se zaupa mojim napotkom, usmerjenim v novo legalno življenje.«⁵⁸⁵ Ko je z zadovoljstvom spoznal, da mu bo Helena »po vsem videzu zgradila novo, lepo življenje«, se je lotil »problema razveze zakona«. Toda ločitveni postopek pred ljubljanskim deželnim sodiščem se je vlekel kot jara kača. »Kdo ni bil v stari Jugoslaviji v podobnem položaju, ne more vedeti, koliko mi je ta problem znesel na kup nevšečnosti in nadlog. Mojemu odvetniku se očitno nikamor ni mudilo. Morda sem mu bil le nekakšna molzna krava, morda sem bil pred sodnikom sam tako nebogljen, da se je proces vlekel skozi leta.«⁵⁸⁶ Ko je obupan že pomislil, da mu ločitve od svoje pretirano versko navdahnjene žene nikoli ne bo uspelo doseči, mu je na pomoč priskočil sam ljubljanski škof Gregorij Rožman, ki se mu je bil nesrečni učenjak očitno zasmilil.

Najprej mu je predlagal naj poskusi doseči ločitev pred katoliškim cerkvenim sodiščem: »Vnaprej vam smem povedati, da vam bo naše sodišče brez pridržka ugodilo. Nesreča je le v tem, da sodba našega, katoliškega, cerkvenega sodišča ne bo imela civilne veljave.«⁵⁸⁷ In je dodal: »Če vam je prav, gospod profesor, bom naročil spovedniku vaše soproge, naj ji energično priporoči pristati na ločitev.«⁵⁸⁸ Na Vidmarjevo skepso, češ da njegova soproga na ločitev ne bo pristala in da bo »nesrečni spovednik dobesedno pognan v beg«, ⁵⁸⁹ je škof odgovoril optimistično. Toda ko sta se čez 14 dni spet srečala, je Rožman moral priznati: »Prav ste imeli, gospod profesor. Spovednik ni imel niti najmanjšega uspeha. Ne razumem tega, kratko malo: ne razumem.«⁵⁹⁰ Vidno razburjen, sprehajajoč se gor in dol po sobi, je na koncu Vidmarju svetoval korak, ki je bil za katoliškega škofa nenavaden. »Če vam resnično nihče ne da pravega nasveta, gospod profesor, vam ga bom jaz dal. Jaz, katoliški škof, ki sem v temle trenutku še pastir, duhovni pastir ovce, namreč vas. Prestopite vendar v pravoslavje! Sodišče pravoslavne cerkve v Zagrebu vam lahko razveže prvi zakon. Njegova sodba pa ima v naši državi civilno veljavo.«⁵⁹¹

Presenečeni Vidmar je škofov nasvet pograbil z obema rokama. Še isti dan se je odpravil do svojega odvetnika in od njega zahteval, naj zaključi ločitveni postopek pred sodiščem. »Kaj pomeni vse to, gospod profesor? Ali se nazadnje vračate v suženjstvo?« je nekako zbadljivo vprašal. 'Ne', sem odvrnil. 'V pravoslavje grem. Cerkveno sodišče v Zagrebu mi bo nedvomno razvezalo prvi zakon, ki mu najino pravdanje ni bilo kos.' Obupano je izjavil: 'V tej smeri vam, gospod profesor, ne morem pomagati. Priznal je torej, da je svoje neuspešno obdelovanje mojega problema zaključeval.«⁵⁹²

S pomočjo svojega nekdanjega sošolca, odvetnika dr. J. Grablovca, ki je tudi sam prestopil v pravoslavje, je Vidmar s svojo zadevo hitro prišel pred pravoslavno cerkveno sodišče v

⁵⁸⁴ Ibidem.

⁵⁸⁵ Milan Vidmar, Spomini, II. del, Maribor 1964., str. 100.

⁵⁸⁶ Vidmar, II., str. 101.

⁵⁸⁷ Vidmar, II., str. 134.

⁵⁸⁸ Vidmar, II., str. 135.

⁵⁸⁹ Vidmar, II., str. 135.

⁵⁹⁰ Vidmar, II., str. 136.

⁵⁹¹ Ibidem.

⁵⁹² Vidmar, II., str. 137-138.

Zagrebu. »Sodišče je pokazalo polno razumevanje za moj življenjski problem. Sodba je bila brez kakršnega koli nepotrebnega priveska vsa obrnjena v prid mojemu stališču.«⁵⁹³ Po dveh »napornih tednih«, ko je čakal, ali bo žena na razsodbo vložila priziv, je bil končno rešen. Kmalu zatem sta se s Heleno »v pravoslavni cerkvi poleg Narodnega doma v Ljubljani« brez velikega pompa poročila.⁵⁹⁴

Praksa prestopanja iz ene vere v drugo zaradi možnosti ponovne poroke ni bila preširoka.⁵⁹⁵ Ker pa tovrstno izkoriščanje pravnega nereda ni bilo »v prid morali, niti družinskemu življenju«,⁵⁹⁶ so zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke postajale v tridesetih letih vse pogostejše.⁵⁹⁷ Pojavile so se tudi v narodni skupščini. Tako je 7. februarja 1933 poslanec Nikola Kešeljevič predložil nujni predlog zakon o ločitvi cerkve in države, ki je v § 4 predvideval: »V kraljevini Jugoslaviji se uvede obvezni civilni zakon. Vse osebe morajo v bodoče sklepati in razdruževati zakone pred državnimi oblastvi. To velja tudi za one osebe, ki so sedaj poročene cerkveno. Do sprejetja novega zakona o civilnem zakonu velja obstoječi zakon za bivšo Vojvodino za ozemlje vse kraljevine.«⁵⁹⁸ Toda narodna skupščina njegovemu predlogu ni priznala nujnosti, saj je vlada predlogu odločno nasprotovala. Njeno gledanje na Kešeljevičev predlog je pred glasovanjem (o nujnosti) poslancem predstavil novopečeni minister dr. Albert Kramer: »Zakonski predlog, ki ga je predložil narodni poslanec dr. Nikola Kešeljevič, tretira vprašanje, ki je tako dalekosežno in delikatno, da prav gotovo ne more biti predmet nujnega in skrajšanega postopka. Razen tega so pred Narodno skupščino na dnevnem redu nujne naloge, razni zakonski predlogi, ki jih je treba naglo rešiti. Vrh vsega pa stojimo še neposredno pred veliko proračunsko debato. Zaradi tega ne morem sprejeti od g. dr. Kešeljeviča zahtevane nujnosti že z ozirom na nujno in koristno delo v skupščini. Zato mi je čast v imenu kraljevske vlade izjaviti, da vlada ne more sprejeti nujnosti predloga g. dr. Kešeljeviča.«⁵⁹⁹

Za uvedbo obvezne civilne poroke z možnostjo razveze se je v tridesetih letih prizadevala ženska gibanje. Zaradi prakse prestopanja iz ene vere v drugo je namreč bolj trpela ženska, »kajti mnogo pogostejše kakor žena je mož tisti, ki želi menjati zakonskega druga.«⁶⁰⁰ »Nihče ne more odobravati prisilnega zakona, toda način, kakršen je zdaj v veljavi, je popolnoma nesprejemljiv, in zagovarjati to stanje se pravi zagovarjati nemoralno in kvariti ljudski značaj. Človek naj menja vero iz prepričanja, ne pa zaradi osebnih koristi. Za ženo je sedanja ureditev tudi zato nesprejemljiva, ker cerkvena sodišča odločajo pravnoveljavno tudi o preživnini in pri tem se pogosti primeri, da ostane na pr. katoličanka, katere mož je prestopil v pravoslavno ali mohamedansko vero, se dal ločiti in se ponovno poročil, brez alimентов (preživnine), če se zanje z možem ni dogovorila ali če jih civilno sodišče ni določilo, in v primeru njegove smrti tudi brez pravice do pokojnine.«⁶⁰¹

Sredi januarja 1934 je Zveza akademsko izobraženih žen (Z. A. I. Ž.) med ženskimi društvi izvedla anketo, v kateri je udeleženske spraševala: »1. Ali ste za civilni zakon? 2. Ali naj bo

⁵⁹³ Ibidem.

⁵⁹⁴ Ibidem.

⁵⁹⁵ Tudi število ločitev od postelje in mize je bilo relativno nizko. Leta 1936 je statistika na Slovenskem zabeležila le 266 ločitev. V Ljubljani je leta 1937 vložilo ločitveno tožbo 107 zakoncev. Od teh jih je bilo dokončno rešenih s sodbo ali z obojestranskim sporazumom le 36 primerov. Med spravnimi poskusi je bilo umaknjenih 49 tožb, nerešenih pa je ostalo 22. Prim. Vode, Značaj in usoda, str. 254.

⁵⁹⁶ Vode, Značaj in usoda, str. 258.

⁵⁹⁷ Vesna Leskošek, *Zavrnjena tradicija*, Ljubljana 2002, str. 122.

⁵⁹⁸ Jutro, 8. 2. 1933.

⁵⁹⁹ Ibidem.

⁶⁰⁰ Vode, Značaj in usoda, str. 258.

⁶⁰¹ Vode, Značaj in usoda, str. 258.

možna ločitev, ozir. razveza civilnega zakona? Iz katerih vzrokov naj bo možna razveza? Ali tudi sporazumno in tudi po volji enega zakonca? 4. Kako si predstavljate alimentacijo žene v ločenem, ozir. razvezanem zakonu?»⁶⁰² V zvezi z anketo je 26. januarja 1934 Z. A. I. Ž. sklicala sestanek, ki so se ga udeležile predstavnice Ženskega pokreta, Zveze delavskih žen in deklet, Društva diplomiranih babic, Atene in Splošnega ženskega društva. Z. A. I. Ž. je svoj korak utemeljila z nevzdržnimi pravnimi razmerami in prakso, ki je vladala na področju zakonskega prava: »Sedanje stanje naše zakonske (bračne) zakonodaje je sila zmedeno. V Sloveniji in Dalmaciji velja Občni državljanski zakonik, na Hrvaškem cerkvena (katoliška) zakonodaja, v Vojvodini obvezni civilni zakon, za vse pravoslavne in muslimane velja za vso državo njihovo cerkveno pravo, za žide velja ODZ. Sedaj se izdeluje osnutek novega zakona, po katerem bo baje bračna zakonodaja v principu povsod postavljena pod sodstvo cerkva. V naši državi pa imamo 10-12 različnih ver – razen treh velikih in nekaj malih krščanskih ločin še tudi mohamedansko, židovsko in menda v zadnjem času tudi budistično vero. Vse te vere imajo glede zakona precej različno stališče. Krščanske vere smatrajo zakon za od Boga postavljen zakrament, ki zaradi tega načelno ni uničljiv. Čisto dosledna je v tem pač samo katoliška cerkev, ki pod določenimi pogoji sicer dovoljuje ločitev, nikdar pa razveze (uničenje zakonske vezi). Vse druge krščanske ločine poznajo pod določenimi težkimi pogoji tudi razvezo in veljavno novo poroko. Tudi židovska in mohamedanska vera poznata razvezo zakona. Mohamedanska vera razen tega dopušča tudi poligamijo – to je istočasno veljaven zakon enega moža z več ženami (štirimi). Za razvezo zahtevajo vse vere posebne razloge, le židovska vera pozna tudi sporazumno razvezo brez posebnega razloga. Kakor vidimo, se vsa ta različna stališča ne dajo zediniti. Ker pa je prestopanje iz ene vere v drugo razmeroma lahko, je dandanes vsakemu možno, sklepati nekako toliko zakonov, kolikor imamo raznih ver. Pri tem so seveda ti novi zakoni precej problematični: nova konfesija jih priznava, stara ne, in državna sodišča so v zadregi, ali bi jih priznala ali ne. Po sedanjem pravu moramo priznati od pravoslavnih in mohamedanskih cerkvenih oblasti sklenjene zakone. Pri tem pa ostane zakonski drug iz prvega zakona, ki je, recimo, katoličan, še vedno vezan po starem zakonu».⁶⁰³

Zaradi nevzdržnega stanja je na sestanku Z. A. I. Ž. predlagala uvedbo civilnega zakona. »Kaj je civilni zakon? Kratkoterminalno pred določenim državnim oblastvom sklenjen zakon, glede katerega velja tudi v vseh sporih državna zakonodaja. Vsakemu je prosto, da se poroči poleg tega tudi cerkveno in se pozneje v vsem drži strogo predpisov svoje vere. Civilni zakon torej nikogar ne ogroža pri izvrševanju verskih dolžnosti».⁶⁰⁴ Po kratki razpravi so se s predlogom Z. A. I. Ž. o uvedbi civilne poroke strinjale predstavnice vseh prisotnih ženskih društev.⁶⁰⁵ »Nekoliko daljši razgovor se je vršil zaradi razveze, ki je katoličani ne poznajo. Vendar so se ob tem zedinila tudi glede tega, češ, da je ločitev nekaj kompromis in je bolje, če se omogoča tudi popolna razveza. Večina je bila za to, da se določi najprej poskusna doba treh let ločitve. Če zakonca potem še vztrajata na zahtevi po razporoki, naj se jima ta dovoli. Ker lahko zakon postane nevzdržen tudi brez posebne, dokazne krivde enega ali drugega, naj se dovoli tudi sporazumna razveza, ker pride drugače do nepotrebnega in mučnega stikanja po intimnem življenju zakoncev. Razveza po volji enega zakonca je bila odklonjena».⁶⁰⁶

⁶⁰² Slovenska žena, 1934, str. 71-72; prim. tudi: Leskošek, Zavrnjena tradicija, str. 122-123.

⁶⁰³ Slovenska žena, 1934, str. 71-72.

⁶⁰⁴ Ibidem.

⁶⁰⁵ Ibidem. Sestanka se niso udeležile predstavnice Krščanske ženske zveze, ki pa so Z. A. I. Ž. poslale odgovor, v katerem so do civilne poroke in možnosti razveze zavzele negativno stališče. Društvo mestnih uradnic pa je v pisni izjavi na vsa vprašanja odgovorilo pritrdilno.

⁶⁰⁶ Ibidem.

S zmedo na področju poročnega prava niso bile nezadovoljne le predstavnice ženskega gibanja, ampak tudi pravniki. Na kongresu jugoslovanskih pravnikov 1934 so referenti navajali številne primere zlorab, ki so bile posledica kolizij med posameznimi poročnimi pravi. Tomo Pavlovič, sodnik apelacijskega sodišča v Novem Sadu, je npr. poročal o primeru, ko je »ordinarijat djakovske škofije razveljavil brak, sklenjen med katoliškim in pravoslavnim bračnim drugom v pravoslavni cerkvi in da je vsled tega katolik, ki je pravnoveljavno poročen po pravoslavnem cerkvenem pravu, sklenil novo poroko s katoličanko po katoliških predpisih.«⁶⁰⁷ Ob ugotavljanju, da obstaja v državi tudi poligamija, »ker zamore mohamedanec imeti štiri zakonske žene«, ⁶⁰⁸ so se udeleženci kongresa zavzeli za uvedbo obvezne civilne poroke. V njej so videli edino rešitev iz zagat pravnih zmešnjav.

Toda ideja o obvezni civilni poroki v slovenski javnosti ni naletela zgolj na odobravanje. Dr. A. O. je v Slovincu že na začetku leta 1934 ugotavljal: »Vsi resni ljudje, ki jim je zakon še toliko vzvišen, da ne puste, da bi ga mogla spolna strast radi nezadostnih nezakonitih predpisov zlorabljati, bodo pritrdili, da so neke odločbe potrebne. Močno pa je dvomljivo, če bi se zadeva zboljšala s tem, da se uvede civilni zakon in razporoka. Žene, ki so jih možje ostavili in prestopili v drugo vero in se tam dali razporočiti, se motijo, če mislijo, da bi bile z ureditvijo civilnega zakona te trpke usode rešene. Amerika, kjer je ločen vsak sedmi zakon, dokazuje nasprotno. Odpravo kolizij v našem zakonskem pravu torej nikakor ne smemo identificirati z državno laično unifikacijo zakonskega prava.«⁶⁰⁹ Po njegovem mnenju rešitve ne bi smeli iskati v obvezni civilni poroki, ampak v načelu »vsaki religiji svoje; kolizije pa temperiraj država s svojo zakonodajo«. ⁶¹⁰ Na las podobna stališča je zagovarjal dr. Matej Pretnar, ki je po kongresu jugoslovanskih pravnikov opozoril še na razpoloženje ljudi: »Z uvedenjem obvezne civilne poroke bi prišla zakonca v nasprotje z duhom ogromne večine naroda. Nad 97% vseh prebivalcev Jugoslavije pripada katoliški, pravoslavni in mohamedanski veri, kateri smatrajo poroko za svetotajstvo.«⁶¹¹ Po njegovem mnenju bi uvedba obvezne civilne poroke izzvala tako »velik odpor v ogromni večini naroda, da bi bilo škodljivo za državno oblast in razvoj.«⁶¹²

Zaradi privilegiranega položaja pravoslavne cerkve so bili za reformo zakonskega prava še posebej zainteresirani v katoliški cerkvi, ki si je že od leta 1919 prizadevala za sklenitev konkordata.⁶¹³ (Pogajanja s svetim sedežem so se začela leta 1922). Toda 25. julija 1935 podpisana konkordatna pogodba med svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, ki naj bi bolj upoštevala cerkvena določila glede zakonske zveze, ni nikoli stopila v veljavo. 23. julija 1937 je poslanska zbornica jugoslovanskega parlamenta konkordat sicer izglasovala, toda zaradi odločnega nasprotovanja pravoslavne cerkve in iz strahu pred zaostritvijo medkonfesijskih odnosov v državi, si ga ministrski predsednik Milan Stojadinović ni upal poslati v glasovanje senatu. Decembra 1937 se je vlada tudi uradno odpovedala konkordatu s svetim sedežem. Tako so vse do razkosa Jugoslavije 1941 na področju zakonske zveze veljala stara določila.⁶¹⁴

⁶⁰⁷ Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

⁶⁰⁸ Ibidem.

⁶⁰⁹ Slovenec 4. 2. 1934, št. 29. Dr. A. O. Civilni zakon?

⁶¹⁰ Ibidem.

⁶¹¹ Slovenec, 23. 9. 1934 (Pretnar).

⁶¹² Ibidem.

⁶¹³ Prim.: France Martin Dolinar, Jeglič in cerkveno politična vprašanja po letu 1918, v: Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991, str. 306-317.

⁶¹⁴ Ivan Mužić, Katolička Crkva u kraljevini Jugoslaviji. Politički i prvi aspekti konkordata između Svete stolice i kraljevine Jugoslavije, Split 1978, str. 185-195; prim. tudi: Rado Kušej, Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost, Ljubljana 1937.

Der Kampf um die Heilige Ehe

Bemühungen um eine Reform des Eherechts vom 18. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg

Die Reformation, die einer säkularisierteren Variante der Ehe Tür und Tor öffnete, bedeutete den Beginn eines langwierigen Prozesses, in dessen Verlauf sich der Staat die Kompetenzen über das Institut der Eheschließung, einschließlich Scheidungsrecht, "aneignete". In der Habsburgermonarchie wurde die Trennung zwischen dem sakralen und dem weltlichen Aspekt der Ehe durch das josephinische Ehepatent vom 16. Januar 1783 vollzogen, das - unter dem Einfluss des Gallikanismus - vom Prinzip der doppelten Natur des Ehebündnisses ausging. Dem Standpunkt entsprechend, dass die Eheschließung als "natürlicher Vertrag" (*contractus naturalis*) erst durch die priesterliche Einsegnung den Charakter eines Sakraments erhält, unterstellte das Ehepatent das Institut des Ehebündnisses zur Gänze der staatlichen Regulierung.

Die Bestimmungen des josephinischen Ehepatents, die (zusammen mit dem "jüdischen" Ehepatent vom 3. Mai 1785) in fast unveränderter Form in den ersten Teil der josephinischen Kodifikation des Zivilrechts aus dem Jahr 1786 übergingen, dann aber auch in das zweite Hauptstück des 1811 erlassenen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs, stießen auf heftigen Widerstand des österreichischen Episkopats und des Heiligen Vaters selbst. Obwohl das Patent (und das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch) hinsichtlich der mehrheitlich katholischen Bevölkerung in größtmöglichem Maße die Prinzipien des kanonischen Rechts berücksichtigte, fand sich die Kirche nie mit der staatlichen Aufsicht über die Verleihung von Dispensen zur Eheschließung ab, so wenig wie mit der Nichtanerkennung einiger kirchlicher sowie mit der Einführung einer Reihe staatlicher Ehehindernisse, vor allem aber mit der Zuständigkeit von Zivilgerichten bei allen Ehe(Scheidungs)-Streitigkeiten.

Auf Betreiben Fürst Metternichs bemühten sich Staat und Kirche im Vormärz, die strittigen Fragen in Form eines Konkordats auszugleichen. Da die Kirche auf der bestehenden Ehegesetzgebung beharrte, brachten die Verhandlungen keine Ergebnisse. Ein Nachgeben gegenüber den Forderungen des österreichischen Episkopats kam für den österreichischen Staat erst nach der Revolution von 1848 in Frage. Das Endergebnis langwieriger Verhandlungen zwischen Staat und Kirche war der Konkordatsvertrag von 1855, der die kirchlichen Forderungen fast zur Gänze berücksichtigte.

Gemäß Art. 10 des Konkordatsvertrags wurde am 8. Oktober 1856 ein Kaiserpatent erlassen, durch welches das neue Gesetz in "Ehesachen" der Katholiken des österreichischen Kaiserreichs verkündet wurde (es trat am 1. Januar 1857 in Kraft). Mit diesem Gesetz stellte die römisch-katholische Kirche wieder die absolute Aufsicht über das Institut der Eheschließung her, wie sie sie vor Erlass des josephinischen Ehepatents innegehabt hatte. Das neue Gesetz, das die Bestimmungen des zweiten Hauptstücks des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs ersetzte, lehnte sich zur Gänze an die Bestimmungen des kanonischen Rechts an, wobei gleichzeitig Streitigkeiten in Ehe(scheidungs)sachen den kirchlichen

Gerichtsinstanzen (Konsistorien) überwiesen wurden. (Zivilgerichte entschieden lediglich über zivilrechtliche Wirkungen der Eheschließung).

Das Konkordat stieß gleich bei seiner Verkündung auf den Widerstand des liberalen Bürgertums, des hohen Beamtentums und der Armeespitze. Nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens wurde die Forderung nach Aufhebung des Konkordats bald zu einer der Hauptforderungen des deutschen liberalen (verfassungstreuen) Lagers. In den Vordergrund der politischen Debatten trat das Konkordat und seine Bestimmungen jedoch in den Jahren 1867/68, als der Reichsrat das Vorkonkordats-Eherecht wieder geltend machte und erweiterte.

Durch das Ehegesetz vom 25. Mai 1868 wurden die Vorschriften des zur Zeit des Konkordats suspendierten Hauptstücks des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs über das Eherecht für Katholiken wieder in Kraft gesetzt. Die "Gerichtbarkeit in Ehesachen der Katholiken" wurde wieder den weltlichen Gerichtsbehörden überwiesen. Die wesentliche Neuheit des Gesetzes stellten die Bestimmungen "über die bedingte Zulässigkeit der Eheschließung vor weltlichen Behörden" dar, führte das Gesetz doch das Institut der "Notzivilehe" ein. Das Gesetz über die interkonfessionellen Verhältnisse vom 25. Mai 1868 erleichterte die Schließung von Mischehen zwischen Katholiken und "nichtkatholischen Christen".

Die "Maigesetze" stießen auch in den slowenischen Landen auf schärfsten Widerstand der katholischen Kirche. Der Lavantiner Bischof Maximilian Stepischnegg und der Ljubljanaer/Laibacher Bischof Jernej Vidmar lehnten das neue Gesetz über die Eheschließung (vor allem das Institut der "Notzivilehe") entschieden ab. Der Einzige, der die neuen Gesetze öffentlich unterstützte, war der liberale Mariborer/Marburger Anwalt Dr. Janko Sernec, der deswegen der Kritik des katholischen Blattes Zgodnja Danica ausgesetzt war.

Die neuen ("alten") Gesetze, die das Institut der Eheschließung wieder dem Staat übertrugen und in gewissem Maße auf die religiösen Unterschiede zwischen den Bürgern Rücksicht nahmen, standen noch weiterhin im Widerspruch zu den Bestimmungen der Dezember-Verfassung von 1867, die formal keine dominante Staatsreligion anerkannte, sondern nur die gesetzlich anerkannten Religionsgemeinschaften gelten ließ. Im Gegensatz zur Verfassung behielten die "Maigesetze" den Paragraph 111 des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs bei, der - zusammen mit den Hofdekreten von 1814 und 1835 - das absolute Ehehindernis des Katholizismus einführte (im Unterschied zu Evangelischen und Juden kam für die Katholiken nur die Trennung von Tisch und Bett in Frage, nicht jedoch auch Scheidung und Wiederheirat). Noch weiterhin blieb das Hindernis des religiösen Unterschieds in Kraft, das die Eheschließung zwischen den Christen und Juden (sowie Muslimen) unmöglich machte. Aus diesem Grund setzte man im deutschen "verfassungstreuen" Lager auch nach Erlass der "Maigesetze" (1868) die Bestrebungen um eine Regelung der Ehesachen im Geiste einer Trennung von Kirche und Staat fort.

Die Forderungen nach Einführung der obligatorischen Zivil-Eheschließung, Annulierung des absoluten Ehehindernisses des Katholizismus und Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe (und Möglichkeit der Wiederheirat), die die deutschen Liberalen bis zur zweiten Hälfte der siebziger Jahre hartnäckig im Reichsrat vertraten, brachten jedoch keinen Erfolg. Wegen des Beharrens auf der Unauflöslichkeit der katholischen Ehe machten sich nach 1868 die sogenannten "siebenbürgischen" bzw. "ungarischen" Ehen breit. Jeder von Tisch und Bett getrennte Katholik, der zum zweiten Mal heiraten wollte, konnte sich nach Siebenbürgen begeben, dort die ungarische Staatsbürgerschaft annehmen, in die evangelische oder unitarische Kirche übertreten, sich scheiden lassen und zum zweiten Mal heiraten.

Nach Einführung der obligatorischen Zivilehe in Ungarn (1894) wurden auch in Zisleithanien Forderungen nach einer Reform des Eherechts laut. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts setzten sich verschiedene Bewegungen, vor allem der 1904 gegründete *Verein katholisch geschiedener Eheleute* und die 1902 gegründete *Kulturpolitische Gesellschaft* für die obligatorische Zivilehe und die Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe ein. Letztere führte zu Beginn des Jahres 1905 eine Umfrage unter namhaften österreichischen Intellektuellen durch, die sich alle für die obligatorische Zivilehe und die Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe aussprachen. Auf diese und ähnliche Forderungen antwortete Ende des Jahres 1905 das österreichische Episkopat mit einer Unterschriftenaktion gegen Veränderungen der Ehegesetzgebung. Bis Ende März 1906 sammelte man nur in Krain gut 230.600 Unterschriften gegen die Einführung der obligatorischen Zivilehe und die Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe (um 5% aller Unterschriften in Österreich).

Stimmen für und gegen die Reform waren bis zum Ersten Weltkrieg vernehmbar, wobei sich sowohl Befürworter als auch Gegner auf eine merkliche Zunahme von Ehescheidungen beriefen, die die österreichische Statistik seit dem Ende des 19. Jahrhunderts verzeichnete. Gab es in den Jahren 1882-1885 im Durchschnitt 645,2 Trennungen und 81,7 Scheidungen pro Jahr, verzeichnete man in den Jahren 1901-1905 im Durchschnitt bereits 1763,8 Trennungen und 232,4 Scheidungen pro Jahr. Der Trend stagnierte während des Ersten Weltkriegs, um unmittelbar nach dem Krieg für kurze Zeit rasch anzusteigen.

Der Kampf um eine Reform des Eherechts wurde auch in der Zwischenkriegszeit fortgesetzt. Während in den meisten europäischen Staaten bereits in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg (oder unmittelbar danach) das ehemalige konfessionelle Eherecht durch das allgemein gültige zivile Eherecht ersetzt worden war, herrschte im konfessionell äußerst vielfältigen Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen in diesem Bereich ein totales Chaos. Das säkularisierte materielle Eherecht hatte nur in einem Teil des neuen Staates Geltung. In der Wojwodina und im Zwischenmurgebiet galten die Bestimmungen des ungarischen Gesetzes über die obligatorische zivile Eheschließung von 1894 für Angehörige aller Glaubensbekenntnisse und für Konfessionslose. In Slowenien (einschließlich Übermurgebiet) und in Dalmatien blieb das im zweiten Hauptstück des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs von 1811 enthaltene Eherecht für Angehörige aller christlichen Konfessionen, für Juden, für Konfessionslose und Muslime in Kraft. In Kroatien und Slawonien galten die Bestimmungen des zweiten Hauptstücks des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs für nichtkatholische und nichtorthodoxe Christen (also für Evangelische, Altkatholiken u.a.) sowie für Juden und Muslime. In Serbien galten für Angehörige der orthodoxen Kirche die Bestimmungen des Bürgerlichen Gesetzbuchs vom 11. März 1844, die jedoch mit dem orthodoxen Kirchenrecht weitgehend abgestimmt waren. In allen anderen Staatsteilen galten (der Form und dem Inhalt nach) konfessionelle Eherechtsbestimmungen. In Bosnien und der Herzegowina hatte das konfessionelle Eherecht für Muslime, Juden, Katholiken, Orthodoxe und Evangelische (gemäß Gesetz vom 14. April 1883) Geltung, in Montenegro und Kroatien-Slawonien für Orthodoxe und Katholiken. Das Chaos im Bereich des Eherechts wurde durch die in der Praxis parallel existierende zivile und kirchliche Jurisdiktion in Ehesachen nur noch vergrößert. Das verstaatlichte (zivile) Eherecht galt für alle Bewohner der Wojwodina und des Zwischenmurgebiets sowie Sloweniens und Dalmatiens. In Kroatien-Slawonien galt die zivile Jurisdiktion für Evangelische, Juden und Muslime (und Altkatholiken) sowie für Serben aller christlichen Konfessionen (Angehörige der orthodoxen und katholischen Kirche ausgenommen). In Bosnien und der Herzegowina galt sie für Muslime, über die die "staatlichen

Schariatsgerichte" das Recht sprachen. Das kirchliche Eherecht galt dagegen für Orthodoxe, Katholiken, Evangelische und Juden in Bosnien und der Herzegowina, ferner für alle Bewohner Montenegros, für Orthodoxe und Katholiken in Kroatien und Slawonien sowie für Orthodoxe (Paragraph 99 des Bürgerlichen Gesetzbuchs) und Katholiken (Konkordat vom 24. Juni 1914) in Serbien.

Chaotische Zustände manifestierten sich vor allem im Bereich des Trennungs(Scheidungs)-Rechts. In diesem Bereich gelang es dem Staat nicht, die Gleichheit der Bürger vor dem Gesetz geltend zu machen. Zum Zankapfel wurde bald das absolute Eehindernis des Katholizismus, dessen rechtliche Grundlagen das österreichische Hofdekret vom 26. August 1814 sowie Paragraph 111 des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs bildeten, wo die Unauflöslichkeit der katholischen Ehe festgeschrieben war. Für die katholischen Ehegatten war lediglich eine Trennung von Tisch und Bett erreichbar, nicht jedoch die Scheidung der Ehe und die Möglichkeit einer neuen Eheschließung, während nichtkatholische Christen, auch wenn mit einem Katholiken verheiratet, ihre Ehe scheiden lassen und eine zweite Ehe eingehen durften, obwohl nur mit einer nichtkatholischen Person.

Als der Staat nach der Einführung der Diktatur im Jahr 1929 die konfessionellen Zustände mit besonderen Gesetzen zu "regeln" begann, wurde das Chaos im Bereich des Eherechts noch größer. Die neue Gesetzgebung ermöglichte es den Katholiken, durch den Übertritt zum islamischen oder orthodoxen Glaubensbekenntnis das absolute Eehindernis des Katholizismus zu umgehen. Der/die katholische Ehemann/-frau, der/die zum zweiten Mal heiraten wollte, trat zum islamischen oder orthodoxen Glaubensbekenntnis über, erwirkte die Scheidung der Ehe und heiratete zum zweiten Mal. Wegen dieser Praxis wurden in den dreißiger Jahren Forderungen nach der Einführung der obligatorischen Zivileheschließung laut. Für die obligatorische Zivileheschließung setzte sich - außer den Juristen - vor allem die Frauenbewegung ein, an einer Reform der Gesetzgebung war aber auch die katholische Kirche interessiert, die seit der Gründung des neuen Staates um die Schließung eines Konkordats bemüht war. Derartige Initiativen blieben jedoch fruchtlos. Bis zum Zerfall des ersten jugoslawischen Staates herrschten im Bereich des Eherechts chaotische Zustände. Der Übertritt zum islamischen oder orthodoxen Glaubensbekenntnis als Mittel zur Erreichung einer Ehescheidung und einer neuen Heirat wurde zur üblichen Praxis, die sich auch einige bekannte Slowenen zunutze machten.

VIRI

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II.: Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik.
Osrednja knjižnica Celje (OKC): Zapuščina Vladimirja Levstika.
Zgodovinski arhiv Celje (ZAC): Okrožno sodišče Celje.
Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL): LJU-500, domovnice.

Časopisni viri:

Domoljub.
Marburger Zeitung.
Novice.
Slovenec.
Slovenka.
Slovenska žena.
Slovenski gospodar.
Slovenski narod.
Slovenski pravnik.
Voditelj v bogoslovnih vedah.
Wiener Zeitung.
Zgodnja Danica.

Tiskani viri:

Bernik France, Pisma Frana Levca, I., Ljubljana 1967.
Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908-1919, II. Band 1915-1919, Bearbeitet von Fritz Fellner, Graz-Köln 1954.
Ehevorschriften, Eine Sammlung der staatlichen Gesetze, Verordnungen und Normalerlässe auf den Gebiete des österreichischen Eherechtes, Wien 1891.
Englisch Dr. Karl Ritter von, Streiflichter aus dem Bereiche der letzten 25 Jahre österreichischer Ehelösungsstatistik, v: Statistische Monatsschrift, N. F., XIV. Jahrgang, Brünn 1909.
[Joseph Kropatschek], Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. ergangenen Gesetze und Verordnungen, Band II., Wien 1785.
Maaß Ferdinand, Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790, III. Band. Das Werk des Hofrats Heinke 1768-1790, Wien-München 1956.
Milčinski Fran, Dnevnik 1914-1920, Ljubljana 2000.
Molè Vojeslav, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970.
Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853.
Österreichische Justiz-Statistik. Ein Handbuch für die Justizverwaltung, Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission. Erster Jahrgang 1910, Wien 1913.
Österreichische Justiz-Statistik. Ein Handbuch für die Justizverwaltung, Hrsg. von der k. k. Statistischen Zentralkommission. Zweite Jahrgang 1912, Wien 1915.

- Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechtes (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905), Wien 1905.
- Šuklje Fran, Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1988.
- Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci. S kritičnim primedbama i praktičnim predlozima za popravljjanje materijalnoga položaja svećenstva saopćio dr. Rado Kušej, Ljubljana 1922.
- Vidmar Milan, Spomini, II. del, Maribor 1964.
- Vorschrift über das Verfahren in streitigen Ehe-Angelegenheiten, v: Provinzial Gesetzsammlung für das Herzogthum Steyermark und der Klagenfurter Kreis, 1. Theil, Graz 1819.
- Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889.
- Zeiller Franz, Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer des Österreichischen Monarchie, 4. Bände, Wien und Triest 1811-1813.

LITERATURA

- Adriányi Gabriel, Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn, Köln-Weimar-Wien 2004.
- A. J., Sprememba zakonskega prava vsled odloka 'Ne temere', v: Voditelj v bogoslovnih vedah, XI., 1908.
- Ambrožič Matjaž, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev, Ljubljana 2003 (Acta ecclesiastica Sloveniae 25).
- Bachinger Karl, Hemetsberger-Koller Hildegard, Matis Herbert, Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart, Wien 1989.
- Bergant Zvonko, Slovenski klasični liberalizem, Ljubljana 2000.
- Berger Heinrich, Social structure of the Jewish quarter in Vienna during the liberal era (1850-1900), v: History of the Family 8 (2003).
- Bernatzik Edmund, Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen, Wien 1911.
- Bihl Wolfdieter, Die Ruthenen, v: Die Habsburgermonarchie. Band III. Die Völker des Reiches, 1. Teil, Wien 1980.
- Blasius Dirk, Scheidung und Scheidungsrecht im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte der Familie, v: Historische Zeitschrift, 241, 1985.
- Bled Jean-Paul, Franc Jožef, Ljubljana 1990.
- Boyer W. John, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism: A Commentary from 1905, v: The Journal of Modern History, Vol. 50, No. 1, 1978.
- Budna Kodrič Nataša, Serše Aleksandra (ur.), Splošno žensko društvo 1901-1945. Od dobrih deklet do feministk, Ljubljana 2003.
- Burguière André –Lebrun François, Der Priester, der Fürst und die Familie, v: Geschichte der Familie. Neuzeit, Hg. André Burguière et al., Essen 2005.
- Csáky Moritz, Die römisch-katholische Kirche in Ungarn, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV., Die Konfessionen, Wien 1985.
- Cvelfar Bojan (ur.), Znameniti Celjani, Celje 2004.
- Črnologar Konrad, Die Ziviltrauungen unter der französischen Herrschaft, v: Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 1904, str. 14-19.
- Deák István, Der k. (u.) k. Offizier 1848-1918, Wien-Köln-Weimar 1995.

- Dolinar M. France, Jeglič in cerkveno politična vprašanja po letu 1918, v: Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991.
- Dolinar M. France, Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju, v: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, ur. Dušan Nečak [et al.] (ur.) Historia 8, Ljubljana 2004.
- Dolliner Thomas, Handbuch des in Oesterrich geltenden Eherechts, Band I., Wien 1813; Band II., Wien 1818.
- Dolliner Thomas, Der österreichische Eheproceß, 2. verm. u. verb. Aufl., Band I., Wien 1848
- 200 ans de Code civil, ur. J. Bouineau in J. Roux, Paris 2004.
- Eder Karl, Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik, Kultur, Wien-München 1955.
- Fellner Fritz, Kaiser Franz Joseph und das Parlament, v: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 9, 1956.
- Fokkema Tineke, Employment and divorce among Dutch women born between 1903 and 1937, v: History of the Family 9 (2004).
- Friedberg Emil, Die Geschichte der Civilehe, Berlin 1870.
- Fuchs Wilhelm, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverhehlichung geschiedener österreichischer Katholiken, Wien 1889.
- Gabriel Karl, Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie, Frankfurt am Main 2003.
- Goody Jack, Evropska družina, Ljubljana 2003.
- Gottas Friedrich, Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie, v: Die Habsburgermonarchie, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985.
- Gottsmann Andreas, Der österreichische Kulturkampf am Beispiel der liberalen Schulgesetzgebung, diplomsko delo, Univerza na Dunaju, Wien 1984.
- Granda Stane, Škof Wolf in njegova škofija v letu 1848/49, v: Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994.
- Gruden Josip, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912.
- Hanisch Ernst, Männlichkeiten. Eine andere Geschichte des 20. Jahrhunderts, Wien-Köln-Weimar 2005.
- Harmat Ulrike, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary: The Second Marriage of Franz Conrad von Hötzendorf, v: Austrian History Yearbook, XXXII, 2001.
- Healy Maureen, Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I, Cambridge 2004.
- Heindl Waltraud, Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems, v: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 33, 1980.
- Heindl Waltraud, Frau und bürgerliches Recht. Bemerkungen zu den Reformvorschlägen österreichischer Frauenvereine vor dem Ersten Weltkrieg, v: Politik und Gesellschaft im Alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum Geburtstag, Hrg. Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Band I., Wien 1981.
- Hicinger Peter, Zakonski zaderžki, v: Zgodnja Danica, 5. 4. 1849.
- Hirschfeld Magnus – Gaspar Andreas (Hgg.), Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges, Hanau 1929.
- Hoyer Hans, Die altkatholische Kirche, v: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985, str. 616-632.
- Hosp Eduard, Kirche Österreichs im Vormärz 1815-1850, Wien 1971.
- Hunt Lynn, Französische Revolution und privates Leben, v: Geschichte des privaten Lebens 4. Von der Revolution zum Großen Krieg, Hrsg. von Philippe Ariès und Georges Duby, Augsburg 2000.

- Kidrič France, Avguštin Gruber, v: SBL I, Ljubljana 1925-32, str. 266-268.
- Kocher Gernot, *Rechtsverständnis und Rechtsreformen im aufgeklärten Absolutismus Österreichs*, v: *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Hrsg. Von Erich Zöllner, Wien 1983.
- Kolmer Gustav, *Parlament und Verfassung in Österreich*, I.-II, Graz 1972.2
- Kos Dušan, O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740, *Knjižnica Annales* 37, Koper 2004.
- Kosec France, *Katoliško zakonsko pravo z ozirom na državne avstrijske postave*, Ljubljana 1894.
- Kovács Elisabeth, *Beziehung von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert*, v: *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Hrg. Erich Zöllner, Wien 1983.
- Košir Borut, *Cerkev in njen odnos do političnih ureditev*, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Ljubljana 2002.
- Kralj Franc, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda*, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje 1991.
- Kruse Wolfgang (Hg.), *Eine Welt von Feinden. Der Große Krieg 1914-1918*, Frankfurt am Main 1997.
- Kušej Rado, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Ljubljana 1927.
- Kušej Rado, *Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost*, Ljubljana 1937.
- Langewiesche Dieter, *Europa zwischen Restauration und Revolution*, München 1993.
- Lapajne Anton, *Ustav i bračno pravo*, v: *Slovenski pravnik*, 1926.
- Lapajne Anton, *Za odpravo pojma »zakonski zadržek«*, v: *Slovenski pravnik*, 1926, št. 1 in 2.
- Leisching Peter, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, v: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985.
- Leskošek Vesna, *Zavrnjena tradicija*, Ljubljana 2002.
- Leth Adolf, *Zur Reform des österreichischen Eherechts*, Wien 1906.
- Mal Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928-1938.
- Melik Vasilij, *Slovenci in »nova šola«*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana 1970.
- Melik Vasilij, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848-1918. Razprave in članki*, Maribor 2002.
- Mikoletzky Lorenz, *Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten*, Göttingen-Zürich 1990.
- Morus (Richard Lewinsohn), *Zgodovina seksualnosti*, Ljubljana 1961.
- Mühlsteiger Johannes, *Der Geist des josephinischen Eherechtes (Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs 5)*, Wien-München 1967.
- Mužić Ivan, *Katolička Crkva u kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata izmedju Svete stolice i kraljevine Jugoslavije*, Split 1978.
- Nećak Dušan [et al.] (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, *Historia* 8, Ljubljana 2004.
- Odar Alojzij, *Sodbe rimske rote v zakonskih pravadah*, Ljubljana 1934.
- Ogris Werner, *Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit. Verlöbniß, Heirat, Verlassenschaft*, Wien-Köln-Weimar 1999.
- Pollak Heinrich, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten: Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Bd. 2, Wien 1895.
- Prijatelj Ivan, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, III., Ljubljana 1958; IV., Ljubljana 1961.

- Redlich Josef, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, I. Band, Leipzig, 1920.
- Rittner Eduard, Oesterreichisches Eherecht, Leipzig 1876.
- Sieder Reinhard, Socialna zgodovina družine, Ljubljana 1998.
- Stergar Anton, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, letnik XI., 1908, str. 286-287.
- Stone Lawrence, Road to Divorce. England 1530-1987, Oxford 1990.
- Studen Andrej, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910, Ljubljana 1993.
- Szatmári Judith, Die ungarländische reformierte Kirche in den Jahren des Neoabsolutismus (1850-1860), v: Südostforschungen, Band 61/62, 2002/2003.
- Šepetavc Anton, Genialen prevajalec in umetnik, ki je zaradi ljubezni postal musliman, v: Znameniti Celjani, ur. Bojan Cvelfar, Celje 2004.
- Trogrič Marko, Die Tendenzen der österreichischen Dalmatienpolitik 1855-1865. Vier kirchenpolitische Beispiele, v: Südostforschungen, Band 61/62, 2002/2003.
- Tuma von Waldkampf Marianne, Zur Reform des österreichischen Eherechts, Leipzig 1907.
- Valenčič Vlado, O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma, v: ZČ XXII, 1968, str. 237-240.
- Vilfan Sergij, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1996.
- Vocelka Karl, Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868, Wien 1978.
- Vode Angela, Značaj in usoda. Zbrana dela Angele Vode, II. knjiga, Ljubljana 1999.
- Vodopivec Nina, Ivanka Anžič Klemenčič, v: Splošno žensko društvo 1901-1945. Od dobrih deklet do feministk, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, Ljubljana 2003.
- Volčič E., Tomaž Dolinar, v: Slovenski pravnik, 1905.
- Vovelle Michel, Kratka zgodovina francoske revolucije. Družbena gibanja in prelom mentalitet, Ljubljana 1989.
- Weber-Kellermann Ingeborg, Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte, Frankfurt 1996.
- Weinzierl-Fischer Erika, Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933 (=Österreich Archiv), Wien 1960.
- Wiesner-Hanks E. Merry, Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice, London-New York 2000.
- Žnidaršič Ž. Sabina, Ora et labora – in molči, ženska!, Ljubljana 2000.

Oseбно kazalo

A

Adriányi Gabriel *18, 47, 102*
Ambrožič Matjaž *21, 34, 102*
Anžič Klemenčič Ivanka *49, 105*
Ariès Philippe *10, 104*
Auersperg Anton Alexander
(Anastasius Grün) *25*
Auersperg Carlos *38*

B

Bachinger Karl *64, 76, 102*
Barbo Waxenstein Josef Anton *27, 28*
Benedikt Moritz *51*
Bergant Zvonko *59, 102*
Berger Heinrich *74, 102*
Bernatzik Edmund *19, 102*
Bernik France *28, 30, 101*
Beust Ferdinand Friedrich *30, 31*
Bihl Wolfdieter *66, 102*
Blasius Dirk *3, 11, 102*
Bléd Jean-Paul *21, 25, 39, 102*
Bleiweis Demeter *92*
Bleiweis Fedor *92*
Bleiweis Janez *30, 92*
Borojević Svetozar *82*
Bouineau Jacques *11, 103*
Boyer John W. *50, 52, 102*
Brandis Ferdinand *29*
Brod Jakob *51*
Budna Kodrič Nataša *49, 102, 105*
Burguière André *3, 102*

C

Caprara *9*
Chaumette *10*
Cigale Matej *13*
Coronini Franc *29*
Csáky Moritz *47, 102*
Cvelfar Bojan *92, 102, 105*

Č

Černe Anton *28*
Črnologar Konrad *11, 12, 102*

D

Deák István *74, 102*
Derschatta Julius *55*
Dolinar Elvira *49*
Dolinar Jerica *29*
Dolinar France M. *91, 96, 103*
Dolliner Thomas *4, 5, 6, 7, 8, 9, 16, 24, 103*
Duby Georges *10, 104*

E

Eder Albert *44*
Eder Karl *5, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 40, 103*
Eisenkolb Anton *55*
Ellenbogen Wilhelm *55*
Englisch Karl von *63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 101*

F

Felder Cajetan *44*
Fellner Fritz *40, 48, 101, 103*
Ferdinand I. *17, 18*
Ferjančič Andrej *55, 58*
Fokkema Tineke *79, 103*
Franc II. (I.) *9, 16, 17, 18*
Franc Jožef *21, 22, 25, 31, 38, 39, 40, 48*
Freud Sigmund *52, 53*
Fried Alfred *51*
Friedberg Emil *3, 103*
Fuchs Wilhelm *45, 46, 47, 103*

G

Gabriel Karl 40, 103
 Gaspar Andreas 79, 103
 Gautsch Frankenthurn Paul 61
 Gerö Ernst 47
 Goody Jack 3, 10, 103
 Goričan Milica 48, 49
 Gottas Friedrich 25, 103
 Gottsmann Andreas 26, 103
 Granda Stane 19, 103
 Gregor XVI. 18
 Gregorec Lavoslav 33
 Griga Emilija 48
 Grillparzer Franz 25
 Gruber Avguštin 16, 104
 Gruden Josip 7, 13, 15, 49, 62, 63, 103
 Grün Anastasius
 (Auersperg Anton Alexander) 25
 Grünne Ludwig 25

H

Hanisch Ernst 80, 103
 Hanisch Marianne 54
 Harmat Ulrike 41, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 54, 55, 61, 62, 103
 Hasner Leopold 40
 Healy Maureen 80, 103
 Heindl Waltraud 50, 54, 62, 78, 79, 103
 Heinke Franz Josef 6, 7, 8, 9, 101
 Hemetsberger-Koller Hildegard 64,
 76, 102
 Herbst Eduard 26, 39
 Herzfelder Henriette 52
 Hicinger Peter 18, 19, 103
 Hirschfeld Magnus 79, 103
 Horten von 8
 Hosp Eduard 16, 17, 18, 103
 Hötendorf Franz Conrad von 41,
 48, 103
 Hoyer Hans 40, 103
 Hribar Ivan 48, 49
 Hunt Lynn 10, 11, 103
 Hye Anton von 44, 46

I

Iro Karl 55

J

Jäger Alber 26, 61
 Jeglič Anton Bonaventura 48, 49, 55,
 56, 60, 61, 82, 96, 101, 103
 Jeran Luka 36
 Jovanović Milivoj 90
 Jožef II. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 24, 104
 Jurčič Josip 29, 30, 42, 57
 Jüstel Josef Alois 16, 17

K

Karolina Avgusta 17
 Kempen Franz Johann 25
 Kersnik Janko 42
 Kešeljević Nikola 94
 Kidrič France 16, 104
 Kienböck Victor 50
 Klun Fererj Vinko 28
 Klun Karel 42
 Kocher Gernot 6, 104
 Kolmer Gustav 26, 33, 40, 41, 42, 43,
 44, 104
 Kolowrat Leopold 18
 Kopitar Jernej 16
 Kopp Joseph 41, 42, 43, 45, 47
 Kos Dušan 4, 104
 Kos Josipina 56
 Kosec France 4, 13, 14, 15, 18, 23,
 32, 43, 47, 104
 Košir Borut 91, 101
 Kovács Elisabeth 5, 104
 Kralj Franc 19, 104
 Krek Cilka 57
 Krek Janez Evangelist 52, 57
 Kruse Wolfgang 87, 104
 Kübeck Karl 25
 Kušej Rado 3, 4, 6, 87, 88, 89, 90, 96,
 102, 104
 Kutschker Johann Baptist 44

L

Lambruschini Antonio 18
 Langewiesche Dieter 18, 104
 Lapajne Anton 13, 15, 38, 88, 89,
 90, 104
 Lattermann 12
 Leisching Peter 6, 9, 13, 16, 19, 20,
 21, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 32, 33,
 65, 104
 Lenček Alojz 28
 Leopold II. 9, 45
 Leskošek Vesna 94, 95, 104
 Leth Adolf 50, 63, 104
 Leuthner Karl 62
 Levec Fran 29, 30
 Levstik Fran 30
 Levstik Vladimir 92, 101
 Liechtenstein Friedrich 25, 44
 Lipold Janez 28
 Lorenz Martin 16
 Ludwig 18
 Luther Martin 3

M

Maaß Ferdinand 6, 7, 8, 9, 15,
 16, 101
 Mal Josip 12, 104
 Malik Vinzenz 55
 Masaryk Thomas G. 62
 Matis Herbert 64, 76, 102
 Mayreder Rosa 50
 Meisel Hess Grete 52
 Melik Vasilij 26, 27, 28, 33, 104
 Meredith George 52
 Metternich Klemens Lothar Wenzel
 16, 17, 18, 97
 Miklošič Franc 27, 29
 Mikoletzky Lorenz 6, 14, 104
 Milčinski Fran 82, 83, 101
 Milde Vincenz 17
 Mohorič Fran 54
 Molè Vojeslav 80, 101
 Morus (Richard Lewinsohn) 10, 104
 Mühlfeld Eugen von 26, 27, 28, 34
 Mühlsteiger Johannes 5, 104

Mühlwert Albert 62

Mužić Ivan 96, 104

N

Nečak Dušan 91, 103, 104
 Noske Konstantin 55
 Novak Fran 59, 60

O

Odar Alojzij 4, 104
 Ofner Julius 54, 62
 Ogris Werner 4, 5, 6, 104
 Ostini Peitro 17

P

Pavlović Tomo 96
 Perger Pergenu Heinrich 41
 Pfügl Albert 43
 Pij VI. 5, 7
 Pij VII. 6, 17
 Pij VIII. 18
 Pij IX. 20, 22, 31, 37
 Pintar Lovro 27, 28, 29, 31, 32, 63
 Pogačar Janez Zlatoust 21, 34, 102
 Pollak Heinrich 39, 40, 104
 Pretnar Matej 87, 89, 90, 96
 Prijatelj Ivan 28, 42, 104

R

Rakovec Lovro (Cismontanus) 42
 Rauscher Joseph Othmar 19, 20, 21,
 23, 33
 Razlag Radoslav 42
 Rechbauer Carl 40, 41
 Redlich Josef 22, 48, 101, 105
 Reininghaus Gina 48
 Resel Johann 55
 Riederer Fritz 49, 50
 Rittner Eduard 4, 5, 6, 7, 9, 10,
 12, 14, 17, 105
 Rožman Gregorij 93
 Rudigier Franz Josef 33

S

Scheu Gustav 51, 52
Scheu Robert 50, 51
Schmerling Anton von 20, 25, 26
Schmid Konrad 44
Schwarz Marie 50
Schwarzenberg Felix 19
Schwarzenberg Friedrich Josef 19, 44
Schweitzer 57, 59, 60
Sernec Janko 34, 35, 36, 37, 98
Serše Aleksandra 49, 102, 105
Sieder Reihard 80, 87, 105
Stekel Wilhelm 53
Stepischnegg Maximilian 29, 33, 98
Stergar Anton 48, 105
Stojadinović Milan 96
Stone Lawrence 63, 105
Stremayr Karl 25, 41
Studen Andrej 73, 105
Sturm Eduard 39, 45
Svetec Luka 26, 28
Szatmári Judith 18, 105

Š

Šepetavc Anton 92, 105
Šuklje Fran 42, 102
Šusteršič Ivan 55, 56, 57, 58, 59

T

Taafe Eduard 40, 47, 48
Tegethoff Wilhelm 29
Theimer Kamilla 52
Thun Leo 21
Triller Karl 59
Trogrlić Marko 16, 105
Tuma von Waldkampf Marianne 54, 55,
61, 62, 105

U

Unger Joseph 50, 62

V

Valenčič Vlado 4, 105
Viale-Prela Michael 21
Vilfan Sergij 3, 4, 6, 9, 105
Vilhar Ivan 30
Vidmar Jernej 29, 34, 98
Vidmar Milan 93, 102
Vocelka Karl 6, 20, 22, 25, 26, 27,
29, 105
Voelkl Wilhelm 55
Vode Angela 91, 92, 94, 105
Vodopivec Nina 49, 105
Vogler Ludwig 49, 51, 53, 61
Volčič Tomaž E. 9, 105
Vošnjak Josip 42
Vovelle Michel 10, 105

W

Walis Georg 16
Weber-Kellermann Ingeborg 3, 45, 105
Weinzierl-Fischer Erika 20, 21, 22,
25, 105
Wiesner-Hanks Merry E. 3, 105
Wolf Anton Alojzij 19, 20, 103
Wrabetz Karl 55
Wutschel Ludwig 62

Z

Zeiller Franz pl. 9, 102
Zichy Melanie 18
Zöllner Erich 5, 6, 104

Ž

Žnidaršič Žagar Sabina 49, 105

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +1/2411 200, e-pošta: info@zgodovinskecasopis.si lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. - **320 SIT**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. - **320 SIT**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. - **960 SIT**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. - **600 SIT**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** 1988, 88 str. - **640 SIT**
6. **Predrag Belic: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** 1989, 40 str. - **320 SIT**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. - **280 SIT**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzbodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. - **560 SIT**
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. - **400 SIT**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. - **320 SIT**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. - **2000 SIT**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. **400 SIT**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. - **480 SIT**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. - **800 SIT**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. - **4000 SIT**
16. **Tamara Griesser Pečar - France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 317 str. - **4000 SIT**
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. - **680 SIT**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 68 str. - razprodano
19. **Rok Stergar: "Vojski prijazen in zaželen garnizon". Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. - **880 SIT**
20. **Peter Rustja: Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897).** 1999, 336 str. - **2800 SIT**
21. **Herbert Grundmann: Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti - obdobja - posebnosti.** Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. - **1600 SIT**
22. **Ivan Vogrič: Slovenski književniki in 1 svetovna vojna.** 2001, 46 str. - **880 SIT**
23. **Božo Repe: Slovenci v osemdesetih letih.** 2001, 86 str. - **2000 SIT**
24. **Peter Rustja: Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. I. del.** 2001, 96 str. - **1000 SIT**
25. **Erik Dolhar: Boj za slovenstvo Kanalske doline. Od TIGR-a do volitev 1946.** 2002, 368 str. - **3600 SIT**
26. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. - **4800 SIT**
27. **Janko Pleterski: Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu = Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes "Kärntner Volksabstimmung".** 2003, 64 str. - **800 SIT**
28. **Peter Rustja: Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. II. del.** 2003, 376 str. - **3400 SIT**
29. **Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev,** 2004, 176 str. **2000 SIT**
30. **Janez Cvirn: Boj za sveti zakon,** 2005, 112 strani, **2400 SIT**

Na vse cene članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

KAZALO

Od zakramenta do pogodbe	3
Jožefinski poročni patent	6
Francoski interneco	10
Obči državljanski zakonik in kanonsko pravo	12
Iskanje kompromisa	15
Na poti h konkordatu	18
Cerkveno zakonsko pravo	22
Revizija konkordata	25
Odmevi protikonkordatnega boja na Slovenskem	27
Majski zakoni	31
Zgodnja Danica contra Janko Sernec	34
Civilni zakon v sili	37
Sedmograške in ogrske poroke	47
Obnovitev zahtev po obvezni civilni poroki	48
Kulturni boj	54
Statistika ločitev na prelomu 19. in 20. stoletja	63
Naraščanje števila ločitev in razvez 1882-1906	63
Ločitve in veroizpoved	65
Ločitve katoliških zakonov po regijah	69
Sporazumne in procesne ločitve	71
Mesto in podeželje	73
Poklicna struktura ločencev (razvezancev)	73
Vzroki ločitev	76
Način ločevanja	77
Sklep	79
Prva svetovna vojna in kriza zakona	79
Prizadevanja za reformo poročnega prava v prvi Jugoslaviji	87
Zusammenfassung: Der Kampf um die Heilige Ehe	97
Viri	101
Literatura	102
Osebno kazalo	106

Janez Cvirn

BOJ ZA SVETI ZAKON

Prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne

* * *

Zbirka Zgodovinskega časopisa – 30

* * *

Uredila: Peter Štih in Bojan Balkovec

Spremna beseda: Andrej Studen

Prevod nemškega povzetka: Niko Hudelja

Izdala in založila: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2,
info@zgodovinskicasopis.si, www.zgodovinskicasopis.si

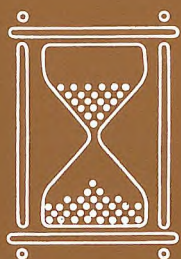
Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana

Naklada: 500 izvodov

Četudi sta si država in cerkev ves predmarčni čas prizadevali zgladiti spore, je rimokatoliški cerkvi uspelo ponovno vzpostaviti popoln nadzor nad institutom zakonske zveze šele s konkordatno pogodbo iz leta 1855. Na ogorčen odpor katoliške cerkve so nato naleteli majski zakoni iz leta 1868, ki so institut zakonske zveze ponovno podredili državi. Toda katoliški zakoni so bili še naprej absolutno nerazvezljivi (katoliki so se lahko ločili od mize in postelje, ne pa tudi razvezali in ponovno poročili). Prizadevanja za obvezno civilno poroko in možnost razveze zakona so v avstrijskem delu monarhije vztrajala vse do konca monarhije, boj pa se je nadaljeval tudi v prvi Jugoslaviji.

Vztrajanje katoliške cerkve na kanonskem pravu je bilo vedno bolj neživljenjsko. Dr. Cvirn v pričujoči študiji razgrinja mnoge primere katolikov, ki so, zato da bi zaobšli absolutni zadržek katolištva, ubirali razna pota, da bi se razvezali in ponovno poročili. Iz časa prve Jugoslavije je bila tako še posebej zanimiva običajna praksa prestopanja v islam ali pravoslavlje, ki so jo za dosego razveze in ponovne poroke izrabili tudi nekateri znani Slovenci.

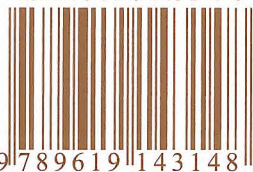
Dr. Andrej Studen

2400 SIT

10 €

ISBN 961-91431-4-0

9 789619 143148

Zbirka
Zgodovinskega časopisa - 30